

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

THE SCIENTIFIC JOURNAL

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

SCIENTIFIC REVIEW

№ 10 (20), 2015

№ 10 (20), 2015

ЗАСНОВАНО У 2013 РОЦІ

WAS FOUNDED IN 2013

ВИХІД З ДРУКУ: ДЕСЯТЬ РАЗІВ НА РІК

IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 20878-10678P

CERTIFICATE OF STATE
REGISTRATION
№ 20878-10678P

Засновники

Founder

кафедра економічної теорії Львівської
комерційної академії;
кафедра суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного
університету;
кафедра філософських та соціальних наук
Чернівецького торговельно-економічного
інституту Київського Національного
торговельно-економічного університету;
Інститут наукового прогнозування (м. Київ);
Інститут реклами (м. Київ);

Department of Economics, Lviv
Academy of Commerce;
Department of social and political
sciences, Vinnytsia National Technical
University;
Department of Philosophy and Social
Sciences Chernivtsi Trade and
Economics Institute Kyiv National Trade
and Economic University;
Institute of Scientific Forecasting (Kyiv);
Universities' Institute of Advertising
(Kyiv);
Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch);

Кримський інститут економіки та
господарського права (Севастопольська
філія);

Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch);

Громадська організація "Асоціація
"Аналітикум" (м. Вінниця);

NGO "Association "Analitikum"
(Vinnytsia);

Міжнародне товариство прав людини
(Українська секція);

International Society for Human Rights
(Ukrainian section);

Центр міжнародного наукового
співробітництва «ТК Меганом»;

Center for International Cooperation "TK
Meganom";

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Журнал включено до
наукометричної бази даних
«Російський індекс наукового цитування»
(«РІНЦ SCIENCE INDEX»)

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Registered by «РІНЦ
SCIENCE INDEX»

Ліцензійний договір № 630-10/2013
від 18.10.2013

Registration Certificate № 630-10/2013
dated 18.10.2013

Електронна версія журналу
<http://www.naukajournal.org>

The electronic version
<http://www.naukajournal.org>

Редакційна колегія:

Башнянин Г. І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії; (головний редактор)

Корнієнко В. А., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно - політичних наук, Вінницького національного технічного університету; академік Української академії політичних наук, президент Асоціації «Аналітікум»;

Ореховський В. О., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських і соціальних наук, Чернівецького торговельно - економічного інституту Київського Національного торговельно - економічного університету;

Бабенко А. Г., доктор економічних наук, професор Кримського інституту економіки та господарського права;

Юрій М. Ф., доктор історичних наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету, академік АН України;

Чікарькова М. Ю., доктор філософських наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Прищенко С. В., доктор наук у галузі дизайну, професор кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами, член Спілки дизайнерів України;

Денисюк С. Г., доктор політичних наук, кафедра суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Амурський Е. Е., кандидат педагогічних наук, директор Інституту наукового прогнозування, академік МАБЕТ; (заступник головного редактора)

Жалко-Титаренко В. А., доктор медичних наук, головний науковий співробітник Інституту епідеміології і інфекційних захворювань ім. Громашевського;

Барський Юрій Миколайович, доктор економічних наук, професор, Луцький Національний технічний університет;

Швець Наталія Романівна, доктор економічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Шевчук Андрій Васильович, доктор економічних наук, Інститут регіональних досліджень НАН України;

Вдовенко Наталія Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ;

Власенко Катерина Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, Донбаська державна машинобудівна академія;

Загорна Тетяна Олегівна, доктор економічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Храпкіна Валентина Валентинівна, доктор економічних наук, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Бельмаз Ярослава Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка;

Пріма Раїса Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;

Кожевников Віктор Михайлович, доктор педагогічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Тарнопольський Олег Борисович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики та методики навчання іноземних мов Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля;

Полубоярина Ірина Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського;

Волженцева Ірина Вікторівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту;

Дозорцева Олена Георгіївна, доктор психологічних наук, професор, зав. кафедри юридичної психології та права факультету Юридичної психології, ГБОУ ВПО «Московський міський психолого-педагогічний університет»;

Бочаров Василь Андрійович, доктор медичних наук, професор, Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету;

Барановський Віктор Миколайович, доктор технічних наук, професор, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя;

Гого Володимир Бейлович, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри природничих наук Донецького національного технічного університету;

Ільїн Леонід Володимирович, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково - дослідної лабораторії № 1, Науково-дослідний інститут фінансового права;

Антонович Є. А., кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами;

Бикова Т. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова;

Биков А. Н., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України;

Коваль Л. М. кандидат економічних наук, доцент, в. о. ректора, завідувач кафедри маркетингу та підприємництва Хмельницького кооперативного торговельно- економічного інституту;

Безаров О. Т., кандидат історичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;
Докаш О. Ю., кандидат політичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РІНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

УДК 331.101.3

МАТЕРІАЛЬНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ТРУДОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ

кандидат державного управління, доцент, Соколов А. В., Заріпова О. В.
Запорізький національний технічний університет, Україна, Запоріжжя

У статті досліджено вплив матеріальної та матеріальної не грошової мотивації на трудову діяльність персоналу. Підкреслено роль матеріального стимулювання праці та особливості його впливу на трудову діяльність персоналу. Визначено основні види матеріальної та матеріальної не грошової мотивації персоналу та їх взаємозв'язок. Підкреслена необхідність проведення оцінки праці. Визначено, як результат оцінки праці впливає на мотивацію персоналу

Ключові слова: вплив, матеріальна мотивація, не грошова матеріальна мотивація, оцінка, підприємство, персонал.

кандидат государственного управления, доцент, Соколов А. В., Зарипова О. В. Материальное стимулирование труда и его влияние на трудовую деятельность персонала/ Запорожский национальный технический университет.

В статье исследовано влияние материальной и материальной не денежной мотивации на трудовую деятельность персонала. Подчеркнута роль материального стимулирования и особенности его влияния на трудовую деятельность персонала. Определены основные виды материальной и материальной не денежной мотивации персонала и их взаимосвязь на сегодняшний день. Подчеркнута необходимость проведения оценки труда. Определено как результат оценки труда влияет на мотивацию персонала

Ключевые слова: влияние, материальная мотивация, не денежная материальная мотивация, оценка, предприятие, персонал.

PhD in public administration, associate Professor Sokolov A. V., Zaripova O. V. The influence of material and intangible motivation of the personnel to efficiency enterprise activity / Zaporizhzhya national technical University

The paper investigates the influence of material and material non-monetary motivation for labor activity of the personnel. Emphasized the role of material incentives and particularities of its influence on labour activity of the personnel. The main types of material and material non-monetary staff motivation and their relationship today. Emphasized the need for job evaluation. Defined as a result of job evaluation affects motivating employees.

Keywords: impact, material motivation is not monetary financial motivation, evaluation, company staff

Вступ. Проблема підвищення матеріальної мотивації трудової діяльності є однією з постійних проблем на підприємстві. Особливо актуальною є проблема матеріальної мотивації для країн у яких формується ринкова економіка, до них належить і Україна. Це зумовлено низьким рівнем доходів, деформаціями в їхній структурі, диференціації та необхідністю становлення нових за змістом форм і методів матеріального стимулювання.

Мотивація персоналу як галузь науково-практичної діяльності потребує не тільки опрацювання загальної методології цієї діяльності, а й розроблення конкретних методів, засобів, механізмів, інструментів, за допомогою яких активізується трудова діяльність, досягається максимально можливе використання трудового потенціалу.

Сучасні теоретичні здобутки вчених у галузі мотивації та стимулювання персоналу підприємств базуються більш ніж на сторічному світовому досвіді організації праці. Вивченням питань стосовно мотивації праці займаються багато вітчизняних науковців, таких як: А. Колот, Д. Богиня, І. Беляєва, Е. Уткін, Ф. Хміль, Л. Владімірова, В. Травін, О. Ромашов, В. Нестерчук.

Незважаючи на значний внесок багатьох вчених у розв'язання проблеми мотивації персоналу, існує потреба у постійному оновленні та подальшому розвитку методів та форм мотивації.

Формування мети статті та завдань. Метою даної статті є дослідження впливу матеріальної мотивації праці на трудову діяльність персоналу.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день, все більше керівників підприємств розуміють, що головна цінність підприємства – це його персонал і те, наскільки ефективно він виконує свої завдання. Тому найважливішою функцією організаційної культури є мотиваційна, яка забезпечує зростання ефективності людських ресурсів та економічної ефективності підприємства в цілому і проявляється шляхом сприяння підвищенню продуктивності праці.

Для мотивації працівників використовуються матеріальні та нематеріальні стимули. Так як мотивація трудової діяльності не може бути дієвою без задоволення матеріальних потреб, орієнтації на матеріальний інтерес працівників, тому матеріальна мотивація є найбільш важливим методом мотивації [1].

Матеріальна мотивація праці - це сукупність заходів, що забезпечують створення таких умов, за яких кожен робітник і службовець, маючи можливість отримувати ті або інші блага, необхідні для задоволення потреб, в залежності від його особистого внеску в суспільне виробництво, був зацікавлений у підвищенні ефективності своєї праці.

Матеріальна мотивація персоналу побудована на системі заохочень працівників за допомогою фінансових винагород. Відомо кілька типів

матеріальних стимулів, які впливають на підвищення продуктивності праці – це [2]:

1. Грошові стимули. До них відносять: заробітна плата; додаткова заробітна плата – нічні зміни, за сумісництвом тощо (для того, щоб цей вид стимулів був справді ефективним, при нарахуванні заробітної плати дуже важливо враховувати важкість виконаної роботи, умови праці, професійно-ділові якості працівника).

2. Не грошові стимули: медичне обслуговування, страхування (особливо важливо на підприємствах, де ризикові умови праці); навчання (у тому числі курси підвищення кваліфікації, тренінги тощо); харчування, дитячий відпочинок (наприклад, продаж путівок до баз відпочинку за зменшеною ціною) виплата лікарняних, відпусток. Деякі з видів не грошових стимулів прописані у законодавстві України (такі як, виплата лікарняних, відпусток), інші ж види не грошових стимулів, можуть бути застосовані по бажанню роботодавця.

3. Додаткові заохочення: участь у прибутку (виплати працівникам за участь у капіталі стосуються передусім акціонерних підприємств. Вони здійснюються у формі щорічних дивідендів тим працівникам, які є власниками акцій підприємства. досить простим і зрозумілим варіантом залучення персоналу до участі в капіталі є купівля підприємством своїх акцій на ринку цінних паперів і наступний їх продаж своїм працівникам за пільговими цінами); бонуси; премії (характерною відмінністю бонусу від премії є те, що бонус являє собою фіксовану ставку для деякого діапазону результатів).

Розглянемо визначення цих термінів: Бонус - грошова виплата за результатами виконання роботи. Використання бонусів як системи матеріального заохочення передбачає створення шкали бонусів залежно від якого-небудь показника діяльності. Премія грошова винагорода, виплачувана працівнику в якості заохочення за досягнення в роботі. Премія є найважливішою формою матеріального стимулювання висококваліфікованої праці і дієвим засобом заохочення працівників за зразкове виконання трудових обов'язків [3].

4. Функціональні стимули: витрати на транспорт; витрати на зв'язок; спец одяг (привілеї даного стимулу в тому, що працівник розуміє, що може значно заощаджувати свої кошти, за рахунок виплат підприємством так названих компенсацій)

Не можна не зазначити, що на розмір матеріальних заохочень впливає індивідуальний внесок кожного працівника у результативність праці. Тому керівникові необхідно знати достатньо інформації для прийняття рішень щодо виплати винагороди працівникам. Цією інформацією забезпечує правильна оцінка праці.

Оцінка персоналу – система, яка дозволяє виміряти результати роботи та рівень професійної компетентності співробітників, а також їх потенціалу в розрізі стратегічних завдань підприємства. У ході оцінки роботодавець

може порівнювати співробітника, який займає ту чи іншу посаду, з фахівцем, ідеально відповідним для цієї позиції [4].

Оцінка персоналу виступає як потужний інструмент мотивації праці. На базі проведеної оцінки персоналу формується система мотиваційних винагород персоналу. До основних методів оцінки персоналу відносяться: атестація, оцінка результатів (Management By Objectives, MBO), управління результативністю (Performance Management, PM), "360 градусів", асесмент-центр [5].

Кожен працівник буде зацікавленим в тому, щоб показати якнайкращі результати оцінювання, задля того щоб отримати вищу нагороду.

У процесі побудови мотиваційної системи потрібно враховувати те, що найбільше значення має орієнтація на особисті інтереси працівників, їх пріоритетність у системі колективних та суспільних інтересів. Лише в результаті створення умов для реалізації особистих інтересів у поєднанні з колективними та суспільними можливе досягнення конкретно вираженої зацікавленості працівників у ефективній діяльності підприємства.

Висновки. Для підвищення ефективності діяльності підприємства використовують різні види стимулів, як матеріальних так й нематеріальних не грошових. Окреме їх застосування не достатньо ефективне. Тому поєднання матеріальної та нематеріальної не грошової мотивації дозволить створити таку систему стимулювання, яка буде впливати більш ефективно та результативно на діяльність усього підприємства. Також відзначено, що оцінка діяльності персоналу відіграє велику роль у мотивації персоналу. Адже від того, наскільки правильно буде оцінений персонал і в подальшому нагороджений стосовно оцінки, залежить майбутній успіх будь-якого підприємства.

Література:

1. Колот А. М. Мотивація персоналу: підруч. / А. М. Колот. – К.: КНЕУ, 2002. – 337 с.
2. Управление персоналом организации: учеб. / Под ред. А. Я. Кибанова. – М., 1997. – 365 с.
3. Мотивація персоналу та її взаємозв'язок з ефективністю господарської діяльності підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 – «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності) / О. А. Докучаєв. – Одеса, 2008. – 15 с.
4. Коритко С. Формування системи мотивації праці на підприємстві [Електронний ресурс] / С. Коритко, Н. М. Цимбрило // Електронний студентський науковий вісник. - 2012. - Режим доступу: <http://kerivnyk.info/2012/05/korytko.html>
5. Бандурка М. Індивідуальна і групова мотивація на підприємстві [Електронний ресурс] / М. Бандурка, М. Р. Гонська // Електронний студентський науковий вісник. - 2012. - Режим доступу: <http://kerivnyk.info/2012/04/bandurka.html>

References:

1. Kolot A. M. *Motivacija personalu: pidruch.* / A. M. Kolot. – K.: KNEU, 2002. – 337 s.
2. *Upravlenye personalom orghanyzacyu: ucheb.* / Pod red. A. Ja. Kybanova. – M., 1997. – 365 s.
3. *Motivacija personalu ta jiji vzajemozv'jazok z efektyvnistju ghospodarsjkoji dijajlnosti pidpryjemstva: avto-ref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk: spec. 08.00.04 – «Ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvamy» (za vydamy ekonomichnoji dijajlnosti)* / O. A. Dokuchajev. – Odesa, 2008. – 15 s.
4. Korytko S. *Formuvannja systemy motivaciji praci na pidpryjemstvi [Elektronnyj resurs]* / S. Korytko, N. M. Cymbrylo // *Elektronnyj studentsjkyj naukovyj visnyk.* - 2012. - Rezhym dostupu: <http://kerivnyk.info/2012/05/korytko.html>
5. Bandurka M. *Indyvidualjna i ghrupova motivacija na pidpryjemstvi [Elektronnyj resurs]* / M. Bandurka, M. R. Ghonsjka // *Elektronnyj studentsjkyj naukovyj visnyk.* - 2012. - Rezhym dostupu: <http://kerivnyk.info/2012/04/bandurka.html>

УДК 338.47

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНЗИТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

кандидат економічних наук, Каличева Н. Є.

Український державний університет залізничного транспорту, Харків,
Україна

У статті розглянуто основні проблеми транспортно-дорожнього комплексу нашої держави, пов'язані із забезпеченням функціонування міжнародних транспортних коридорів. Зазначено, що сучасна світова економічна система перебуває у стадії перерозподілу основних орієнтирів. Визначено перспективи участі транспортної мережі України у світовій транспортній системі за рахунок зміни нормативно-законодавчої бази та тісного взаємозв'язку між всіма видами транспорту не лише при організації перевізного процесу, а й при виконанні всіх супровідних робіт, які необхідні для забезпечення якісних, надійних та безпечних доставок товарів.

Ключові слова: транзитний потенціал, перевезення, транспорт, економічна система, глобалізація, організація

Каличева Н. Е. Особенности обеспечения транзитоспособности Украины в современных условиях/ Украинский государственный университет железнодорожного транспорта, Украина, Харьков

В статье рассмотрены основные проблемы транспортно-дорожного комплекса нашего государства, связанные с обеспечением

функціонування міжнародних транспортних коридорів. Отмечено, что современная мировая экономическая система находится в стадии перераспределения основных ориентиров. Определены перспективы участия транспортной сети Украины в мировой транспортной системе за счет изменения нормативно-законодательной базы и тесной взаимосвязи между всеми видами транспорта не только при организации перевозочного процесса, но и при выполнении всех сопроводительных работ, которые необходимы для обеспечения качественных, надежных и безопасных доставок товаров.

Ключевые слова: транзитный потенциал, перевозка, транспорт, экономическая система, глобализация, организация

Kalicheva N. E. Features of providing of ability to provide transit Ukraine in modern terms/ Ukrainian state university of railway transport, Ukraine, Kharkiv

The basic problems of transport-traveling complex of our state, functioning of international transport corridors related to providing, are considered in the article. It is marked that the modern world economic system is in the stage of redistribution of basic reference-points. The prospects of participation of a transport network of Ukraine are certain in a world transport system due to the change of normatively-legislative base and close intercommunication between all types of transport not only during organization of vehicular process but also at implementation of all accompanying works that is needed for providing of quality, reliable and safe deliveries of commodities.

Keywords: transit potential, transportation, transport, economic system,

Вступ. Сьогодні показує, що розвиток транспортної системи необхідний кожній, без винятку країні, адже транспорт забезпечує ефективну взаємодію всіх сфер виробничого та невиробничого секторів економіки, обороноздатність та ін. фактори розвитку держави, а також відображає рівень благополуччя населення.

Постійне зростання інтеграції та співпраці держав на міжнародному ринку призводить до необхідності постійного розвитку і вдосконалення транспортної системи, що виходить за межі повноважень однієї країни. Сьогодні у світі відбувається глобалізація транспорту за рахунок взаємодії всіх його видів в ланцюгу поставок - формується єдина світова транспортна мережа з чіткими стандартами та вимогами, як до транспортних засобів, так і до якості перевезень.

Транзитний потенціал нашої держави, який на початку 90-х років був одним з основних переваг України на ринку транспортних послуг [1], протягом останніх десятиліть внаслідок недостатньої ефективності нормативно-правової бази, величезного зношення рухомого складу, неякісного стану шляхів сполучення та низького рівня інвестицій значно зменшився, що призвело до витіснення вітчизняних перевізників з ринку транспортних послуг та до появи обхідних шляхів навколо України.

Дослідження участі України у міжнародних транспортних коридорах та ролі її у світових транзитопотоках присвячено багато робіт. Провідні вчені та практики, серед яких Блудова Т.В., Дикань В.Л., Віниченко В.С., Ляхов М.В. та ін. [1-4] вважають, що участь нашої країни у світовій транспортній системі має базуватися на формуванні мережі міжнародних транспортних коридорів, що допоможе залучити додаткові об'єми перевезень та валютні надходження, сприятиме скороченню транспортних витрат, наблизить до міжнародних стандартів перевезення пасажирів і вантажів та підсилить транзитний потенціал України на міжнародному ринку транспортних послуг шляхом значного підвищення конкурентоспроможності українських перевізників.

Формулювання мети статті та завдань. Таким чином, метою статті є дослідження проблем транзитоспроможності нашої держави та розгляд шляхів підвищення її транзитного потенціалу з урахуванням змін, які відбуваються сьогодні у світовій економічній системі.

Виклад основного матеріалу. Прагнення сучасної економічної системи до багатополярності проявляється у глобалізації економіки, що відображається на інформатизації та культурному розвитку суспільства. І пошуки нових схем співпраці є одним із методів та способів спрямованих на удосконалення та розвиток світової економічної системи.

Відзначимо, що створення нової моделі взаємодії в сучасній економічній системі має базуватися на таких положеннях [5]:

- суворе дотримання вимог взаємоповаги суверенітету та цілісності, рівність, мирне існування;
- відкритість до співпраці;
- дотримання ринкових законів та міжнародних норм і стандартів;
- врахування інтересів всіх учасників та ін.

Варто відзначити, що Україна розташована на перетині європейських та азійських торгових шляхів і, не зважаючи на наявні проблеми, завдяки природнім ресурсам, виробничому та науковому потенціалу, може приймати активну участь у формуванні нових транзитних потоків в міжнародній транспортній системі [2].

Та протягом останніх років відбулося значне зменшення рівня перевезень транзитних вантажів в основному через зміну структури торгівлі між європейськими та азійськими країнами і напружену політичну ситуацію, що проявилися у необхідності перегляду основних принципів формування світової транспортної мережі

Відповідно до аналітичних даних Всесвітньої торгової організації [6] світовий експорт товарів за 2013 рік склав 18,8 трлн дол. За фізичним обсягом, тобто без врахування зміни цін, світовий товарообіг збільшився на 2,2% – майже так як і в 2012 році, коли зростання склало 2,3%. Низькі темпи зберігалися і в 2014 році. Зокрема, за I квартал минулого року зростання світової торгівлі склало всього 2,1%.

Головними причинами низьких темпів експорту товарів виступають уповільнений розвиток світової економіки в цілому і, насамперед, тривала рецесія в Євросоюзі, а також нестабільність світової фінансової системи. Також змінилися темпи росту торгівлі по країнах, якщо у 2013 році розвинені країни скоротили імпорт на 0,3%, а експорт зріс на 1,5%, то країни, що розвиваються, мають інші показники: на 4,7% підвищився експорт та на 3,6% збільшився імпорт [6]. І, за прогнозами аналітиків, кризові тенденції в світовій економічній системі ще протягом п'яти – десяти років будуть впливати на її розвиток. Це позначиться на спаді обсягів виробництва у промисловому та сільськогосподарському секторах, що, в свою чергу, відобразиться на стані транспортної системи, яка є дуже залежною від виробничих потужностей.

На даний час значна кількість вантажів перевозиться за допомогою морського транспорту, але морські порти не в змозі повністю задовольнити зростання рівня перевезень [7]. Ще однією проблемою залишаються «порожній пробіг», який виникає внаслідок незбалансованості між товаровідправниками. І за таких умов відбувається поступове зростання ролі наземного транспорту, де з точки зору безпеки, надійності, ефективності та екологічності домінанта роль має належати залізничному, який повинен тісно співпрацювати з автомобільним для кращої маневровості і оптимальності в забезпеченні якості перевізного процесу.

Розглядаючи вітчизняну транспортну систему, відзначимо, що домінантне положення займають перевезення вантажів залізничним транспортом [8]. Хоча більша частка перевезень залізницями зумовлена незадовільним станом вітчизняних автомобільних шляхів та відсутністю розвиненої інфраструктури – річкового. Однією ж з основних причин незадовільного стану вітчизняного транспортно-дорожнього комплексу є встановлена протягом останніх двох десятиків років невідповідність масштабів фінансування нормативним правилам процесів простого відтворення основних виробничих фондів та майже повна відсутність інвестиційних вкладів, які б сприяли інноваційно-інвестиційному процесу розвитку галузі. В результаті, вітчизняна транспортна система має цілу низку проблем, а саме:

- значне старіння основних фондів, їх фізичне та моральне зношення;
- поганий ступінь організації перевізного процесу;
- майже повну відсутність транспортного сервісу;
- незначний рівень інформатизації транспортного процесу та інформаційної взаємодії транспорту з іншими галузями економіки.

Для зростання транзитоспроможності вітчизняної транспортної системи необхідно створити сприятливе нормативно-правове поле в країні, яке б вплинуло на розробку нормативно-правової бази, котра б сприяла спрощенню митного оформлення вантажів, та забезпечила надійне і безпечне застосування інформаційних технологій, регулювала б процеси перевезень вантажів, з урахуванням специфіки функціонування

міжнародних транспортних коридорів, забезпечувала б якість та безпеку на рівні держави.

Також, необхідно звернути увагу на комплексну взаємодію всіх складових транспортно-дорожнього комплексу [9], тобто необхідно враховувати раціональну співпрацю всіх видів транспорту, котрі приймають пряму та опосередковану участь у забезпеченні транзитних перевезень. Що буде зводиться до встановлення тісних взаємозв'язків між всіма видами транспорту при будівництві та модернізації шляхів сполучення, закупівлях та обслуговуванні рухомого складу, створенні відповідної контактної мережі та надійних засобів зв'язку, забезпеченні безпеки, догляді за штучними спорудами та ін., а також для швидкої та ефективної реакції на будь-які проблеми, які виникають під час здійснення перевізного процесу для забезпечення якості транзитних перевезень, як одного із перспективних напрямів розвитку вітчизняної транспортної системи.

Висновки. Таким чином, для забезпечення транзитоспроможності України необхідна участь держави, на самперед, для визначення першочергових заходів спрямованих на відновлення транспортної інфраструктури та створення відповідної світовим стандартам законодавчої бази. А комплексна взаємодія всіх видів транспорту дозволить підприємствам галузі регулювати свою діяльність спираючись на співпрацю між собою, особливо в сучасних умовах, коли відбувається зміни у структурі міжнародних торгових зв'язків.

Література:

1. Дикань В. Л. Ефективність роботи транспортної системи України в умовах глобалізації економічних систем / В. Л. Дикань, М. В. Корінь // Вісник економіки транспорту і промисловості: збірник наукових праць. – Харків, УкрДАЗТ. - 2011. - № 33. – С. 13-19.
2. Блудова Т. В. Транспортна політика Європейського Союзу та перспективи розвитку його транспортної мережі / Т. В. Блудова // Стратегічна панорама. - 2006. – № 3. – С. 133 – 142.
3. Дикань В. Л. Перспективы развития экономики Украины в условиях формирования международных транспортных коридоров в системе мировой глобализации экономики/ В. Л. Дикань// Вісник економіки транспорту і промисловості: збірник наукових праць. – Харків, УкрДАЗТ. – 2013. - № 42. – С. 144 - 149 .
4. Віниченко В. С. Основні напрямки розвитку транспортної системи України / В. С. Віниченко, М. В. Ляхов// Харківська державна академія міського господарства. - 2006. – С. 193–198.
5. Шелковый путь – проект для Евразии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://telegrafua.com/world/14663/>

6. *World Trade Organization - Home page* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wto.org/>

7. Николаева Н. К. Об оценке эффективности работы морских портов / Н. К. Николаева, А. Л. Давыдова // *Фундаментальные исследования*. – 2004. – № 3. – С. 147-148.

8. *Державна служба статистики* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Каличева Н. Є. Проблеми транспортної системи України на шляху до світового ринку / Н.Є. Каличева // *Вісник економіки транспорту і промисловості: збірник наукових праць*. – Харків: УкрДАЗТ. - 2008. - № 24. - С. 27-30.

References:

1. Dykan' V. L. *Efektivnist' roboty transportnoyi systemy Ukrayiny v umovakh hlobalizatsiyi ekonomichnykh system* / V. L. Dykan', M.V. Korin' // *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti: zbirnyk naukovykh prats'*. – Kharkiv, UkrDAZT. - 2011. - № 33. – S. 13-19.

2. Bludova T. V. *Transportna polityka Yevropeys'koho Soyuzu ta perspektyvy rozvytku yoho transportnoyi merezhi* / T.V. Bludova // *Stratehichna panorama*. - 2006. – № 3. – S. 133 – 142.

3. Dykan' V. L. *Perspektyvy razvytyya ekonomyky Ukrayny v uslovyakh formirovaniya mezhdunarodnykh transportnykh korydorov v systeme myrovoy hlobalyzatsyy ekonomyky*/ V. L. Dykan'// *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti: zbirnyk naukovykh prats'*. – Kharkiv, UkrDAZT. – 2013. - № 42. – S. 144 - 149 .

4. Vynychenko B. C. *Osnovni napryamky rozvytku transportnoyi systemy Ukrayiny* / B.C. Vynychenko, M. B. Lyakhov// *Kharkivs'ka derzhavna akademiya mis'koho hospodarstva*. - 2006. – S. 193–198.

5. *Shelkovy put' – proekt dlya Evrazyy* [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa: <http://telegrafua.com/world/14663/>

6. *World Trade Organization - Home page* [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.wto.org/>

7. Nykolaeva N. K. *Ob otsenke effektivnosti raboty morskyykh portov* / N. K. Nykolaeva, A. L. Davydova // *Fundamental'nye yssledovaniya*. – 2004. – № 3. – S. 147-148.

8. *Derzhavna sluzhba statystyky* [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Kalicheva N. E. *Problemy transportnoyi systemy Ukrayiny na shlyakhu do svitovoho rynku* / N. E. Kalicheva// *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti: zbirnyk naukovykh prats'*. – Kharkiv: UkrDAZT. - 2008. - №24. - С. 27-30.

УДК:330:142

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

кандидат економічних наук, доцент, Кінева Т. С., Яворська А. О.
Національний університет біоресурсів та природокористування України,
Київ

Обґрунтовано та розкрито основні питання організації обліку основних засобів. Проведено аналіз можливих напрямів удосконалення організації обліку основних засобів. Виявлено проблеми, що затримують процес управління виробництвом та знижують ефективність використання основних засобів. Проаналізовано вплив вартості основних засобів сільського господарства на фінансово-економічні показники національної економіки. На підставі проведених досліджень надано рекомендації щодо удосконалення організації обліку основних засобів. Визначено фактори на яких має будуватися організація обліку основних засобів для того, щоб полегшити процес управління.

Ключові слова: основні засоби, організація обліку, оцінка, бухгалтерський облік, документація, управління.

кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики и экономического анализа, Кинева Т. С., Яворская А. А. Теоретические основы организации учета основных средств/ Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев

Обоснованы и раскрыты основные вопросы организации учета основных средств. Проведен анализ возможных направлений совершенствования организации учета основных средств. Обнаружены проблемы, задерживающие процесс управления производством и снижают эффективность использования основных средств. Проанализировано влияние стоимости основных средств сельского хозяйства на финансово-экономические показатели национальной экономики. На основании проведенных исследований даны рекомендации по совершенствованию организации учета основных средств. Определены факторы на которых должна строиться организация учета основных средств, чтобы облегчить процесс управления.

Ключевые слова: основные средства, организация учета, оценка, бухгалтерский учет, документация, управление.

PhD in Economic, Associate Professor of Statistics and Economic Analysis, Kineva T. S., Yavorska A. O. Theoretical principles of organization of account of the fixed assets/ National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kiev.

Substantiated and solved the basic questions of organization of account of the fixed assets. The analysis of possible ways of improving the accounting for fixed assets. Detected problems hindering the process of production management

and reduce the efficiency of the fixed assets. The influence of fixed assets for agriculture financial and economic indicators of the national economy. On the basis of undertaken studies recommendations are given in relation to the improvement of organization of account of the fixed assets. Detected factors on that organization of account of the fixed assets must be built in an order to facilitate a management process.

Key words: the fixed assets, organization of account, estimation, accounting, documentation, management.

Вступ. В сучасних умовах розвитку економіки України особливої актуальності набуває проблема організації обліку основних засобів. Основними недоліками які існують в організації обліку основними засобами підприємства є недосконалість нормативно-правової та методичної бази, застосування підприємствами невідповідної облікової політики щодо основних засобів. Основна увага повинна приділятися організації та правильному відображенню основних засобів у звітності підприємств. Враховуючи всі недоліки дослідження даної теми є актуальним та необхідним для розгляду

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації обліку основних засобів та методи їх вирішення висвітлювались у працях таких науковців, як Панасенко А. П., Островерхої Р. Е., Пушкар М. С., Кірейцев Г. Г., та інші. Кожен з науковців має свою думку стосовно організації обліку основних засобів, багато питань залишаються невирішеними і потребують дослідження.

Мета дослідження. Виявлення важливих питань у обліку основних засобів та пошук можливих напрямів удосконалення організації обліку основних засобів.

Виклад основного матеріалу. Організація бухгалтерського обліку на підприємстві в сучасних ринкових умовах переростає у суттєвий фактор ефективного використання основних засобів суб'єктами господарювання. Це призводить до того, що міра раціональності облікового процесу набуває першочергового значення в рамках забезпечення успішного розвитку підприємства.

До переліку проблем, які знижують ефективність використання основних засобів можна віднести:

- різні підходи до визначення термінології та сутності основних засобів;
- проблема оцінки основних засобів;
- проблема інформативності та інформаційного забезпечення первинних документів з обліку основних засобів.

Згідно П(С)БО 7 «Основні засоби» підприємства можуть використовувати два види оцінки за первісною та справедливою вартістю.[1] Найпоширенішим методом, який використовується у національному обліку є відображення основних засобів за первісною

вартістю, що складається з фактичних витрат на виробництво та їх придбання.

Недоліком є те, що в умовах інфляційних процесів застосування методу первісної вартості може привести до негативних наслідків.

Варто виділити основні проблеми, які виникають при методі оцінки за справедливою вартістю:

- відсутні методичні основи обґрунтованого визначення вихідної оцінки основних засобів;
- використання поняття «справедлива вартість» в П(С)БО, оскільки ринкові ціни не можна називати справедливим, тому що вони не можуть бути справедливими одночасно для покупця і продавця. [3]

Дослідження теоретичних положень та діючої практики бухгалтерського обліку основних засобів дозволило визначити проблеми, що затримують процес управління виробництвом та знижують ефективність використання основних засобів. Варто проаналізувати вплив вартості основних засобів сільського господарства на фінансово-економічні показники галузі при формуванні інформаційного забезпечення. Важливими показниками, які підлягають аналізу з метою оцінки економічних процесів в аграрному секторі, є ресурсозабезпеченість, фінансові результати й забезпеченість сільськогосподарського виробництва. На ці показники впливають кількісні та вартісні параметри галузевих основних засобів. Рівень рентабельності видів економічної діяльності відображено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Рівень рентабельності видів економічної діяльності в Україні за даними статистичної звітності, %

Вид діяльності	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
Операційна діяльність:					
національна економіка	4,0	5,9	5,0	3,9	-4,1
сільське господарство, мисливство, лісове	22,9	23,2	21,7	11,3	20,6
Виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах:					
усього	21,4	27,1	20,7	11,2	25,8
рослинництво	27,0	32,4	22,6	11,1	29,2
тваринництво	7,9	13,0	14,4	11,5	13,4

Джерело: Стат. Збірники «Статистичний щорічник України» та «Сільське господарство України»

Аналіз статистичних даних показує, що рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва має досить високі показники за 2010-2014 роки. Спостерігається стабільне зростання результативності сільськогосподарського виробництва при тенденції до зниження рентабельності в цілому по економіці країни.

Варто розглянути динаміку вартості основних засобів в сільському господарстві, дані наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка вартості основних засобів в Україні за видами економічної діяльності, млн. грн.

Вид діяльності	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
Національна економіка	6648861	7396952	9148017	10401324	13752117
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	113388	118019	137640	156013	171392

Джерело: Стат. Збірники «Статистичний щорічник України» та «Сільське господарство України»

Як видно з табл. 2 вартість основних засобів сільського господарства, мисливства, лісового господарства зростає з кожним роком (у 2014 порівняно з 2013 роком вартість основних засобів зросла на 15379 млн. грн.), відповідно і спостерігається збільшення основних засобів у загальній економіці України. Слід враховувати і такий чинник як інфляція, яка з кожним роком підвищується і впливає на зростання вартості основних засобів.

Слід зазначити те, що бухгалтерський облік орієнтується на практику, він безпосередньо формується під тиском практичних потреб, а головним завданням бухгалтера при цьому є не механічна реєстрація фактів, а вирішення завдань, що виникають у процесі діяльності підприємства.

Організація обліку основних засобів визначається як цілеспрямованого вибору та безпосереднього упорядкування способів і прийомів збирання обробки та видачі достовірної та своєчасної вихідної інформації про наявність, рух, збереження та використання основних засобів із метою прийняття управлінських рішень.[5]

Поновлення системи бухгалтерського обліку в Україні дозволяє підприємствам самостійно обирати амортизаційну політику. У діяльності підприємств часто виникає питання обрання оптимального методу нарахування амортизації, від нього залежить, як калькулювання собівартості продукції, що випускається, так і відображення реальної суми зносу виробничого обладнання.

Облікова інформація є інформаційною основою усіх облікових, аналітичних і контрольних процедур, визначення складу, змісту показників, які потрібно відображувати в документації, обробляти, узагальнювати в системі обліку є головним завданням удосконалення організації обліку.[4]

Існує коло певних проблем на сучасному етапі розвитку бухгалтерського обліку, які пов'язані як з обліковою системою безпосередньо, так і з її організацією. Дослідження змісту первинних документів і реєстрів з обліку основних засобів свідчить про те, що, з одного боку, вони містять застарілі показники, які не формують підсумкової інформації, а разом із цим у них відсутні показники, необхідні для складання звітності в умовах застосування П(С)БО 7 «Основні засоби», носії

інформації з обліку основних засобів потребують удосконалення як за складом, так і за змістом.

Виникає проблема, яка постає в процесі введення в у експлуатацію або у ході ліквідації об'єкта основних засобів – не враховуються їхні індивідуальні особливості. Для професійної роботи приймання та списання об'єктів потрібно розроблювати робочу інструкцію з визначенням робіт, порядком їх здійснення для кожного члена комісії, визначити для кожного міру відповідальності.[4]

Відповідно до Методичними рекомендацій бухгалтерського обліку основних засобів [2] та Наказом Міністерства статистики, первинний облік основних засобів забезпечується такими формами документів:

- ОЗ-1 «Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів»;
- ОЗ-2 «Акт приймання-здачі відремонтованих, реконструйованих та модернізованих об'єктів»;
- ОЗ-3 «Акт списання основних засобів»;
- ОЗ-4 «Акт списання автотранспортних засобів»;
- ОЗ-5 «Акт про встановлення, пуск та демонтаж будівельних машин»;
- ОЗ-6 «Інвентарна картка обліку основних засобів»;
- ОЗ-7 «Опис інвентарних карток по обліку основних засобів»;
- ОЗ-8 «Картка обліку руху основних засобів»;
- ОЗ-9 «Інвентарний опис основних засобів» [2].

Потрібно зауважити, що існуючі типові форми мають суттєві недоліки, показники даних форм не враховують нормативно-правові зміни у системі обліку щодо основних засобів. Тому потрібне доопрацювання документації операцій щодо основних засобів. Недоліками типової документації з обліку основних засобів в Україні є застарівання їх змісту та реквізитів, що суперечить спробам правління приблизити українські стандарти до міжнародних.

Для того, щоб упорядкувати рух документів, та їх своєчасне надходження до бухгалтерії потрібно використовувати графіки документообігу, для облікових робіт, де потрібно зазначати кількість примірників кожного документа для оформлення відповідної господарської операції, відповідальні особи, терміни виконання.[4] Розробка графіків для документів сприятиме зростанню ефективності облікової роботи та покращенню контрольних функцій на підприємстві.

Потрібно виділити основні фактори на яких має будуватись організація обліку основних засобів:

- довготривалий термін використання об'єктів протягом якого потрібно обліковувати основні засоби;
- необхідність проведення ремонтів, модернізації основних засобів призводить до зміни первісних характеристик основних засобів, які потрібно своєчасно відображати в облікових регістрах; -

- технічно складної та багатокомпонентної будови, яку необхідно детально відображувати в облікових регістрах.

Організація обліку основних засобів повинна поєднуватись в систему взаємоузгоджених способів та методів обліку, що охоплюють весь комплекс облікових процедур і основними шляхами вдосконалення організації є: вибір відповідної облікової інформації, розробка схем документообігу, розробка і запровадження раціональної технології вирішення облікових завдань.

Висновки. Вважаємо, що типові форми з обліку основних засобів потрібно вдосконалювати, вони є об'єктивно неактуальними та застарілими не враховують вимог сучасного податкового законодавства, що і є проблемою організації обліку основних засобів.

Від вибору оптимального складу та обсягу інформації, що сформована у системі обліку, має бути економічний ефект, інформація повинна бути, корисна та цінна для процесу управління, тому у ході формування показників документів потрібно враховувати завдання поставлені в системі звітності щодо основних засобів.

На підставі досліджень бачимо, що потрібно підвищувати та вдосконалювати організацію обліку основних засобів. Застосування теоретичних норм в обліку основних засобів має допрацьовуватись та пристосовуватись до реальних потреб суб'єктів господарювання для спрощення порядку обліку, складання звітності та, щоб поліпшити процес управління та ефективність використання основних засобів.

Література:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затв. наказом Мінфіну України від 27.04.2000 р. №92 [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів, затв. наказом Мінфіну України від 30.09.2003 р. № 561 [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish>
3. Власюк Г. В. Шляхи вдосконалення обліку основних засобів/ Г. В. Власюк, О. І. Зиміна// Держава та регіони. – 2008 -№4 – С. 32 - 36
4. Пушкар М. С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): монографія / М. С. Пушкар. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 423 с.
5. Шмигель А. Д. Организация бухгалтерского учета в промышленности / А. Д. Шмигель. – К.: Изд. объедин. «Вища школа», 1978. – 208 с.

References:

1. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 7 «Osnovni zasoby», zatv. nakazom Minfinu Ukrainy vid 27.04.2000 r. 92 [Elektronnyi resurs].–Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>

2. *Metodychni rekomendatsii z bukhhalterskoho obliku osnovnykh zasobiv, zatv. nakazom Minfinu Ukrainy vid 30.09.2003 r. № 561 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish>*
3. *Vlasiuk H. V. Shliakhy vdoskonalennia obliku osnovnykh zasobiv/ H. V. Vlasiuk, O. I. Zymina// Derzhava ta rehiony. – 2008 -№ 4 – S.32 - 36*
4. *Pushkar M. S. Tendentsii ta zakonornosti rozvytku bukhhalterskoho obliku v Ukraini (teoretyko-metodolohichni aspekty): monohrafiia / M. S. Pushkar. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 1999. – 423 s.*
5. *Shmyhel A. D. Orhanyzatsiia bukhhalterskoho ucheta v promyshlennosti / A. D. Shmyhel. – K.: Yzd. ob'ied. «Vyshcha shkola», 1978. – 208 s.*

УДК: 336.563:061.2

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ ФІНАНСУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

доктор економічних наук, професор, Кириленко О. П.

Тернопільський національний економічний університет, Україна, Тернопіль

Обґрунтовано необхідність застосування нетрадиційних методів фінансового забезпечення в діяльності громадських організацій України. Розглянуто й охарактеризовано основні методи альтернативного фінансування діяльності та розвитку громадських організацій та особливості їх використання у практиці громадських організацій розвинених економічно країн світу. На основі аналізу вітчизняного законодавства обґрунтована можливість застосування цих методів у практиці громадських організацій України. Подано практичні рекомендації з імплементації та використання згаданих методів у діяльності українських організацій громадянського суспільства.

Ключові слова: громадські організації, фінансове забезпечення, ендавменти, відсоткова філантропія, венчурна філантропія.

доктор экономических наук, профессор, Кириленко О. П. Международный опыт применения нетрадиционных методов финансирования общественных организаций / Тернопольский национальный экономический университет, Украина, Тернополь

Обоснована необходимость применения нетрадиционных методов фінансового обеспечения в деятельности общественных организаций Украины. Рассмотрены и охарактеризованы основные методы альтернативного финансирования деятельности и развития общественных организаций и особенности их использования в практике общественных организаций развитых экономически стран мира. На основе анализа отечественного законодательства обоснована возможность применения этих методов в практике общественных организаций Украины. Даны

практические рекомендации по реализации и использованию упомянутых методов в деятельности украинских организаций гражданского общества.

Ключевые слова: общественные организации, финансовое обеспечение, эндавмент, процентная филантропия, венчурная филантропия.

Doctor of economics, professor, Kyrylenko O. P. International experience of alternative financing methods NGO / Ternopil National Economic University, Ukraine, Ternopil

The necessity of using of unconventional methods of Ukrainian civil society organizations finding is justified. Basic methods of alternative financing of NGOs existing and development and features of their using in practice of NGOs in economically developed countries are reconsidered and described. Based on the analysis of legislation the applicability of these techniques in the practice of public organizations of Ukraine is justified. Practical advice on implementation and using of these methods in Ukrainian civil society organizations are given.

Keywords: non-governmental organizations, financial support, endowments, percentage philanthropy, venture philanthropy.

Вступ. Діяльність організацій громадянського суспільства пов'язана із використанням значних обсягів фінансових ресурсів. Однак, якщо у випадку суб'єктів господарювання проблемах їх залучення в основному лежить у площині примноження доходів та розподілу прибутків, то у випадку громадських організацій (які є найчисельнішими серед згаданих організацій) вона в основному пов'язана із залученням цих ресурсів ззовні.

Дослідження у сфері фінансування громадських організацій вказують на недостатність існуючих обсягів фінансових ресурсів для їх ефективного функціонування в Україні. Немає також передумов і до збільшення надходжень із традиційних джерел фінансового забезпечення діяльності вітчизняних громадських організацій [1, с. 4]. Саме тому виникає гостра необхідність пошуку та застосування нетрадиційних для української практики методів фінансування громадських організацій, що застосовуються у міжнародній практиці.

До проблем формування бюджетів громадських організацій за рахунок нетрадиційних джерел звертались ряд таких вітчизняних та зарубіжних авторів як Обушний С., Солонтай О., Ткачук І., Шатор Б. та ін. Однак питання можливості використання цих методів у практиці громадських організацій України все ще залишаються відкритими і недостатньо обґрунтованими.

Метою статті є дослідження основних існуючих у міжнародній практиці, нетрадиційних методів фінансування громадських організацій та обґрунтування напрямів їх використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI громадською організацією вважається громадське об'єднання, засновниками та членами

(учасниками) якого є фізичні особи [2]. Основою діяльності громадських організацій є їх майно та фінансові ресурси. Джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна громадського об'єднання повинні бути зазначені в його Статуті. За рекомендаціями Державної реєстраційної служби України джерелами формування коштів і майна громадського об'єднання можуть бути:

- 1) кошти і майно, що надходять безоплатно, безповоротна фінансова допомога, добровільні пожертви членів об'єднання, інших осіб;
- 2) пасивні доходи;
- 3) дотації або субсидії з державного чи місцевих бюджетів, а також з державних цільових фондів;
- 4) благодійна допомога, гуманітарна та технічна допомога;
- 5) доходи від основної діяльності об'єднання відповідно до Статуту та законодавства [3].

Громадські об'єднання в Україні можуть здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не виступає одержання прибутку. Такі об'єднання мають право на фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів; вони зобов'язані подавати та оприлюднювати звіти про цільове використання цих коштів. Проте, як свідчить практика, з держбюджету сьогодні отримують кошти лише всеукраїнські об'єднання інвалідів, ветеранів, дитячі та молодіжні організації. Кабінетом Міністрів встановлено, що бюджетні кошти громадським об'єднанням на підтримання їхньої статутної діяльності повинні надаватись на конкурсній основі. Але практика надання такої фінансової підтримки для об'єднань інвалідів і ветеранів, за висновками фахівців, залишається непрозорою та неконкурсною [4, с. 42].

В громадській організації «Розвиток громади» вважають, що «державне фінансування громадських організацій в Україні є формальним і непрозорим, не врегульовано процедури надання державних грантів, нема довгострокового державного фінансування, не створено ніяких фондів з підтримки громадських організацій. Підтримка державною владою громадських організацій є незадовільною, оскільки представники влади часто бачать в них конкурентів, ніж партнерів. А передача громадським організаціям бюджетних коштів обмежує їхні корупційні плани» [5].

Одночасно за даними зазначеної громадської організації зарубіжна практика демонструє кардинально інші підходи щодо державної підтримки таких структур. Наприклад, у Великобританії фінансування громадських організацій з боку держави складає третину їх загального доходу, у Німеччині – дві третини. У Хорватії та Угорщині створено Національні фонди розвитку громадянського суспільства для надання громадським організаціям інституційної та програмної підтримки [5].

За умов відсутності в Україні відчутної державної допомоги громадських організацій посилюється значення альтернативних механізмів залучення зовнішніх джерел коштів для забезпечення функціонування таких організацій, в т.ч. на основі зарубіжного досвіду. Серед основних механізмів фінансування ініціатив громадянського суспільства, які в основному реалізуються через діяльність громадських організацій і використовуються у світовій практиці, слід зазначити ендавмент, відсоткову філантропію та соціальні інвестиції (венчурна філантропія). Кожен із зазначених механізмів має як свої переваги, так й особливості, які впливають на можливості застосування у вітчизняній практиці. Розглянемо детальніше кожен із перелічених методів.

Ендавмент є методом фінансування громадських організацій, який широко використовується у практиці громадських організацій всього світу. Позитивний досвід їх застосування призвів до існування великої кількості спеціальних видів ендавментів, які роблять їх доступними та зручними практично для всіх донорів та бенефіціарів. Основними перевагами використання ендавментів для громадських організацій (як бенефіціарів такого роду благодійності) є часткова незалежність від разового пожертвування та інших добродійних надходжень; фінансова стабільність за рахунок гарантованого прибутку; формування довготривалого джерела фінансування окремої некомерційної організації. Для благодійника такого роду добродійність є вигідною, оскільки бенефіціар витрачає не сам фінансовий капітал, а лише відсотки від його розміщення, тобто право розпоряджатися ним залишається за благодійником [6, с. 130].

До прикладів позитивного застосування ендавменту в Україні та світі можна віднести наступні: Нобелівські премії сплачуються з доходів від інвестування 1 млн. золотих марок, які заповів А. Нобель; Гарвардський університет сьогодні володіє ендавментом, розмір якого складає близько \$ 25 млрд.; Києво-Могилянська академія та Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка формують ендавменти із внесків своїх випускників [7].

В Україні застосування ендавменту дозволене чинним законодавством. Так, відповідно до Податкового кодексу, під ендавментом розуміють суму коштів або цінних паперів, які вносяться благодійником у банк або небанківську фінансову установу, завдяки чому набувач благодійної допомоги отримує право на використання процентів або дивідендів, нарахованих на суму такого ендавменту. При цьому такий набувач не має права витратити або відчужувати основну суму такого ендавменту без згоди благодійника [8, ст. 170]. Однак, не зважаючи на переваги, які надає існування ендавментів та на зацікавленість у їх відкритті організацій громадянського суспільства, відсутність спеціального законодавства та складна економічна ситуація, яка не сприяє збереженню реальної вартості тіла ендавмента, не сприяють поширенню даної форми благодійності в Україні.

Найбільшими вітчизняними благодійними фондами є благодійний фонд Рината Ахметова «Розвиток України», міжнародний благодійний фонд «Карітас України», фонд Бориса Колеснікова, фонд братів Кличків, фонд Олени Пінчук «АНТИСНІД» та інші [9].

Ще одним ефективним методом фінансування діяльності громадських організацій є відсоткова філантропія. Відсоткова схема для фізичних осіб є винаходом Угорщини, оскільки саме вона вперше її використала. Ця схема дозволяє передавати 1% сплачуваного платниками податку відповідній громадській організації і ще 1% - релігійній організації або на досягнення цілі, яка щороку визначається державою. Відсоткова філантропія дозволила розбудувати зв'язки між громадськими організаціями та суспільством. Завдяки їй громадські організації «звернулися» до людей, розповіли їм про свою діяльність [10, с. 162].

Для українських громадських організацій запровадження відсоткової філантропії є цікавим ще й тому, що, відповідно до чинного законодавства, держава фінансує діяльність обмеженого кола організацій, в той час як відсотковий механізм здатний спрямувати ресурси на підтримку великої кількості громадських організацій різного спрямування. Однак ситуація із використанням в Україні механізму відсоткової філантропії є навіть складнішою, ніж у випадку із ендавментом, що пов'язано із відсутністю навіть базових нормативно-правових актів, які б регулювали його використання.

Слід зазначити, що 18.02.2015 р. у Верховній Раді України зареєстровано законопроект №2122 «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо підтримки неприбуткових організацій)», яким пропонується запровадити трансфер податку – т.б. перерахування на користь неприбуткової установи або організації частини податку на доходи фізичних осіб, що сплачена платником податку за звітний рік [11].

Перерахування коштів пропонується здійснювати за наслідками звітного податкового року на користь однієї з неприбуткових організацій у розмірі 2 відсотків від суми сплаченого платником податку. Конкретна сума трансферу податку повинна відобразитися платником у річній податковій декларації. Право отримати трансфер матиме неприбуткова організація, яка проводить діяльність на території України не менше 1-го року в статусі неприбуткової організації та не має заборгованості по сплаті податків та інших обов'язкових платежів перед державою.

Законопроектом передбачено, що трансфери податку не можуть здійснюватись на користь органів державної влади, органів місцевого самоврядування, житлово-будівельних кооперативів, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, політичних партій, пенсійних фондів та фондів соціального страхування, кредитних та професійних спілок, а також асоціацій чи інших добровільних об'єднань юридичних осіб.

Аналіз положень пропонованого механізму дає підстави стверджувати, що переважна кількість громадських організацій за

допомогою трансферу податку на доходи фізичних осіб зможе залучити незначні обсяги фінансових ресурсів. На суттєві надходження можуть розраховувати лише найбільш відомі громадські організації, які проводять широку рекламну компанію. Більшим потенціалом щодо формування фінансових ресурсів громадських організацій володіють такі інструменти, як податкові стимули при оподаткуванні прибутку (пільги, знижки) для суб'єктів господарювання, які займаються благочинною діяльністю, а також для господарських підприємств, створених громадськими об'єднаннями. Проте ухвалення законопроекту №2122 стане новим кроком у формуванні законодавчої бази функціонування неприбуткових організацій в Україні та їх фінансового забезпечення.

Наступним поширеним механізмом фінансування ініціатив громадянського суспільства та доброчинності за кордоном є венчурна філантропія (або соціальні інвестиції), в якому використовуються принципи венчурного капіталу – довгострокові інвестиції та безпосередня підтримка. Венчурна філантропія пропонує значну і стійку фінансову підтримку (від грантів до різноманітних позик) для обмеженого кола організацій. Така підтримка зазвичай розраховується на три-п'ятирічну перспективу, і з продуманою стратегією виходу з інвестицій. На додачу до фінансових інвестицій, венчурні партнери надають додаткові послуги, які включають індивідуальне консультування (коучинг) із питань управління організацією, стратегічного планування, маркетингу й комунікацій, роботи з персоналом тощо [12].

Механізм соціальних інвестицій є широко поширеним у розвинених економічно країнах світу, де роль громадських організацій є визнаною на державному та локальному рівнях. В українському суспільстві розвиток цього напрямку теж викликає все більше зацікавлення з боку бізнесових кіл, створюються експертні громадські організації, проводяться профільні семінари, тощо. Однак, подальший розвиток венчурної філантропії потребує підготовку професійних фахівців, проведення фундаментальних та прикладних досліджень, обмін міжнародним досвідом та, перш за все, прийняття спеціального законодавства, яке б регулювало співпрацю між благодійниками та громадськими організаціями.

Висновки. Використання альтернативних методів залучення фінансових ресурсів громадськими організаціями України здатне принести значні переваги для їх функціонування: від забезпечення фінансової стабільності та незалежності цих організацій до зростання ролі у суспільстві та якості послуг, що надаються ними, а також підвищення організаційної культури. Проте без відповідних правових основ використання цих механізмів є неможливим, тому першим кроком до створення розвиненого третього сектору в Україні є прийняття відповідної законодавчої бази, яка б не лише робила законним використання цих методів, але б і чітко окреслювала їх механізм.

Література:

1. Координатор проектів ОБСЄ в Україні Дослідження існуючого досвіду та законодавства України у сфері фінансування громадських організацій органами державної влади, органами місцевого самоврядування та приватним сектором. – К.: 2011. – 114 с.
2. Закон України «Про громадські об'єднання» 22.03.2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
3. Рекомендації щодо розробки статутів громадських об'єднань / Державна реєстраційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.drsvu.gov.ua/show/11437>
4. Лациба Н. В. Як розуміти новий закон «Про громадські об'єднання» / М. В. Лациба, А. О. Шимчук. – К.: Укр. незалежн. центр політ. дослідж., 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usipr.kiev.ua>
5. Джерела фінансування громадських організацій: європейський та український досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rozvytok-hromady.com/po-suti/djerala-finansuvannia-hromadskyyh-orhanizatsii-ievropeiskyi-ta-ukrainskyi-dosvid>
6. Ткачук І. Я. Ендавменти в діяльності громадських організацій України / І. Я. Ткачук // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Економіка. – Чернівці : ЧНУ, 2013. – вип. 650-652. – С. 129-133.
7. Ендамент – цільовий капітал, доходи від інвестування якого використовуються для благодійної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dok.znai.com.ua/docs/index-3415.html>
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
9. Що таке ендаумент / Фонд розвитку Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iirfund.org/about/endowment/>
10. Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством. – К.: Фенікс, 2012. – 336 с.
11. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо підтримки неприбуткових організацій) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54027
12. Венчурна філантропія. Матеріали українського форуму благодійників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ufb.org.ua/sector-blagodijnosti/filantropija-u-sviti/trendi/trend-1.htm/>

References:

1. Koordynator proektiv OBSIe v Ukraini Doslidzhennia isnuiochoho dosvidu ta zakonodavstva Ukrainy u sferi finansuvannia hromadskyykh orhanizatsii orhanamy derzhavnoi vlady, orhanamy mistsevoho samovriaduvannia ta pryvatnym sektorom. – K.: 2011. – 114 s.

2. *Zakon Ukrainy «Pro hromadski obiednannia» 22.03.2012 r. № 4572-VI [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua>*
3. *Rekomendatsii shchodo rozrobky statutiv hromadskykh obiednan / Derzhavna reiestratsiina sluzhba Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.drsvu.gov.ua/show/11437>*
4. *Latsyba N. V. Yak rozumity novyi zakon «Pro hromadski obiednannia» / M. V. Latsyba, A. O. Shymchuk: – K.: Ukr. nezalezhn. tsentr polit. doslidzh., 2013 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ucipr.kiev.ua>*
5. *Dzherela finansuvannia hromadskykh orhanizatsii: yevropeyskyi ta ukrainskyi dosvid [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://rozvytok-hromady.com/po-suti/djerela-finansuvannia-hromadskykh-orhanizatsii-ievropeyskyi-ta-ukrainskyi-dosvid>*
6. *Tkachuk I. Ya. Endavmenty v diialnosti hromadskykh orhanizatsii Ukrainy / I. Ya. Tkachuk // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Serii: Ekonomika. – Chernivtsi: ChNU, 2013. – vyp. 650-652. – S. 129-133.*
7. *Endament – tsilovyi kapital, dokhody vid investuvannia yakoho vykorystovuiutsia dlia blahodiinoi diialnosti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dok.znaimo.com.ua/docs/index-3415.html>*
8. *Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>*
9. *Shcho take endament / Fond rozvytku Instytutu mizhnarodnykh vidnosyn Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://iirfund.org/about/endowment/>*
10. *Natsionalni ta mizhnarodni mekhanizmy finansuvannia hromadianskoho suspilstva. Mizhnarodni zakhody zmitsnennia doviry mizh derzhavoiu ta hromadianskym suspilstvom. – K.: Feniks, 2012. – 336 s.*
11. *Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy (shchodo pidtrymky neprybutkovykh orhanizatsii) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54027*
12. *Venchurna filantropiia. Materialy ukrainskoho forumu blahodiinykiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ufb.org.ua/sektor-blagodijnosti/filantropija-u-sviti/trendi/trend-1.htm>*

УДК: 351.82:338.439.02

ДИНАМІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

Сидорова Ю. Р., кандидат економічних наук, доцент, Смачило В. В.

Харківський національний університет будівництва та архітектури, Україна, Харків

У даній статті проведений аналіз тенденцій розвитку вітчизняного ринку будівельних матеріалів в цілому та окремо сухих будівельних сумішей, а також визначення подальших перспектив. Висвітлена важлива роль

будівництва, яка вимагає ретельного його забезпечення всіма необхідними ресурсами: людськими, матеріальними, енергетичними, інформаційними. Таким чином, постає необхідність в оптимальному взаєморозвитку пов'язаних галузей та підгалузей, до яких слід віднести галузі виробництва будівельних матеріалів, без яких уявити процес будівництва неможливо. Саме тому актуальним є дослідження розвитку ринку будівельних матеріалів в якісному та кількісному розрізі, який обумовлений тенденціями, що склалися безпосередньо в будівництві, та визначає його якість, завдяки новітнім матеріалам, що пропонуються виробниками галузі.

Ключові слова: будівництво, ринок будівельних матеріалів, сухі будівельні суміші, динаміка виробництва та реалізації СБС, основні виробники СБС.

Сидорова Ю. Р., кандидат экономических наук, доцент, Смачило В. В. Динамический анализ отечественного рынка строительных материалов/ Харьковский национальный университет строительства и архитектуры, Украина, Харьков

В данной статье проведен анализ тенденций развития отечественного рынка строительных материалов в целом и отдельно сухих строительных смесей, а также определение дальнейших перспектив. Освещена важная роль строительства, которая требует тщательного его обеспечение всеми необходимыми ресурсами: человеческими, материальными, энергетическими, информационными. Таким образом, возникает необходимость в оптимальном взаиморазвития связанных отраслей и подотраслей, к которым следует отнести отрасли производства строительных материалов, без которых представить процесс строительства невозможно. Именно поэтому актуальным является исследование развития рынка строительных материалов в качественном и количественном разрезе, который обусловлен тенденциями, сложившимися непосредственно в строительстве, и определяет его качество, благодаря новейшим материалам, предлагаемых производителями отрасли.

Ключевые слова: строительство, рынок строительных материалов, сухие строительные смеси, динамика производства и реализации ССС, основные производители ССС.

Sidorova Y. R., Candidate of Economic Sciences, assistant professor Smachilo V. V. Dynamic analysis of trends domestic market building materials/ Kharkiv National University of Construction and Architecture, Ukraine, Kharkiv

This article analyzes the development trends of the domestic construction materials market as a whole and separately dry mixes, as well as the definition of future prospects. It highlighted the significant role of the building that it requires careful maintenance of all the necessary resources: human, material, energy, information. Thus, there is a need for optimum mutual development-related sectors and sub-sectors, which should include industry production of building materials, without which it is impossible to present the construction process. That

is why the current study is the development of the market of building materials in the qualitative and quantitative section, which is due to the trends prevailing in the construction itself, and determines its quality, thanks to the latest materials offered by manufacturers of the industry.

Keywords: construction, building materials market, dry mix, the dynamics of production and sales of DM, the main producer of DM.

Постановка проблеми. Розвиток національної економіки визначається динамікою обсягів ВВП, який формується у всіх її сферах. Будівництво, як галузь, що належить до матеріальної сфери, призначено для створення та відновлення основних засобів всіх учасників економічної системи – юридичних та фізичних осіб; бюджетних та комерційних організацій, тощо. Важлива роль, яка відведена будівництву, вимагає ретельного його забезпечення всіма необхідними ресурсами: людськими, матеріальними, енергетичними, інформаційними. Таким чином, постає необхідність в оптимальному взаєморозвитку пов'язаних галузей та підгалузей, до яких слід віднести галузі виробництва будівельних матеріалів, без яких уявити процес будівництва неможливо. Саме тому актуальним є дослідження розвитку ринку будівельних матеріалів в якісному та кількісному розрізі, який обумовлений тенденціями, що склалися безпосередньо в будівництві, та визначає його якість, завдяки новітнім матеріалам, що пропонуються виробниками галузі.

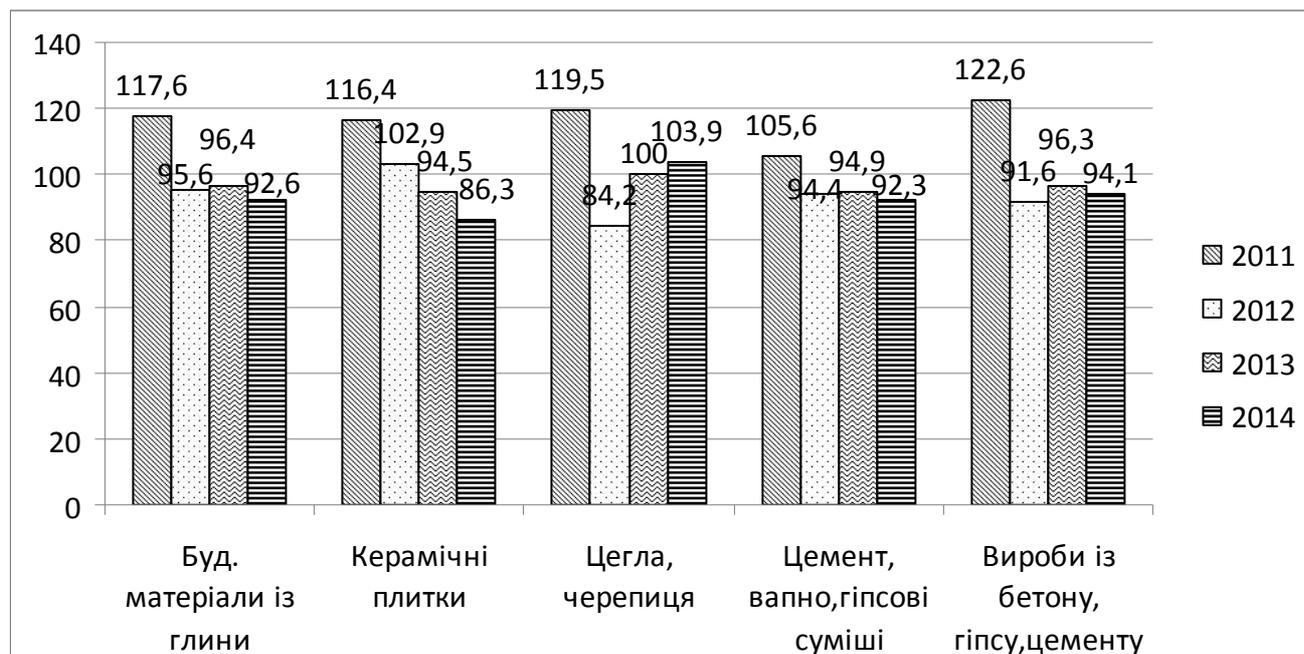
Серед дослідників даної проблематики слід відмітити авторів [1,4], роботи яких стали основою даного дослідження та висвітлювали проблемні питання щодо розвитку окремих сегментів ринку будівельних матеріалів.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є аналіз тенденцій розвитку вітчизняного ринку будівельних матеріалів в цілому та окремо сухих будівельних сумішей, а також визначення подальших перспектив.

Виклад основного матеріалу. Промисловість будівельних матеріалів є багатодиверсифікованою сферою, що включає в себе понад двадцять галузей, які формують свій, специфічний ринок будівельних матеріалів. Галузі, які об'єднані в промисловість будівельних матеріалів забезпечують в повному обсязі потреби у різноманітних ресурсах всього процесу будівництва та є різноплановими.

Визначившись зі специфікою промисловості будівельних матеріалів, яка суттєво впливає на ринки їх збуту, розглянемо тенденції її розвитку. Індекси виробництва основних видів будівельних матеріалів в цілому по Україні репрезентовано на рис. 1.

З даного рисунку, можемо бачити негативну тенденцію за аналітичний період 2011-2014рр майже за всіма представленими позиціями, окрім виробництва цегли, черепці та інших будівельних виробів із випаленої глини, який обумовлений спадом будівництва. Обсяги виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції наведені в табл. 1.

Рис. 1. Індеси виробництва основних будівельних матеріалів
 Джерело: складено автором на основі [1] – у % до попереднього року

Таблиця 1.
Обсяг виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції,
млн. грн

Рік/Приріст	Будівництво, всього	Будівлі	У тому числі		Інженерні споруди
			житлові	нежитлові	
2011	61671,7	26745,4	8137,1	18608,3	34926,3
2012	62937,2	28104,8	8523,0	19581,8	34832,4
Ланцюгові темпи приросту, %	2,1	5,08	4,7	5,2	-0,3
2013	58586,2	28257,3	9953,1	18304,2	30328,9
Ланцюгові темпи приросту, %	-6,9	0,5	16,8	-6,5	-12,9
2014	51108,7	24856,5	11292,4	13564,1	26252,2
Ланцюгові темпи приросту, %	-12,8	-12	13,5	-25,9	-13,4
Базисні темпи приросту, %	-17,1	-7,1	38,8	-27,1	-24,8

З таблиці видно, що загальні обсяги будівництва дійсно зменшились на 10563 млн. грн. або на 17,1% у 2014 році порівняно з 2011 роком. Але обсяги будівництва такої складової, як жилі будівлі, навпаки збільшились на 3155,3 млн. грн. або на 38,8% за весь аналізований період, в той же час, це не привело до зростання загального обсягу будівельних робіт за категорією «Будівлі», падіння становило 7,1% в порівнянні з базовим 2011р. та 12% в порівнянні з попереднім 2013р. Це пов'язано зі структурними зрушеннями і різною ціною будівництва житлових та нежитлових будівель. Останні

тренди розвитку окремих сегментів (субринків) будівельних матеріалів наведено в табл. 2.

Таблиця 2.

Динамічний аналіз окремих сегментів ринку будівельних матеріалів у 2011-2014 рр.

Субринок (сегмент)	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	Базисний темп приросту, %
Суміші будівельні сухі (крім розчинів бетонних, готових до використання), тис.т	1910	1953	1759	1601	-16,18
Ланцюгові темпи приросту, %	-	2,25	-9,93	-8,98	-
Плитка керамічна, млн м2	60,5	62,2	57,3	50,6	-16,36
Ланцюгові темпи приросту, %	-	2,81	-7,88	-11,69	-
Цегла невогнетривка керамічна будівельна, млн.м3	2355	2081	2154	2191	-6,96
Ланцюгові темпи приросту, %	-	-11,63	3,51	1,72	-
Цемент, млн.т	10,6	9,8	9,9	8,6	-18,87
Ланцюгові темпи приросту, %	-	-7,55	1,02	-13,13	-
Вапно, т. тонн	4488	4415	3892	3107	-30,77
Ланцюгові темпи приросту, %	-	-1,63	-11,85	-20,17	-
Блоки та цегла з цементу, бетону або каменю штучного для будівництва, тис.т	3332	3290	3038	3047	-8,55
Ланцюгові темпи приросту, %	-	-1,26	-7,66	0,30	-
Елементи конструкцій збірні, тис.т	5299	4891	4654	3903	-26,34
Ланцюгові темпи приросту, %	-	-7,70	-4,85	-16,14	-
Розчини бетонні, готові для використання, млн.т	15,2	14,4	15,5	12,2	-19,74
Ланцюгові темпи приросту, %	-	-5,26	7,64	-21,29	-
Портландцемент, цемент глиноземистий, цемент без клінкерний шлаковий і цементи гідравлічні подібні, млн. т	10,6	9,8	9,9	8,6	-18,87
Ланцюгові темпи приросту, %	-	-7,55	1,02	-13,13	-
Вироби з азбестоцементу, з цементу з волокнами целюлози або подібних волокнистих сумішей, тис.т	478	396	358	202	-57,74
Ланцюгові темпи приросту, %	-	-17,15	-9,60	-43,58	-
Шлаковата, вата мінеральна силікатна та вати мінеральні подібні (включно суміші), у блоках, листах чи рулонах, тис.т	137	139	155	175	27,74
Ланцюгові темпи приросту, %	-	1,46	11,51	12,90	-

Джерело: [1]

Як бачимо з аналітичних даних табл. 2, різні сегменти мають різну динаміку розвитку. Майже всі сегменти мають від'ємний як ланцюговий, так і базисний темп приросту, що свідчить про затяжні кризові явища в цій

сфері, які тільки посилюються. Виключенням є лише обсяги шлаковати та подібних матеріалів, що можна пояснити значним зростанням попиту на цей вид матеріалу через утеплення будівель. Найбільше падіння зазнав ринок азбестових виробів: -57,74%, вапна: -30,77 %, збірних конструкцій: - 26,34%, що пояснюється використанням цих матеріалів на початкових стадіях капітального будівництва. Динаміка розвитку сумішей будівельних сухих (за виключенням розчинів бетонних, готових до використання) коливалась, наприклад, у 2012 році відбулось збільшення на 43 тис. т. (або на 2,25%), потім відбувалось поступове зниження динаміки. Так, у 2013 році на 9,93% зменшились обсяги виробництва сухих сумішей і у 2014 році – на 8,98%. Навіть не дивлячись на незначне підвищення динаміки у 2012 році, за весь розглянутий період вона показала зниження на 309 тис. т. (або на 16,18%).

Оперативні дані Держстату України за січень – вересень 2015р. [1], наведені в табл. 3, свідчать про продовження негативної тенденції, яка була започаткована в попередні роки.

Посилення падіння виробництва є негативним явищем для економіки країни, тому необхідно розробляти заходи щоб нівелювати існуючі від'ємні тенденції: при спадаючому національному ринку підвищувати експортну діяльність.

Існуюча тенденція переважання експорту над імпортом в цій галузі набуває рис скорочення обсягів експорту. Так, експорт виробів з каменю, гіпсу, цементу за січень-серпень 2015 року порівняно з аналогічним періодом минулого року зменшився на 67,3% [1], хоча імпорт за останні два роки на цьому напрямку зменшився майже вдвічі.

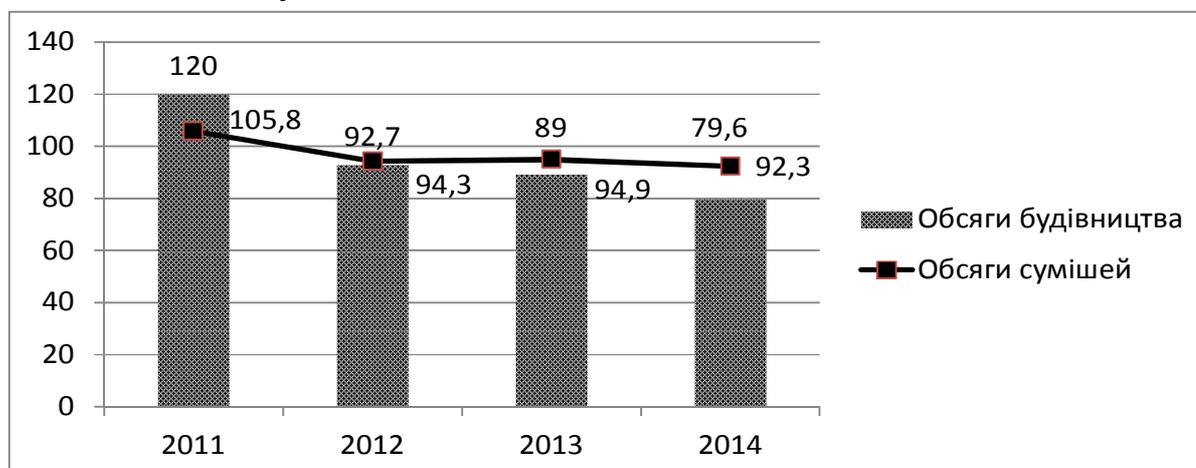
Саме ринок сухих будівельних сумішей (СБС) вважають таким, який розвивається найбільш динамічно в Україні (темپ зростання в передкризові роки сягав близько 20% на рік). На ньому працюють такі відомі іноземні компанії як «Бауміт», Schmid Industrieholding (Австрія), «Хенкель Баутехнік» «Фомальгаут-Полімін» «Кнауф».

Для кращого розуміння специфіки виробництва та реалізації СБС звернемося до визначення, яке розкриває склад сухих будівельних сумішей – це суміш різних наповнювачів, добавок і в'язучих компонентів створені для вирішення всіляких будівельних завдань. Досвід використання будівельних сумішей показує їх високу ефективність в порівнянні з традиційними методами, але сировинна база виготовлення СБС в Україні не дозволяє підвищувати їх якість та успішно конкурувати на зовнішніх ринках. Сучасні технології та використання будівельних сумішей дозволяють досягти високої якості оздоблювальних робіт як при ремонті квартири, будинки, дачі, так і в умовах масштабних будівництв [2]. СБС представляють собою групу допоміжних будівельних матеріалів, які мають спеціалізовані властивості, що використовуються при веденні будівельних робіт й для опорядження приміщень (текстуровані покриття, порошкові фарби, «рідкі шпалери» тощо).

Таблиця 3.
Зміна виробництва за сегментами ринку будівельних матеріалів у січні-вересні 2015 року порівняно з січнем-вереснем 2014 року

Галузі виробництва	Січень-вересень 2015 року	% до січня-вересня 2014р.	Зміна
Суміші будівельні сухі	1057 тис.т	93,6%	↓
Плитки та плити, керамічні	33,2 млн.м2	88,2%	
Вапняк, флюс вапняковий та інший вапняковий камінь для виготовлення вапна й цементу	5,0 млн.т	50,9%	
Цегла невогнетривка керамічна будівельна	672 млн.шт.умов. цегли	97,6%	
Портландцемент, цемент глиноземистий, цемент безклінкерний шлаковий і цементи гідравлічні подібні	6510 тис.т	94,6%	
Вапно негашене, гашене та гідравлічне	1867 тис.т	80,8%	
Розчини бетонні, готові для використання	7,6 млн.т	91,1%	
Блоки та цегла з цементу, бетону або каменю штучного для будівництва	1328 млн.шт.умов. цегли	119,0%	↑
Елементи конструкцій збірні для будівництва з цементу, бетону або каменю штучного	1344 тис.м3	115,1%	

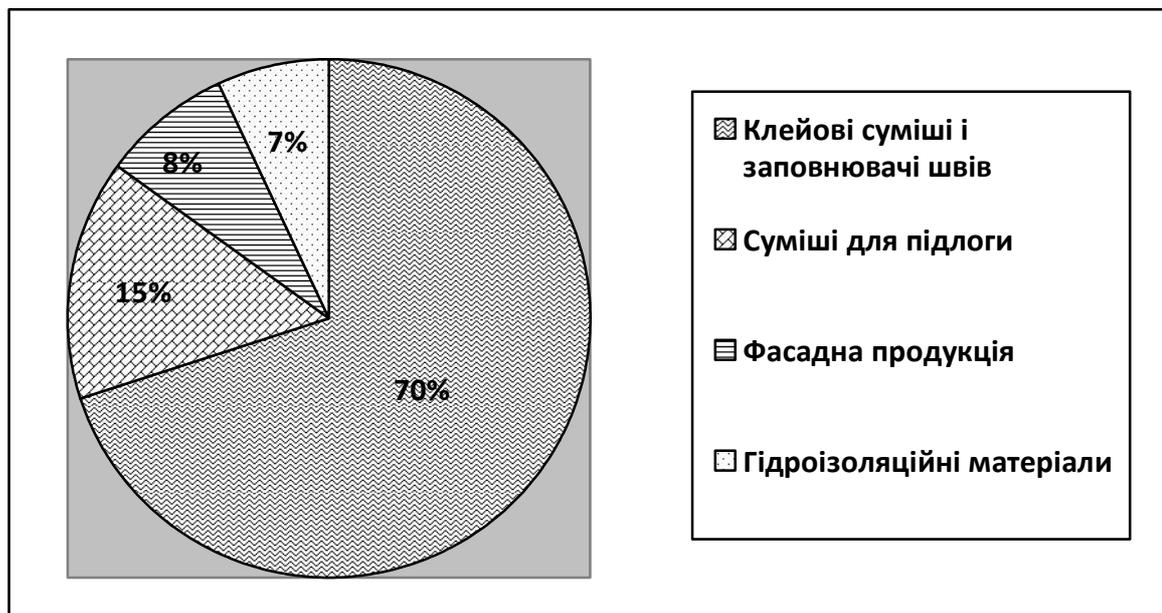
Розглянемо більш детально даний сегмент (субринок) ринку будівельних матеріалів. Як бачимо з рис. 2, динаміка обсягів виробництва СБС безпосередньо пов'язана з динамікою обсягів будівництва, що обумовлює попит на суміші.

Рис. 2. Динаміка обсягів будівництва та виробництва сумішей в Україні у 2011-2014 рр., у % до попереднього року

Джерело: складено автором на основі [1]

Визначившись із динамікою обсягів реалізації та виробництва СБС, розглянемо структуру попиту на українському ринку СБС, яка умовно представлена на рис. 3 на основі експертних заключень [4].

Рис. 3 Структура попиту на ринку сухих будівельних сумішей, %
Джерело: складено автором на основі [4]

Аналіз показує, що ще минулого року дорогі суміші стабільно займали майже 45% українського ринку СБС. Сьогодні попит на цю продукцію значно скоротився через значне зростання цін, скорочення доходів споживачів та потреби будівництва.

Висновок. Проведене дослідження українського ринку будівельних матеріалів та його субринку – ринку СБС, свідчить про негативну динаміку обсягів виробництва, через падіння обсягів будівництва, яке тісно, безпосередньо пов'язане з даною галуззю і є його замовником. Вказані негативні зміни можна нівелювати через зростання експорту української продукції, за умови підвищення якості продукції, використовуючи преференції та диверсифікуючи ринки збуту. В той же час, необхідно піднімати національний ринок через більш повне задоволення потреб споживачів. Окрім того, розуміння ситуації на ринку будівельних матеріалів, дозволить і виробникам, і споживачам (будівельним компаніям) коригувати стратегії розвитку задля досягнення поставлених цілей.

Література:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Борейко В. І. Перспективи виробництва будівельних матеріалів в Україні/ В. І. Борейко, М. Ю. Притула // Збірник наукових праць. Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-

ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. – 2011. – Випуск XVII, № 4. – С. 64-71.

3. Огляд ринку будівельних матеріалів // Бизнес. - №10. – 2000. – с.37- 41.

4. Офіційний сайт Асоціації виробників сухих будівельних сумішей в Україні » [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sbs-association.com.ua>

References:

1. The official site of the State Statistics Service of Ukraine [electronic resource]. - Access: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

2. Boreyko V. I. Prospects for the production of building materials in Ukraine / V. I. Boreyko, M. Y. Prytula // Scientific Papers. The problems of rational use of socio-economic and natural resources of the region: financial policy and investment. - 2011. - Volume XVII, № 4. - P. 64-71.

3. Overview of the market of building materials // Business. - № 10. - 2000. - s.37-41.

4. The official website of the Association of Dry Construction Mixtures in Ukraine "[electronic resource]. - Access: <http://www.sbs-association.com.ua>

РОЗДІЛ II. ПИТАННЯ ТЕХНІЧНИХ НАУК ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 528.88:502.37

МЕТОДОЛОГІЯ РОЗРІЗНЕННЯ СТАНУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР ШЛЯХОМ НЕКЕРОВАНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ NDVI ЗОБРАЖЕНЬ

Гребень О. С.

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», Україна, Харків.

Ні для кого не секрет, що для підвищення результату сільськогосподарського виробництва все частіше використовуються досягнення технічного прогресу. В статті розглядаються сучасні підходи до роботи із сільськогосподарським виробництвом з метою підвищення якості продукції, економічної вигоди її зрощування, оцінки впливу метеорологічної, екологічної, географічної та геологічної складових на результат дозрівання врожаю. Сучасним підходом вирішення таких питань є використання даних космічного моніторингу Землі та аерофотозйомки, а також побудова геоінформаційних моделей підтримки прийняття управлінських рішень. Для визначення стану вегетації сільськогосподарських культур по космічних знімках розраховуються так

звані вегетаційні індекси, основним з яких є індекс NDVI. Заради досягнення більш чіткого розрізнення відмінностей у ступенях дозрівання с/г культури на конкретній земельній ділянці використовуються механізми керованої, або некерованої класифікації. Результат їх обчислення дає змогу оперативно виявляти проблемні місця та приймати рішення щодо вирішення цього питання.

Ключові слова: сільське господарство, аерокосмічний моніторинг, індекси вегетації, класифікація, геоінформаційна система.

Гребень А. С. Методология распознавания состояния сельскохозяйственных культур путём классификации без обучения NDVI изображений / Национальный аэрокосмический университет им. Н. Е. Жуковского «ХАИ», Украина, Харьков.

Ни для кого не секрет, что для повышения результата сельскохозяйственного производства всё чаще используются достижения технического прогресса. В статье рассматриваются современные подходы к работе с сельскохозяйственным производством с целью повышения качества продукции, экономической выгоды её выращивания, оценки влияния метеорологической, экологической, географической и геологической составляющих на результат вызревания урожая. Современным подходом решения таких вопросов является использование данных космического мониторинга Земли и аэрофотосъёмки, а также построение геоинформационных моделей поддержки принятия управленческих решений. Для определения состояния вегетации сельскохозяйственных культур по космическим снимкам рассчитываются так называемые вегетационные индексы, основным из которых является индекс NDVI. Ради достижения более чёткого распознавания отличий в степенях вызревания с/х культуры на конкретном земельном участке используются механизмы управляемой классификации или классификации без обучения. Результат их расчёта даёт возможность оперативно выявлять проблемные места и принимать решения для урегулирования этого вопроса.

Ключевые слова: сельское хозяйство, аэрокосмический мониторинг, индексы вегетации, классификация, геоинформационная система.

Greben A. S. Methodology of recognizing the agricultural differences by the unsupervised calculation of NDVI images / National aerospace university named after N. E. Zhukovsky «KhAI», Ukraine, Kharkov.

Achievements of scientific process are used for increase the results of agricultural production, it's not a secret for anybody. This article shows modern approaches to work with the agricultural production in a way to increase the quality of products and economic benefits of its growing, impact assessment of meteorological, ecological, geographical and geological components to the result of aging harvest. Modern way to receive this questions is use data of the satellite Earth monitoring and aerophotography as well as building the geographic information models of decision making support management. Calculations of vegetation indexes by the satellite images are used for define the

condition of agricultural vegetation. The main index is NDVI. The supervised and unsupervised classifications are used for see more resolution in agricultural grows on each land area. The result of its calculations enables for operative detection of problem areas and for decision making process of resolve this questions.

Keywords: agricultural, aerospace monitoring, vegetation indexes, classification, geographic information system.

Вступ. Врегулювання питань раціонального використання земельних ресурсів є привілейним завданням для нашої держави, як для одного із лідерів агропромислового сільськогосподарського (с/г) виробництва у світі. Саме тому постає питання створення серйозного комплексу контролю за сільськогосподарським виробництвом, що має містити в собі декілька напрямків з: еколого-економічної оцінки поточного стану сільськогосподарських угідь, здійснення постійного оперативного моніторингу стану вегетації зростаючих культур за допомогою методів дистанційного зондування Землі (ДЗЗ), вивчення транскордонних переносів забруднюючих речовин, вивчення структури підстилаючої поверхні, оцінки метеорологічних чинників на ступінь дозрівання зростаючих культур, програмних засобів по контролю за дотриманням норм і правил раціонального використання земельних ресурсів, науково-обґрунтований підбір мінеральних і хімічних добрив до конкретного класу культури, використання сучасних технологій управління агропромисловою технікою (за допомогою датчиків GPS та спеціалізованих апаратних та програмних комплексів), створення географічних інформаційних систем (ГІС) та моделей підтримки прийняття управлінських рішень, тощо. Кожен з цих напрямків є дуже важливою складовою, що значно впливає на кінцевий результат – об'єм зібраного врожаю.

В Україні основними науковцями в області космічних досліджень земель с/г призначення являються: Лялько В. І., Сахацький О. І., Тараріко О. Г. - спектральні характеристики рослинного покриву; Попов М. О., - прогнозування врожайності зернових культур за багато спектральними даними ДЗЗ; Медведєв П. П., Мирцхулава Ц. Е., Готинян В. С., Довгий С. О., Красовський Г. Я., Греков Л. Д., Клименко В. І. – космічний моніторинг забруднення земель; Дорожинський О. Л., Процик М. Т., Кравець О. Я., Панас Р. М. - космічний моніторинг деградації ґрунтів; Бабміндра Д. І., Бистряков І. К., Добряк Д. С., Канаш О. П., Мартин А. Г., Новаковський Л. Я., Розумний І. А., Третяк А. М., Федоров М. М. - дослідження теоретичних, методологічних, методичних та прикладних проблем раціонального землекористування, охорони земель та їх еколого-економічне вивчення.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз результатів розрахунку індексу вегетації рослинності NDVI, а також проведення некерованої класифікації цих результатів з метою визначення місць на території земельної ділянки, що потребують більш детального вивчення з

метою позитивного впливу на пригнічену рослинність та визначення причин виникнення цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Один з найбільш розповсюджених та використовуваних індексів для вирішення завдань, що використовують кількісні оцінки рослинного покриву – нормалізований різницевий індекс рослинності NDVI. Він характеризує щільність рослинності, що дозволяє землекористувачам оцінити зростання рослин та, як наслідок продуктивність угідь. Індекс розраховується як різниця значень коефіцієнтів відбивання у ближній інфрачервоній та червоній областях спектру (Табл. 1) [1, с.25], поділена на їх суму. У результаті значення NDVI змінюються у діапазоні від -1 до 1. Приклад розрахунку NDVI для території Карлівського району полтавської області на 22.05.13 показаний на рис.1.

Рис. 1. Розрахунок NDVI по космічному знімку Landsat від 22.05.13 для тест-ділянки (Карлівський район полтавської області)

Таблиця 1

Значення коефіцієнту відбивання для різних типів об'єктів

Тип об'єкту	Коефіцієнт відбивання* у червоній зоні спектру	Коефіцієнт відбивання* у ближній інфрачервоній зоні спектру	Значення NDVI
Густа рослинність	0,1	0,5	0,7
Розріджена рослинність	0,1	0,3	0,5
Відкритий ґрунт	0,25	0,3	0,025

Хмари	0,25	0,25	0
Сніг та лід	0,375	0,35	-0,05
Вода	0,02	0,01	-0,25
Штучні матеріали (бетон, асфальт)	0,3	0,1	-0,5

Процес виявлення і розпізнавання об'єктів називається дешифруванням зображень. Будь-яке географічне дешифрування знімків - топографічне або тематичне - включає в себе операції розпізнавання об'єктів і фіксації на знімках їх положення або меж поширення.

Найбільш поширеним видом дешифрування являється класифікація [2, с.44-45, 3]. Класифікація - це комп'ютерне дешифрування знімків чи процес автоматизованого поділу всіх пікселів знімка на групи (класи), які відповідають різним об'єктам.

Автоматичною класифікацією називають процес розбиття пікселів неперервного растрового зображення на категорії на основі їх спектральних значень, в результаті чого кожному пікселю присвоюється нове значення.

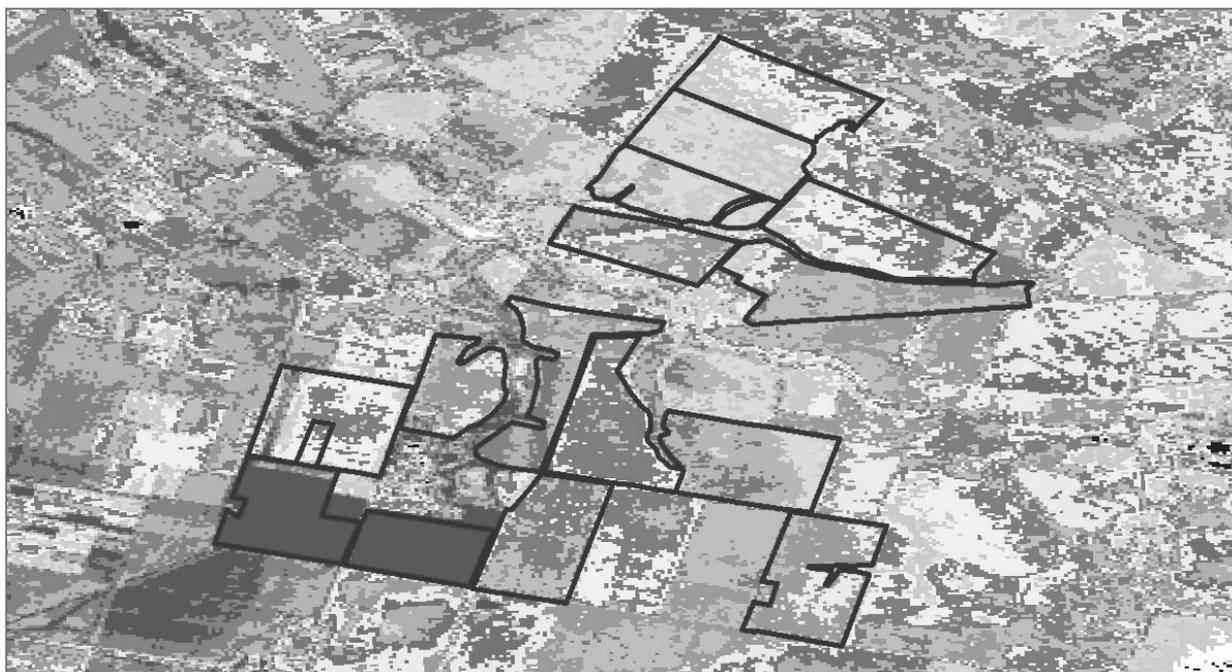
На даний час існують два підходи у реалізації автоматичної класифікації: керована класифікація (класифікація з "навчанням") та не керована (класифікація "без навчання", кластеризація). На основі цих підходів створено багато методів, основні з яких показані на рис. 2.

Рис. 2. Основні методи автоматичної класифікації

Алгоритми не керованої класифікації (або, як їх часто називають алгоритмами кластеризації) застосовують за відсутності апріорної інформації про об'єкт зйомки.

Після проведення автоматичної класифікації за методом K-means та приведення зображення відповідно до стандартної кольорової шкали мапи NDVI [4, 5] були виявлені проблемні зони пригніченої рослинності (рис. 3).

Рис. 3. Класифікація об'єктів на NDVI зображенні (космічний знімок Landsat від 22.05.13 для тест-ділянки Карлівського району полтавської області)

Таким чином були виявлені різниці у стадії вегетації рослинності по кожному полю, що дає змогу оперативно впливати на ситуацію заради отримання більш якісного врожаю. Також можна робити висновки про чинники, що вплинули на нерівномірне визрівання культур та приймати рішення що до їх нівелювання у майбутньому. Крім того отримана інформація дає змогу, хоч і приблизно, розрахувати об'єм майбутнього врожаю.

Висновки:

- 1) Проаналізовані існуючі методи дешифрування аерокосмічної інформації та обраний метод, що дає найкращі результати при дешифруванні с/г угідь.
- 2) Визначені переваги використання БГД с/г угідь.
- 3) Визначені ділянки с/г угідь, що потребують більш ретельного розгляду.

Література:

1. Куссуль Н. Оценка состояния растительности и прогнозирование урожайности озимых культур Украины по спутниковым данным [Текст] / Н. Куссуль, Н. Ильин, С. Скакун, А. Лавренюк. – К.: Институт космических исследований НАНУ-НКАУ, 2005. – 25с.
2. Стародуб Ю. П. Інформаційні технології в комп'ютерному моделюванні еколого-геофізичних процесів. [Текст] / Ю. П. Стародуб, П. П. Урсуляк. Львів, ЛДУ БЖД, 2013р., 160с. (с. 44-45).

3. <http://www.pixelsolutions.com.ua/software/exelis-vis.html> - ENVI. Спросите у снимков, что они скрывают, 30.10.13.
4. Черепанов А. С. Спектральные свойства растительности и вегетационные индексы. [Текст] / А. С. Черепанов, Е. Г. Дружинина. Геоматика №3, 2009.
5. http://mapexpert.com.ua/index_ru.php?id=20&table=news – Вегетационные индексы. Основы, формулы, практическое использование., 30.14.2011.

References:

1. Kussulj N. Ocenka sostojanyja rastyteljnosti y proghnozyrovanye urozhajnosti ozymykh kuljtur Ukrainy po sputnykovym dannym [Tekst] / N. Kussulj, N. Yljyn, S. Skakun, A. Lavrenjuk. – K.: Ynstytut kosmycheskykh yssledovanyj NANU-NKAU, 2005. – 25s.
2. Starodub Ju. P. Informacijni tekhnologhiji v komp'juternomu modeljuvanni ekologho-gheofizychnykh procesiv. [Tekst] / Ju. P. Starodub, P. P. Ursuljak. Ljviv, LDU BZhD, 2013r., 160s. (s. 44-45).
3. <http://www.pixelsolutions.com.ua/software/exelis-vis.html> - ENVI. Sprosyte u snymkov, chtu ony skryvajut, 30.10.13.
4. Cherepanov A. S. Spektraljnye svojstva rastyteljnosti y veghetacyonnye yndeksy. [Tekst] / A. S. Cherepanov, E. Gh. Druzhynyna. Gheomatyka № 3, 2009.
5. http://mapexpert.com.ua/index_ru.php?id=20&table=news – Veghetacyonnye yndeksy. Osnovy, formuly, praktycheskoe yspoljzovanye., 30.14.2011.

УДК: 631.3:637.112/.115

**ОБГРУНТУВАННЯ ПАРАМЕТРІВ ТРАНСПОРТУВАННЯ
МОЛОКА ПІД ЧАС ДОЇННЯ КОРІВ У ВІДРА**

Дев'ятко О. С.

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна, Київ

Запропоновано технічне рішення для транспортування молока з доїльного відра до бідону у вигляді захисного транспортуючого вузла. Обґрунтовано матрицю основних параметрів, що забезпечують транспортування молока з доїльного відра до бідону без поєднання останнього з повітряним середовищем приміщення та оператором машинного доїння. Розглянуто залежність зміни коефіцієнта місцевого опору від повороту молочного шлангу. Дана конструкція може використовуватися, як в приватних господарствах так і на фермах де процес доїння корів виконується в відра.

Ключові слова: молоко, захисний вузол, транспортування, коефіцієнт місцевого опору.

Десятко Е. С. Обоснование параметров транспортировки молока при доении коров в ведро / Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Украина, Киев

Предложено техническое решение для транспортировки молока из доильного ведра к бидону в виде защитного транспортирующего узла. Обоснованно матрицу основных параметров, обеспечивающих транспортировку молока из доильного ведра к бидону без сочетания последнего с воздушной средой помещения и оператором машинного доения. Рассмотрена зависимость изменения коэффициента местного сопротивления от поворота молочного шланга. Данная конструкция может использоваться как в частных хозяйствах, так и на фермах где процесс доения коров выполняется в ведра.

Ключевые слова: Молоко, защитный узел, транспортировка, коэффициент местного сопротивления.

Deviatko E. S. Explanation of parameters of milk transportation during milking cows to a bucket / National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

This article offers a technical solution for milk transportation from a milking bucket to a can as a protective unit. An article explains the grounds for the matrix of basic parameters providing transportation of milk from a milking bucket to a can without combining the latter with air environment of the room and machine milking operator. Dependence of changes of local resistance coefficient from the turn of a milk hose is reviewed. This design can be used both in private households and on farms where the milking process is carried out to the buckets.

Keywords: Milk, protective unit, transportation, local resistance coefficient.

Вступ. Машинне доїння корів за способами поділяється на: доїння в переносні відра та молокопровід. В останньому випадку шлях транспортування молока до місткості обліку та зберігання відомий. Тоді, як при доїнні в відра транспортування молока до місткості обліку та зберігання [1] має ряд недоліків: видоєне молоко швидко сприймає сторонні запахи [2]; забрудненість молока механічними домішками. Проте основні способи його захисту знаходяться в кінці шляху – первинній обробці молока. [3]

Належна увага приділена: дослідженням стану молочної залози [4] та етіології маститу [5], яким займалися ряд вчених; збереженню якості молока і визначенню перспективних технічних рішень [6, с. 23], а також проведенню комплексної оцінки ефективної експлуатації технічних установок [7, с. 557]; визначенню перспективних технологій виробництва молока [8] та дослідженню стану справ на його ринку [9] в залежності від розподілу господарств населення по Україні; теоретичному та практичному удосконаленню доїльного обладнання та розрахунку конструкторсько-технологічних параметрів і режимів роботи молоковакуумної установки, які передбачають збір молока в індивідуальний молокозбірник, у верхній і нижній молокопровід [10].

Таким чином невирішеним постає питання транспортування молока з доїльного відра до бідону під час доїння корів в відра. Саме даний етап за рахунок несвоєчасного виконання операцій оператором при видоюванні ряду корів впливає на стан дійки тварини [5] та якість отриманого молока. Відповідно до ДСТУ 3662 – 97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі» [11] воно: «... повинно отримуватись від здорових корів в господарствах, благополучних щодо інфекційних захворювань, та за показниками якості відповідати вимогам цього стандарту. Молоко повинно бути натуральним незбираним, чистим, без сторонніх, не властивих свіжому молоку присмаків і запахів. За зовнішнім виглядом та консистенцією молоко повинно бути однорідною рідиною від білого до ясно- жовтого кольору, без осаду та згустків.»

Формулювання мети статті та завдань. Встановити матрицю параметрів показників транспортування молока та визначити вплив коефіцієнта місцевого опору в залежності від радіусу повороту та діаметра молочного шлангу при його транспортуванні з доїльного відра до бідону за допомогою захисного транспортуючого вузла.

Для цього необхідно:

1. встановити параметри, від яких залежить процес транспортування молока;
2. визначити коефіцієнт місцевого опору при транспортуванні молока на повороті молочного шлангу;

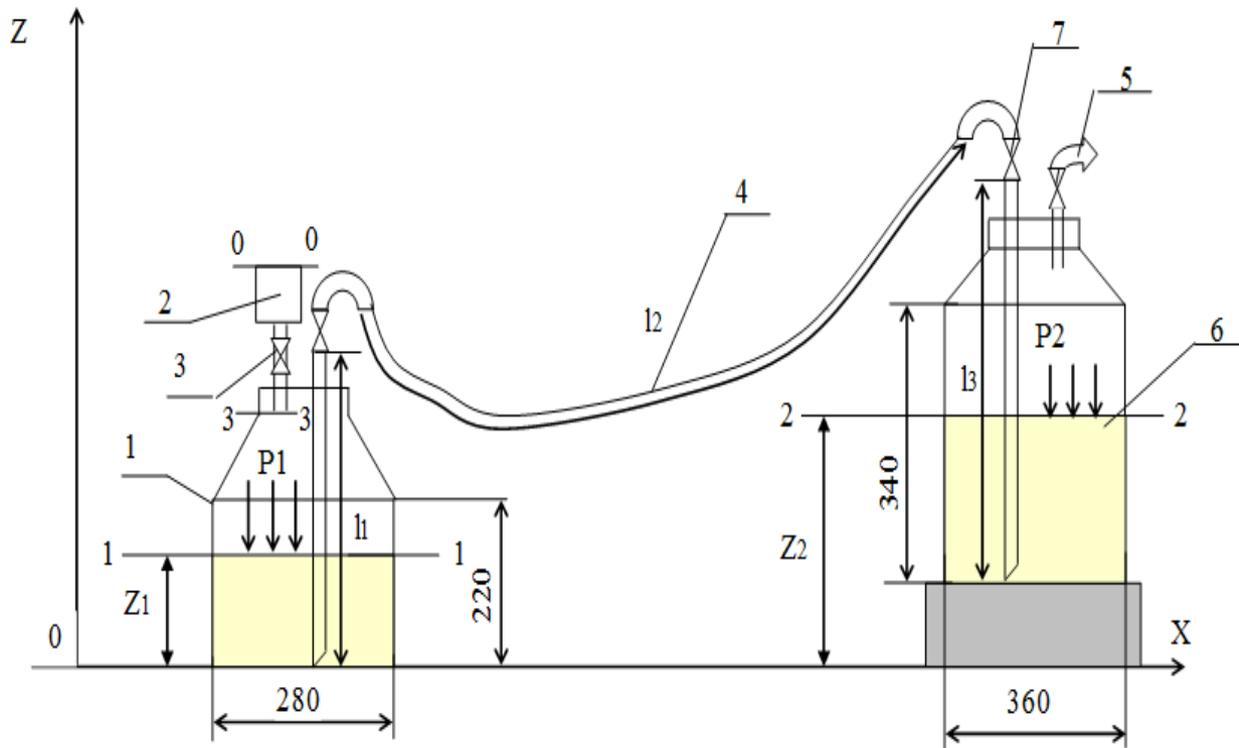
Виклад основного матеріалу статті. Для захисту молока нами запропоновано технічне рішення, що дозволить зберегти якість молока та зменшити навантаження на оператора машинного доїння у вигляді захисного транспортуючого вузла, що розташований на кришках доїльного відра та бідону (рис. 1). [12]

Основними параметрами при транспортуванні молока з допомогою захисного транспортуючого вузла є:

- маса молока, яка транспортується, m ;
- час за який відбувається транспортування молока t по молочному шлангу;
- діаметр молочного шлангу, d ;
- величина вакуумметричного тиску за якого відбувається транспортування молока, визначається конструктивними можливостями вакуумного насосу доїльної установки;
- довжина молочного шлангу, L визначається конструктивними особливостями корівника та включає в себе:
  - висоту відра h_v та бідону h_b ;
  - радіус заокруглення молочного шлангу R ;
  - відстань де знаходиться доїльне відро на довжині стійла тварини ;
  - ширину транспортера ;

- відстань на ширині проходу де знаходиться бідон.
- коефіцієнт Дарсі, λ ;

- втрати тиску у місцевих опорах, $\sum_{j=1}^k \zeta_j$.

Рис. 1. Схема захисного транспортуючого вузла з відра до бідону
 1- доїльне відро; 2 – повітряний фільтр; 3 – шаровий повітряний кран;
 4 – молочний шланг з шаровим краном; 5 – вакуумний шланг з шаровим краном; 6 – бідон; 7 - шаровий рідинний кран.

Тому складаємо матрицю, що дозволить врахувати наведені вище параметри для визначення необхідного показника та зводимо їх до таблиці 1.

Таблиця 1

Матриця параметрів показників транспортування молока за допомогою захисного транспортуючого вузла

	m	t	d		λ	L	$\sum_{j=1}^k \zeta_j$
m		+	+	+	+	+	+
t	+		+	+	+	+	+
d	+	+		+	+	+	+
	+	+	+		+	+	+
λ	+	+	+	+		+	+

L	+	+	+	+	+		+
$\sum_{j=1}^k \zeta_j$	+	+	+	+	+	+	

Величина вакууму, що приводить до транспортування молока з доїльного відра до бідону залежить від коефіцієнта гідравлічного тертя λ та впливу повороту молочного шлангу на величину коефіцієнта місцевих втрат $\sum_{j=1}^k \zeta_j$.

При ламінарному русі рідини $Re \leq 2320$ коефіцієнт Дарсі обчислюється за формулою:

$$\lambda = \frac{64}{Re}, \quad (1)$$

де Re – число Рейнольдса:

$$Re = \frac{ud}{\mu} \rho_m, \quad (2)$$

де u – середня швидкість транспортування молока;

ρ_m – густина молока;

μ – динамічна в'язкість молока.

При турбулентному русі, у загальному вигляді коефіцієнт Дарсі рівний:

$$\lambda = 0,11 \cdot \left(\frac{k_g}{d} + \frac{68}{Re} \right)^{0,25}, \quad (3)$$

де k_g – еквівалентна шорсткість внутрішньої поверхні молочного шлангу.

У області гідравлічно гладких труб він обчислюється за формулою:

$$\lambda = 0,11 \cdot \left(\frac{68}{Re} \right)^{0,25}. \quad (4)$$

Вплив поворотів трубопроводу на величину коефіцієнта місцевих втрат можна обчислити за формулою проф. Фененко А.І. [10, с. 53], або за графіком з цієї ж роботи:

де R – радіус закруглення молочного шлангу;

α – кут закруглення молочного шлангу, 180° .

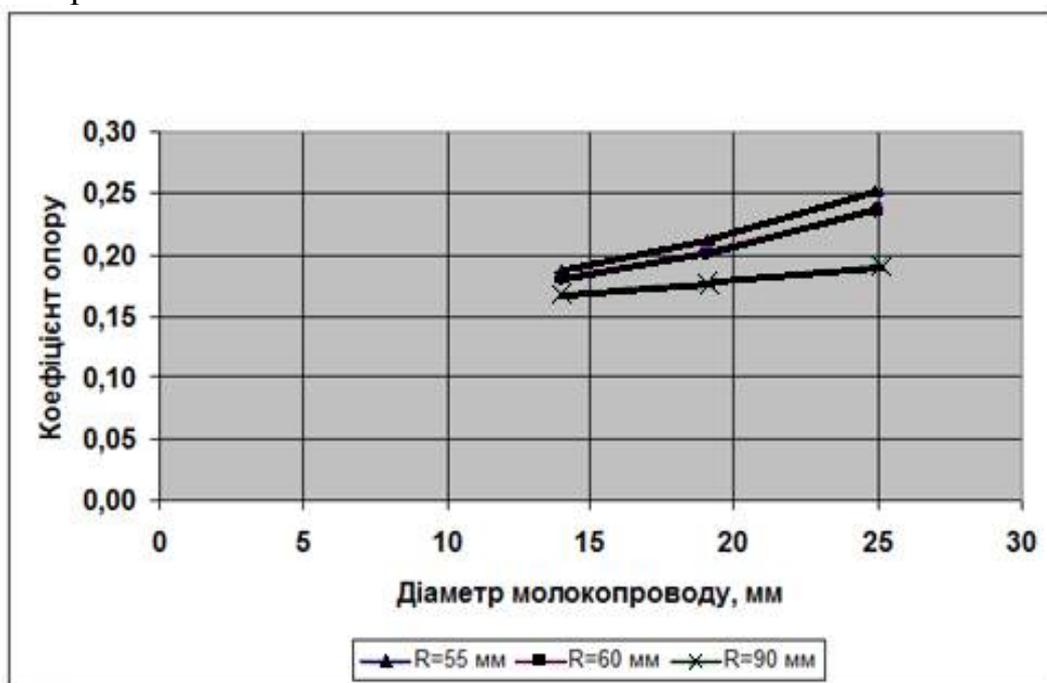
Визначимо коефіцієнти місцевих опорів для молочних шлангів з діаметром 14, 19 і 25 мм та радіусом заокруглення 55, 60 та 90 мм відповідно.

Коефіцієнт гідравлічного опору для входу в трубу з резервуара складає 0,5.

Коефіцієнт гідравлічного опору для виходу з труби у резервуар складає 1,0.

Коефіцієнт гідравлічного опору для шарового крану близький до нуля, так як внутрішній діаметр шарового крану дорівнює внутрішньому діаметру молокопроводу.

Результати розрахунку коефіцієнту місцевого опору $\zeta_{нов}$ від діаметра молочного шлангу та радіуса повороту захисного транспортуючого вузла наведені на рис. 2.

Рис. 2. Коефіцієнт місцевого опору $\zeta_{нов}$ від діаметра молочного шлангу та радіуса повороту захисного транспортуючого вузла

Як бачимо з рис. 2 найбільший коефіцієнт місцевого опору має молочний шланг діаметром 14 мм, а найменший коефіцієнт має молочний шланг діаметром 25 мм.

Висновки. Відповідно до схеми захисного транспортуючого вузла розроблено матрицю параметрів показників транспортування молока та встановлено зміни коефіцієнту місцевого опору від радіуса повороту та діаметру молочного шлангу. Це дозволить покращити процес транспортування молока та його якість при доїнні корів шляхом захисту від впливу зовнішнього середовища та оператора.

Література:

1. Фісяченко О. І. Функціональні схеми доїльних установок / О. І. Фісяченко, А. І. Дзюба, Є. О. Фісяченко // [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_132/33.pdf
2. Вивчення принципу дії обладнання для доїння корів [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://Isnau.ru/vivchennya-principu-dii-obladnannya-dlya-doinnya-koriv/>

3. *Методи зниження бактеріальної забрудненості молока [Електронний ресурс]:* Режим доступу: <http://Isnau.ru/metodi-znizhennya-bakterialnoi-zabrudnenosti-moloka/>
4. *Костенко В. І. Оцінка і наукове обґрунтування технологічних ознак розвитку молочної залози у корів та методів визначення якості молока./ В. І. Костенко // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора сільськогосподарських наук. – К.: – 2005. – С. 38.*
5. *Етіологія маститу [Електронний ресурс]:* Режим доступу: http://www.asvnu.org/modules/tinytce/uploaded/Etiology_mastitis.pdf
6. *Ліщинський С. П. Забезпечення високоефективного використання установок для доїння корів / С. П. Ліщинський, О. О. Заболотько, Я. М. Музиченко // Науковий вісник ТДАТУ – Випуск 4 – Том 1. – С. 23–29.*
7. *Москаленко С. П. Комплексна оцінка ефективної експлуатації доїльних установок / С. П. Москаленко, І. В. Резніков, С. П. Ліщинський // Механізація і електрифікація сільського господарства. – 2013. – Випуск 97 – Том 1. – С. 557–564.*
8. *Луценко М. М. Перспективні технології виробництва молока. / М. М. Луценко, В. В. Іванишин, В. І. Смоляр // Монографія. – К.: Видавничий центр «Академія» – 2006. – 192 С.*
9. *Керсанюк Ю. Кон'юнктура змін на ринку молока: прогноз. [Електронний ресурс]:* Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-52-32/1797-2013-09-27-12-06-02.html>
10. *Фененко А. І. Механізація доїння корів. Теорія і практика./ А. І. Фененко// Монографія. – К. – 2008. – С. 198.*
11. *ДСТУ 3662 – 97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі»*
12. *Патент на корисну модель № 46575 Україна МПК (2009) A01J9/00 Удосконалений доїльний апарат / Дев'ятко О. С., Дев'ятко О. В., Рубльов В. І., Ульянов С. О., Ульянов Н. С., Ульянов Н. М. Заявка U 2009 07656/ / заявл. 27.07.2009 / опубл. 25.12.2009 / Бюл. № 24.*

References:

1. *Fisjachenko O. I. Funkcionaljni skhemy dojilnykh ustanovok / O. I. Fisjachenko, A. I. Dzjuba, Je. O. Fisjachenko // [Elektronnyj resurs]: Rezhym dostupu: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_132/33.pdf*
2. *Vyvchennja pryncypu diji obladnannja dlja dojinnja koriv [Elektronnyj resurs]: Rezhym dostupu: <http://Isnau.ru/vivchennya-principu-dii-obladnannya-dlya-doinnya-koriv/>*
3. *Metody znyzhennja bakterialnoji zabrudnenosti moloka [Elektronnyj resurs]: Rezhym dostupu: <http://Isnau.ru/metodi-znizhennya-bakterialnoi-zabrudnenosti-moloka/>*
4. *Kostenko V. I. Ocinka i naukove obgruntuvannja tekhnologichnykh oznak rozvytku molochnoji zalozy u koriv ta metodiv vyznachennja jakosti moloka./ V. I. Kostenko // Avtoreferat dysertaciji na zdobuttja naukovogho stupenja doktora siljskoghospodarsjkykh nauk. – K.: – 2005. – S. 38.*

5. *Etiologhija mastytu [Elektronnyj resurs]: Rezhym dostupu: http://www.asvnu.org/modules/tinymce/uploaded/Etiology_mastitis.pdf*
6. *Lishhyns'kyj S. P. Zabezpechennja vysokoefektyvnogho vykorystannja ustanovok dlja dojinnja koriv / S. P. Lishhyns'kyj, O. O. Zabolotjko, Ja. M. Muzychenko // Naukovyj visnyk TDATU – Vypusk 4 – Tom 1. – S. 23–29.*
7. *Moskalenko S. P. Kompleksna ocinka efektyvnoji ekspluataciji dojilnykh ustanovok / S. P. Moskalenko, I. V. Rjeznikov, S. P. Lishhyns'kyj // Mekhanizacija i elektryfikacija sil's'kogho ghospodarstva. – 2013. – Vypusk 97 – Tom 1. – S. 557–564.*
8. *Lucenko M. M. Perspektyvni tekhnologhiji vyrobnyctva moloka. / M. M. Lucenko, V. V. Ivanyshyn, V. I. Smoljar // Monohrafija. – K.: Vydavnychyj centr «Akademija» – 2006. – 192 S.*
9. *Kersanjuk Ju. Kon'junktura zmin na rynku moloka: proghnoz. [Elektronnyj resurs]: Rezhym dostupu: <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-52-32/1797-2013-09-27-12-06-02.html>*
10. *Fenenko A. I. Mekhanizacija dojinnja koriv. Teorija i praktyka./ A. I. Fenenko // Monohrafija. – K. – 2008. – S. 198.*
11. *DSTU 3662 – 97 «Moloko korov'jache nezbyrane. Vymoghy pry zakupivli»*
12. *Patent na korysnu modelj № 46575 Ukrajina MPK (2009) A01J9/00 Udoskonalenyj dojilnyj aparat /Dev'jatko O. S., Dev'jatko O. V., Rubljov V. I., Uljanko S. O., Uljanko N. S., Uljanko N. M. Zajavka U 2009 07656/ / zajavl. 27.07.2009 / opubl. 25.12.2009 / Bjul. № 24.*

РОЗДІЛ III. ПИТАННЯ МЕДИЦИНИ ТА ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

УДК: 37.016.46.016:615.065]:615.16-057.875

ВИКЛАДАННЯ ПОБІЧНОЇ ДІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ ПРОВІЗОРІВ-ІНТЕРНАМ

д. мед. н., Білай І. М., к. фарм. н., Демченко В. О., к.мед.н., Красько М. П., к. фарм. н., Остапенко А. О.

Запорізький державний медичний університет, Україна, Запоріжжя

В роботі розглянуті основні проблемні питання, які виникають під час проведення практичних занять з клінічної фармації при розгляді побічної дії лікарських засобів. Приділена увага формуванню вмінь самостійно користуватися основними характеристиками побічної дії лікарських засобів та використанню результатів проведених досліджень для усунення небажаних ефектів.

Ключові слова: викладання клінічної фармації, побічна дія, післядипломна освіта.

Белай И. М., Демченко В. О., Красько Н. П., Остапенко А. А. Преподавание побочного действия лекарственных средств на практических занятиях провизорам-интернам / Запорожский государственный медицинский университет, Украина, Запорожье

В работе рассмотрены основные проблемные вопросы, которые возникают во время проведения практических занятий по клинической фармации при рассмотрении побочного действия лекарственных средств. Уделено внимание формированию умений самостоятельно пользоваться основными характеристиками побочного действия лекарственных средств и использованию результатов проведенных исследований для устранения нежелательных эффектов.

Ключевые слова: преподавание клинической фармации, побочное действие, последипломное образование.

Bilay I. M., Dariy V. I., Getalo O. V., Demchenko V. O., Krasko M. P., Ostapenko A. O. Teaching side effects of the medicine on the practice lessons to pharmacists-interns/ Zaporizhzhia State Medical University, Ukraine, Zaporizhzhia.

This paper describes the main issues that arise during the practical training in clinical pharmacy when considering the side effects of drugs. Attention is paid to the formation of their own abilities to use the basic features side effects of drugs and the use of the results of the studies to eliminate unwanted effects.

Keywords: teaching clinical pharmacy, side effects, postgraduate education.

Основними вимогами, які висуваються до сучасних лікарських засобів, поряд з ефективністю, є якість і безпека їх застосування. На практичних заняттях з клінічної фармації багато часу відводиться для вивчення побічних реакцій лікарських засобів і профілактиці лікарських розладів. Викладач, перш за все, звертає увагу провизорів-інтернів на актуальність проблеми лікарської безпеки. Зокрема, він акцентує увагу, що безпека лікарських засобів (ЛЗ) в останні роки стала однією з найактуальніших проблем охорони здоров'я в світі. Це викликано появою безлічі препаратів з високою біологічною активністю, що зростає сенсibilізацією людей, взаємодією препаратів один з одним (часто лікарі, призначаючи ті чи інші засоби, не замислюються, а іноді й не знають про їх несумісність). Летальність від побічної дії ЛЗ зайняла 4 місце в світі (після серцево-судинних захворювань, захворювань легенів, онкологічних захворювань).

В даний час в Україні розроблена правова і адміністративна база для роботи по здійсненню контролю за безпечністю ЛЗ – система фармакологічного нагляду. Фармакологічний нагляд - державна система збору, наукової оцінки та контролю інформації про побічну реакцію/побічну

дію (ПД) ЛЗ з метою прийняття відповідних рішень на етапі клінічних випробувань та його медичного застосування згідно з чинним законодавством.

Відомо, що частота виникнення ПД у госпіталізованих пацієнтів складає від 2 до 20% залежно від профілю відділення, збільшується термін госпіталізації. У результаті - у багатьох пацієнтів виникають важкі, часом незворотні ускладнення.

Лікарські препарати можуть взаємодіяти один з одним при всмоктуванні, транспорті, в процесі біотрансформації та виведенні. Результатом цієї взаємодії є зміна активної частини препарату, що впливає на специфічні рецептори в чутливих органах і тканинах. Лікарські речовини можуть взаємодіяти на рівні рецепторів, чи медіаторів. У цьому випадку біодоступність препаратів не змінюється.

В даний час пріоритет належить комбінованій терапії. Основні принципи комбінованої терапії були сформульовані ще в 1988 р. (M. Epstein і J. Oster) і полягали в наступному:

1. Простота призначення і зручність для лікаря і пацієнта.
2. Простота процесу титрування.
3. Підвищення у хворого прихильності до лікування.
4. Потенціювання антигіпертензивних ефектів (адитивна дія, кращий контроль за АТ при недостатній відповіді на один з компонентів).
5. Ослаблення побічних ефектів за рахунок зниження дози одного або обох компонентів.

Ці принципи виявилися життєздатними і сприяли не тільки зміцненню позицій концепції комбінованої терапії, але також призвели до появи на фармацевтичному ринку самих різних сполучень лікарських препаратів.

Бажання людства позбавитися страждань і мрія про продовження життя примушує шукати ліки з лікувальними і мінімальними небажаними (побічними) ефектами. Фармакологічний ефект ЛЗ, бажаний з терапевтичної точки зору називають головним (терапевтичним) ефектом.

Викладач розглядає на заняттях з провізорами-інтернами основні побічні реакції, їх класифікацію та усунення розладів.

ПД прямої дії (фармакодинамічні), супутні небажані дії. Їх легко передбачити. Приклади: дію антагоністів Са на «повільні» канали міоцитів серця і коронарних судин формує бажаний антиангінальний ефект, а аналогічний вплив на ШКТ може сприяти появі запорів.

До прояву токсичного ефекту ЛЗ відноситься: нейро-, нефро-, гепато- і ототоксичність, пригнічення кровотворення, місцевоподразнююча дія. У зв'язку з цим виділяють ЛЗ з переважним гепато-, гемато-, нефро-, нейротоксичністю і т.д.

Алергічні реакції є наслідком ПД більшості ЛЗ. Розвиток алергічного ПД можливо лише тоді, коли організм був попередньо сенсibilізований. Для лікарської алергії не існує залежності між дозою і виразністю реакції. Нерідко нікчемна кількість ЛЗ може викликати важке, загрозливе життя

алергічне ускладнення. Ступінь вираженості алергічної реакції визначається: властивостями ЛЗ, методом введення, індивідуальної реактивністю хворого, груповий або специфічною чутливістю до ЛЗ.

Ускладнення, зумовлені генетичними ензимопатіями. При генетичних ензимопатіях ефективність медикаментів може суттєво змінюватись. Наприклад, значною мірою пролонгується курареподібна дія дитиліну при генетично обумовленій недостатності бутирилхолінестерази, що викликає гідроліз молекули. Генетичні ензимопатії можуть призводити до ослаблення ефективності препарату, зокрема, при метилмалонатацидемії зменшується активність ціанокобаламіну.

Підвищення чутливості та спотворювання реакції на харчові продукти, лікарські речовини та інші ксенобіотики (грец. *xenos* - чужий, *bios* - життя), зумовлене спадковими (генетичними) ферментопатіями, називається ідіосинкразією (грец. *idios* - своєрідний, *synkrisis* - поєднання) і є предметом вивчення фармакогенетики.

Синдром відміни, який спостерігається при тривалому застосуванні та раптовій відміні кортикостероїдів, інсуліну, антикоагулянтів, трициклічних антидепресантів, нейролептиків, барбітуратів, блокаторів різних рецепторів, клофеліну. Наприклад, бета-адреноблокатори (анаприлін, окспренолол, атенолол та ін.) застосовують для лікування гіпертонічної хвороби. При раптовій відміні цих препаратів може бути значне підвищення артеріального тиску з розвитку ускладнень. Для упередження синдрому відміни такі медикаменти відмінюють поступово або розробляють нові препарати, які позбавлені цього ускладнення. До цієї групи ускладнень відносяться також явища лікарської залежності (опій та ін. наркотичні анальгетики, кокаїн, фенамін, алкоголь, транквілізатори та таке інше).

ЛЗ можуть згубно впливати на формування чоловічих і жіночих статевих клітин, впливаючи на ембріон на стадії прогенезу, викликаючи хромосомні аберації або мутації генів. Імовірність ушкодження чоловічих статевих клітин значно менше, ніж жіночих, тому сперматогенез триває близько 64 днів, а овогенез починається ще внутрішньоутробно і може статися в будь-який час від статевого дозрівання до 50-55 років жінки. Хромосомні аномалії особливо характерні для цитостатиків та антимітотичних препаратів, антибіотиків, що гальмують синтез білка (левоміцетин, тетрацикліни, макроліди, аміноглікозиди). Доведено мутагенну дію фенобарбіталу, триметроприму, дифеніну, гексамідину, групи морфіну.

Ілюструючи наочно актуальність даної тематики, викладач пропонує провізорам-курсантам розв'язати ситуаційне завдання, що демонструє, як неправильний облік конкретних особливостей фармакокінетики лікарських препаратів у даного хворого може призвести до зниження якості фармакотерапії, що проводиться, та до появи побічних ефектів. Важливість практичного заняття з клінічної фармакокінетики може бути проілюстрована також за допомогою таблиць, що демонструють зміни

фармакокінетичних параметрів за різних патологічних станів та акцентують увагу провізорів-курсантів щодо наявності серед ряду лікарських засобів однієї групи виражених відмінностей біоритмів та часових фармакокінетичних параметрів.

Контроль готовності провізорів-інтернів до засвоєння вмінь поточного заняття проводиться у звичайній формі з використанням теоретичних питань, ситуаційних задач, які повинні охоплювати клінічні ситуації, що забезпечує вихідний рівень знань з теми, що вивчається.

В ході заключного етапу заняття провізори-інтерни оформляють самостійну роботу у вигляді таблиць та завдань, розв'язують ситуаційні завдання та проводять корекцію листків призначень залежно від конкретної клінічної ситуації з урахуванням можливих побічних ефектів з урахуванням параметрів використовуваних лікарських засобів з наступним вибором дозувань, режиму та кратності дозування, а також корекцією доз при порушенні функції нирок та печінки, коморбідній патології (серцева недостатність, артеріальна гіпертензія, цукровий діабет, бронхіальна астма та ін.).

Таким чином, вивчення провізорами-інтернами засад аналізу побічних ефектів лікарських засобів необхідне для використання чи вирішення питань проведення раціональної та безпечної фармакотерапії. При цьому звертається увага на цільові види діяльності провізорів-інтернів, контроль готовності їх до засвоєння поточного заняття, а також формування вміння самостійно користуватися основними характеристиками побічної дії лікарських засобів та використовувати результати проведених досліджень заради усунення небажаних ефектів.

Література:

1. Белоусов Ю. Б., Гуревич К. Г. Клиническая фармакокинетика. Практическое дозирование лекарств / Ю. Б. Белоусов, К. Г. Гуревич // Спец. выпуск серии "Рациональная фармакотерапия". - М; Литера, 2005. - 288 с.
2. Клінічна фармакологія: Підручник / О. М. Біловол, О. Ф. Возіанов, І. К. Латогуз та ін. - К.: Здоров'я, 2005. - Т. 1. - 608 с; Т. 2. - 684 с.
3. Клінічна фармакологія: Навчально-методичний посібник: метод. вказівки студентам фармацевтичних факультетів та інтернам-клінічним провізорам для самостійної підготовки / М. Ю. Коломоєць, Є. П. Ткач, Є. І. Шоріков и др. - Чернівці: Буковинський державний медичний університет, 2007. - 467 с.
4. Клінічна фармакологія: підручник / кол. авторів; за ред. О. Я. Бабака, О. М. Біволола, І. С. Чекмана. - К.: Медицина, 2008.
5. Чекман І. С. Фармакокінетика і фармакодинаміка препаратів заліза / І. С. Чекман // Клініч. фармація. - 2005. - Т. 9, N 2. - С. 4-9
6. Ярош О. К. Фармакокінетика і біоеквівалентність - дві складові якості лікарських засобів / О. К. Ярош // Вісн. фармакології та фармації. - 2005. - N 5. - С. 22-23.

References:

1. Belousov Yu. B., Gurevy`ch K. G. *Kly`ny`cheskaya farmakoky`nety`ka. Prakty`cheskoe dozy`rovany`e lekarstv / Yu. B. Belousov, K. G. Gurevy`ch // Specz. vypusk sery`y` "Racy`onal`naya farmakoterapy`ya". - M; Ly`tera, 2005. - 288 s.*
2. *Klinichna farmakologiya: Pidruchny`k / O. M. Bilovol, O. F. Vozianov, I. K. Latoguz ta in. - K.: Zdorov'ya, 2005. - T. 1. - 608 s; T. 2. -684 s.*
3. *Klinichna farmakologiya: Navchal`no-metody`chny`j posibny`k: metod. vkazivky` studentam farmacevty`chny`x fakul`tativ ta internam-klinichny`m provizoram dlya samostijnoyi pidgotovky` / M. Yu. Kolomoyecz`, Ye. P. Tkach, Ye. I. Shorikov y` dr. - Chernivci: Bukovy`ns`ky`j derzhavny`j medy`chny`j universy`tet, 2007. - 467 s.*
4. *Klinichna farmakologiya: pidruchny`k / kol. avtoriv; za red. O. Ya. Babaka, O. M. Bilovola, I. S. Chekmana. - K. : Medy`cy`na, 2008.*
5. *Chekman I. S. Farmakokinety`ka i farmakody`namika preparativ zaliza / I. S. Chekman // Klinich. farmaciya. - 2005. - T. 9, N 2. - S. 4-9*
6. *Yarosh O. K. Farmakokinety`ka i bioekvivalentnist` - dvi skladovi yakosti likars`ky`x zasobiv / O. K. Yarosh // Visn. farmakologiyi ta farmaciyi. - 2005. - N 5. - S. 22-23.*

УДК: 378.035

**СТРУКТУРА, ЗМІСТ ТА ФОРМИ ЗАННЯТЯ З ФІЗИЧНОГО
ВИХОВАННЯ У ВНЗ**

**кандидат педагогічних наук, доцент, Онопрієнко О. М.,
кандидат педагогічних наук, доцент, Онопрієнко О. В.,
Мариненко С. І.**

Черкаський державний технологічний університет, Україна, Черкаси

У статті авторами піднімається проблема сьогодення, що спонукає змінювати вимоги до фізичної підготовленості студентів. Фізична культура є одним із найбільших економічних і вигідних засобів профілактики захворювання, зміцнення організму, підвищення розумової та фізичної працездатності, організації повноцінного відпочинку.

Саме тому дослідження та вивчення структури та форм заняття з фізичного виховання допоможе викладачам у подальшому справляти правильний педагогічний вплив, а також забезпечити достатній рівень навантаження на заняттях шляхом досягнення оптимальної інтенсивності і необхідної кількості повторення вправ.

Ключові слова: фізичні вправи, педагог, студенти, заняття, рухові якості, навантаження.

Кандидат педагогических наук, доцент, Оноприенко О. Н. Структура, содержание и формы по физическому воспитанию в ВУЗе / Черкасский

національний університет імени Богдана Хмельницького, Україна, Черкаси

В статті авторами піднімається проблема, яка змушує змінити правила фізичної підготовки студентів. Фізична культура є одним з найбільш економічних і вигідних способів профілактики захворювань, зміцнення організму, підвищення умовної і фізичної працездатності, організації повноцінного відпочинку.

Іменно тому, вивчення структури і форм занять по фізичному вихованню допоможе викладачам в подальшому виробляти правильне педагогічне вплив на студентів, а також, забезпечити достатній рівень навантаження на заняттях, шляхом досягнення оптимальної інтенсивності і необхідної кількості повторень вправ.

Ключові слова: фізичні вправи, педагог, студент, заняття, рухові навички, навантаження.

PhD, Associate Professor, Onopriyenko O. Structure, content and form of physical education in high school / Cherkassy National University named after Bogdan Khmelnytsky, Ukraine, Cherkassy

In the article the authors present a problem rises, prompting the change of physical fitness requirements for students. Physical education is one of the most economic and profitable means of preventing disease, strengthen the body, increase mental and physical performance, organization of recreation.

That is why the research and study of the structure and form of physical education classes help teachers further make proper pedagogical impact, and to ensure an adequate level of stress in the classroom through optimal intensity and the required number of repetition exercises.

Key words: exercise, teacher, students, class, quality motor, load.

Постановка проблеми. Усі форми занять фізичними вправами мають багато характеристик. У практиці найчастіше трапляються заняття, які можна розмежувати за характером змісту і за розв'язанням педагогічних завдань.

Прийнято розрізняти зміст і форму занять. Зміст занять визначається в основному чотирма складовими:

1. Сукупність фізичних вправ, що використовуються для втягування в роботу, для вирішення освітніх, оздоровчих, виховних завдань і дня нормалізації стану організму після виконаної роботи, тобто для виходу з неї.

2. Діяльність педагога (якщо такий є на занятті), яка включає підготовку і пояснення учбових завдань, вказівки по конкретизації завдань і організації їх виконання, спостереження за діями студентів, аналіз цих дій, оцінка їх виконання, регулювання навантажень, тактовне спрямування в потрібне русло поведінки студентів.

3. Діяльність студентів, що складається зі слухання педагога, спостереження за показом, осмисленого проектування своїх дій, контролю

за своїми діями і їх оцінки, обговорення з педагогом питань, що виникають, слідування за своїм станом, регулювання емоційних проявів і т.п.

4. Фізіолого-психічні процеси і зміни в станах студентів, які складають внутрішній, відносно прихований бік змісту заняття.

Зрозуміло, що на конкретних заняттях всі ці складові та їх елементи виявляються по-різному, а у випадках самотійних індивідуальних чи групових занять така складова як «діяльність педагога» взагалі буде відсутньою [1, с. 47].

Формування мети та завдань роботи. Розкрити зміст, структуру та форми занять з фізичного виховання. Пошук науково обґрунтованих нових шляхів рішення проблеми щодо фізкультурної освіти студентської молоді.

Під формою занять розуміють порівняно стійкий спосіб об'єднання елементів за їх змістом. Сюди відносять: співвідношення частин занять, порядок виконання вправ, характер взаємин між студентами, характер взаємин між студентами і керівником (якщо такий є), організаційна побудова заняття і т.д.

У кожному конкретному випадку форма повинна відповідати змісту, що є стрижневою умовою якісного проведення заняття. Так, якщо зміст заняття спрямовано на розвиток рухових якостей, то необхідний специфічний порядок регламентації вправ, що визначається закономірностями їх (якостей) розвитку. Залежно від цього розподіляється час по частинах заняття, складається певний порядок регулювання навантаження і відпочинку, підбираються відповідні методи і прийоми організації діяльності студентів.

Постійне користування одними і тими ж стандартними формами занять стримує вдосконалення фізичної підготовки студентів. Доцільно варіювати форми, вводити нові замість тих, що стали уже звичними.

Заняття з фізичного виховання, як і будь-яка інша форма занять фізичними вправами, складається з трьох частин: підготовчої, основної та заключної. Неодмінність такої схеми диктується психофізичними закономірностями функціонування організму при виконанні м'язових навантажень і змін його працездатності: зона передстартового стану, зона впрацювання, зона відносної стабілізації і тимчасової втрати працездатності.

Функціональні зрушення в першій зоні можуть бути значними. ЧСС, наприклад, збільшується більш як на 10 уд./хв., легенева вентиляція - на літр і більше. Загальна мобілізація сил до роботи (з усвідомленим намаганням виконати її) має умовно-рефлекторну природу і характеризується дією установки з предметною орієнтацією на наступну діяльність. Тип емоційного стану при цьому може бути різним - від стану «бойової готовності» до «передстартової лихоманки» або, навпаки, до апатії.

У другій зоні безпосередньо з початком роботи тривають подальші перебудови фізіологічних функцій - організм впрацюється, оскільки найвищий рівень працездатності відразу не досягається. На відміну від

передстартового стану, функціональні зрушення при впрацюванні мають більш специфічний характер - мобілізація функцій здійснюється у прямій залежності від особливостей роботи, що виконується. У цілому рівень функціональної активності організму зростає. Налагоджується взаємодія в діяльності всіх органів і систем, які забезпечують роботу при провідній ролі ЦНС. Потім досягнутий рівень певний час зберігається з незначними відхиленнями в бік підвищення або зниження (зона відносної стабілізації").

З витратою функціональних резервів робочих органів і систем організму (м'язової, серцево-судинної, дихальної тощо) працездатність поступово знижується (фаза тимчасової втрати працездатності). Ступінь загальної втоми в кінці заняття залежить від конкретної спрямованості завдань, особливостей змісту, об'єму та інтенсивності навантаження.

Такий механізм включення організму у м'язову роботу є універсальним і неминуче проявляється в будь-якій руховій діяльності за умови дотримання правильної послідовності - підготовка до роботи, робота, відпочинок. Оскільки основним змістом заняття фізичної культури є *рухова діяльність*, у його структурній побудові мають бути враховані всі зони реагування організму на м'язові навантаження. Так, зонам передстартового стану і впрацювання відповідає *підготовча частина заняття*. Вона використовується головним чином для того, щоб організувати студентів і психологічно спрямувати їх на свідоме, активне оволодіння навчальним матеріалом і виконання інших завдань в даному занятті. Проводячи заняття, викладач може сам подавати перші організуючі команди. А може це виконувати і черговий. Після привітання черговий стає на правий фланг. Почергово практикуючись в діях чергового, студенти набувають організаторських здібностей, які потім реалізують їх при виконанні різних шиків і перешикувань, розрахунків тощо [4, с. 23].

На перших заняттях після привітання групи роблять перекличку з метою вивчення його складу. Надалі вони не є обов'язковою, оскільки у процесі проведення заняття викладач буде оцінювати різноманітну діяльність студентів, давати індивідуальні та групові домашні завдання, підбивати підсумки заняття і виставляти оцінки. Таким чином кожен студент буде у тій чи іншій формі відзначений викладачем. Наступним важливим елементом дій викладача в підготовчій частині заняття є повідомлення завдань заняття. Спочатку необхідно підкреслити їх загальну спрямованість, показати зв'язок з попередніми заняттями і значення тих завдань, що висувуються на дане заняття, посилити в студентів намагання до активної діяльності. Разом з тим, не слід занадто деталізувати завдання, оскільки вони ще будуть конкретизуватися по ходу заняття перед кожним окремим видом завдань. Повідомляти завдання слід не лише у доступній, але і в цікавій формі.

Для початкової організації групи потрібно декілька хвилин, потім починається розминка. Спочатку проводиться загальна розминка. Вона спрямована на те, щоб з необхідною поступовістю активізувати функції

м'язової, серцево-судинної та інших систем організму, викликати оперативні функціональні зрушення, котрі сприяють ефективній реалізації рухових можливостей. Найбільш ефективними в цьому плані є вправи в русі: різноманітні способи ходьби (навшпиньках, перекатом з п'ятки на носок, похідним, стройовим, м'яким, гострим кроком тощо); біг, стрибки, підскоки, танцювальні вправи: галопом, приставними кроками; загальнорозвиваючі вправи (ЗРВ) в русі і на місці, без предметів і з предметами (великі м'ячі, гімнастичні палиці, обручі, прапорці тощо).

При виконанні комплексу вправ для загальної розминки на місці, як правило, дотримують такої послідовності: потягування, вправи для м'язів і суглобів шиї, вправи для рук і поясу верхніх кінцівок, вправи для тулуба, ніг, стрибки, дихальні вправи і вправи на розслаблення (здебільшого зверху вниз, або ж навпаки - знизу вгору).

Усі вправи, як в русі, так і на місці, доцільно, виконувати з різним темпом, амплітудою, силою, швидкістю. На кожному занятті в підготовчій частині повинні бути оптимально співвіднесені нові та відомі вправи. Змінюючи характер виконання ЗРВ, корисно змінювати форму розташування (у колоні, шерензі, у замкнутому і розімкнутому строю, колі, квадраті, дугами тощо) і прийоми управління студентами (під рахунок, музичний супровід, оплески, постукування паличками, самотійний рахунок вголос і мовчки, елементи змагань тощо).

Дуже важливо, щоб кожна вправа виконувалась студентами технічно правильно, у протилежному випадку вона не подіє на організм студентів з очікуваною ефективністю.

Виконання вправ у підготовчій частині слід строго індивідуалізувати за обсягом, інтенсивністю і характером виконання (вправи повинні виконуватись по-різному дівчатами і хлопцями, починаючи з першого курсу).

Ефективність загальної розминки загалом оцінюється щонайменше за двома показниками:

1. за самопочуттям студентів і рядом об'єктивних показників, викликаних нею (збільшення амплітуди рухів, швидкості і темпу виконання вправ, потовиділення, частоти дихання і серцевих скорочень тощо);
2. за схожістю використаних вправ (змістом і формою) до тих, які будуть виконувати в основній частині заняття.

Незважаючи на те, що під час загальної розминки відтворюються окремі елементи наступної основної діяльності (це певною мірою надає розминці відповідної спрямованості) тим не менше, вони не замінюють того, що повинна дати спеціальна розминка.

Суть спеціальної розминки полягає у забезпеченні оптимального впрацьовування систем організму у напрямі, адекватному особливостям наступної діяльності.

Ступінь різноманітності вправ загальної та спеціальної розминки залежить, перш за все, від кількості запланованих основних вправ і рівня їх

засвоєння (етапу процесу навчання). Якщо в заняття включено, наприклад, три основні вправи, то кожній з них повинна передувати спеціальна розминка.

У процесі проведення спеціальної розминки доцільно передбачити місце для короткочасної індивідуальної розминки, під час якої студенти виконують запропоновані викладачем і підібрані самостійно вправи, що сприяють кращій підготовці до розв'язання наступних завдань. Загалом на підготовчу частину заняття відводять приблизно від 10-12 до 15-17 хв.

В **основній частині заняття** (фаза відносної стабілізації) розв'язуються такі завдання:

3. набуття студентами знань, умінь і навичок виконання фізичних вправ за планом даного заняття;
4. навчання студентів самостійно виконувати фізичні вправи;
5. формування правильної постави студентів у процесі виконання фізичних вправ;
6. виховання фізичних якостей, що забезпечать успішне навчання і життєдіяльність студентів;
7. сприяння моральному, трудовому, розумовому і естетичному вихованню, зміцненню волі студентів;
8. підвищення рівня спортивних досягнень студентів.

Названі завдання визначають головні підходи до формування змісту і методики проведення основної частини заняття.

Враховуючи той факт, що стан максимальної працездатності, особливо психічної, - явище відносно короткочасне, розв'язання завдань на занятті здійснюється у такій послідовності: на початку основної частини заняття вирішуються завдання, пов'язані з *вивченням* нового матеріалу, діями вищої координаційної складності. Потім відпрацьовуються вправ які потребують *деталізованого розучування*. І в кінці основної частини заняття - *удосконалення* в техніці виконання вправ.

Розв'язуючи завдання в такій послідовності, педагог повинен забезпечити достатній рівень навантаження шляхом досягнення оптимальної інтенсивності і необхідної кількості повторення вправ: при розучуванні до 15-20 повторень і 30-40 при закріпленні і вдосконаленні навчального матеріалу.

Паралельно з формуванням умінь і навичок особливого значення набувають, теоретичні відомості. Умовно їх можна поділити на чотири основні групи: відомості, що сприяють організації студентів у процесі занять фізичними вправами (наприклад, правила безпеки на заняттях з фізичної культури (I курс); правила організації рухливих ігор та розваг зі школярами (III курс); правила суддівства з різних розділів програми тощо);

9. відомості медико-біологічного спрямування (наприклад, надання першої *медичної* допомоги при травмах, медико-біологічні засоби підвищення працездатності і прискорення відновлення, зовнішні ознаки втоми і біологічне значення втоми тощо);

10. відомості, які безпосередньо пов'язані з практичним виконанням фізичних вправ (знання основних вимог техніки виконання рухових дій, наприклад, при розучування перекиду вперед, використовуючи такі різновиди методів слова, як опис і поясненні, викладач озброює студентів знаннями техніки виконання вправи, сприяє розвитку свідомого ставлення студентів до виконання рухової дії);

11. відомості з організації і методики проведення самостійних занять фізичними вправами (наприклад, самоконтроль за станом організму під час виконання фізичних вправ, щоденник самоконтролю, самострахування при виконанні вправ, правила самостійного виконання швидкісних і силових вправ, правила медичного самоконтролю тощо).

Ефективність методики формування знань на заняттях фізичної культури визначається дотриманням таких правил:

12. оволодіння руховою дією повинно починатись з формування знань про сутність рухового завдання і шляхи його вирішення, тобто з ознайомлення;

13. обсяг і зміст теоретичних відомостей залежить від віку студентів, їх попередньої теоретичної і практичної підготовленості, а також інтелектуального розвитку;

14. студенти краще засвоюють теоретичний матеріал, якщо при вивченні певних видів рухів використовуються знання з математики, фізики, біології тощо;

15. особливістю засвоєння теоретичних відомостей є те, що джерелом знань служить не тільки інформація викладача, але й сама рухова діяльність студентів.

На основі м'язових відчуттів, аналізу результатів виконання фізичних вправ студент пізнає закономірності рухів, отримує уявлення про вплив конкретних видів вправ на розвиток фізичних якостей, удосконалення функцій різних систем організму, переконуються у власних рухових можливостях і значенні занять особисто для себе.

Ефективність засвоєння теоретичного матеріалу залежить від оптимального вибору форм і методів його викладання; основною формою повідомлення теоретичних знань є усний виклад.

Найбільш успішно використовується розповідь, бесіда, опис, пояснення, а також поєднання цих засобів із засобами наочної демонстрації.

Виховання фізичних якостей є обов'язковою умовою кожного заняття. Хоча їх розвиток невіддільний від усього процесу навчання (завдяки дії «методу паралельного впливу»), тим не менше, відповідно до змісту і завдань заняття, необхідно включати в нього і спеціальні вправи, що найбільш активно, впливають на ту чи іншу фізичну якість. На заняттях з комплексним змістом навчального матеріалу вправи для спрямованого впливу на фізичні якості виконуються у такій послідовності: підготовча частина заняття - прудкість, спритність; основна - сила, витривалість; заключна - гнучкість. На заняттях з предметним змістом послідовність

виконання спеціальних вправ залежить від характеру навчального матеріалу. Витривалість, наприклад, краще розвивати на заняттях, де використовується біг на довгі дистанції, сила і гнучкість - при застосуванні гімнастичних вправ, спритність - у спортивних і рухливих іграх. Для досягнення оптимального рівня рухової підготовленості студентів протягом усього навчального року пропонується: у I семестрі сприяти розвитку: переважно загальної витривалості, сили, гнучкості та спритності; у II семестрі - загальної витривалості, швидкості та швидкісної витривалості. Значної цінності у комплексному розвитку фізичних якостей набуває така організаційна форма занять, як «колове тренування».

Конкретна тривалість основної частини заняття залежить від об'єму і інтенсивності навантаження, віку і статі студентів, кількості часу, який буде витрачений у підготовчій і заключній частинах заняття. У середньому вона триває 55 хв.

Заключна частина заняття (зона тимчасової втрати працездатності та відносного відновлення). Її тривалість - 7-10 хв. За цей час необхідно забезпечити спрямоване поступове зниження функціональної активності організму. Міра відновлюваної спрямованості заключної частини заняття залежить від тих функціональних зрушень, які мали місце в основній частині заняття. Разом з тим треба пам'ятати, що використання тут засобів, що прискорюють відновні процеси, не повинно зводити нанівець той позитивний ефект заняття, завдяки якому досягаються певні зміни в стані студентів.

У заключній частині, як правило, застосовують стройові та порядкові вправи, дихальні вправи, вправи на розслаблення, вправи на увагу та інші вправи, що не пов'язані з інтенсивними навантаженнями. У кінці заняття викладач коротко підбиває підсумки, оцінює дисципліну, загальні успіхи і недоліки, повідомляє або нагадує про домашні завдання [5, с. 36-42].

Висновки. Завдання додому можна давати всій групі, групам студентів і окремим студентам по ходу заняття. Зміст домашніх завдань складають вправи, спрямовані на розвиток основних рухових якостей, і повторення нескладних елементів техніки рухів. Зміст завдання додому повинен бути доступним і не пов'язаним з небезпекою травматизму і перенавантаження.

Перспективи подальшого розвитку. Передбачається провести у більш досконалому вивчення проблеми з науково обґрунтованих нових шляхів рішення проблеми щодо фізкультурної освіти студентської молоді.

Література:

1. Барановский А. Б., Потапенко Г. М., Щекин Г. В. Система методов профессиональной ориентации. Основы профессиональной ориентации: Учебно-методическое пособие. - К., 1991.
2. Внуков А. П. Мотивационный аспект учебно-воспитательного процесса // Методические материалы по воспитанию студентов. Даугавпилс, 1984. С. 9-11.

3. Киричук О. В. *Філософія освіти і проблеми виховання. // Філософія освіти в сучасній Україні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. К.: ІЗМН, 1997. С. 116-121.*

4. Носков В. И. *Оздоровительно-физкультурные мотивы повышения качества подготовки в вузе. // II Всеукраїнська науково-практична конференція. "Актуальні проблеми фізичного виховання в вузі". Донецьк: ДонДМУ ім. М. Горького, 1998. С. 5-79.*

5. Раевский Р. Т. *Пути решения актуальных проблем физического воспитания в вузах Украины // II Всеукраїнська науково-практична конференція. "Актуальні проблеми фізичного виховання в вузі". Донецьк: ДонДМУ ім. М. Горького, 1998. С. 36-42.*

References:

1. Baranovskiy A. B., Potapenko G. M., Shchekin G. V. *Sistema metodov professionalnoy orientatsii. Osnovy professionalnoy orientatsii: Uchebno-metodicheskoe posobie. / A. B. Baranovskiy, G. M Potapenko, G. V. Shchekin. – K., 1991.*

2. Vnukov A. P. *Motivatsionnyy aspekt uchebno-vospitatelnogo protsessa / A. P. Vnukov // Metodicheskie materialy po vospitaniyu studentov. Daugavpils: DPI, 1984. – S. 9–11.*

3. Kyrychuk O. V. *Filosofija osvity i problemy vykhovannja. / O. V. Kyrychuk // Filosofija osvity v suchasnij Ukraini : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konferenciji. – K.: IZMN, 1997. – S. 116–121.*

4. Noskov V. I. *Ozdorovitelno-fizkulturnye motivy povysheniya kachestva podgotovki v vuze. / V. I. Noskov // Aktualjni problemy fizychnogho vykhovannja u vuzi: mater. II Vseukr. nauk.-prakt. konferenciji – Donecjk: DonDMU im. M. Ghorjkoqho, 1998. – S. 5–79.*

5. Raevskiy R. T. *Puti resheniya aktualnykh problem fizicheskogo vospitaniya v vuzakh Ukrainy / R. T. Raevskiy // Aktualni problemi fizichnogo vikhovannya u vuzi: mater. II Vseukr. nauk.-prakt. konferentsii – Donetsk: DonDMU im. M. Gorkogo, 1998. – Ch. 2. – S. 36–42.*

РОЗДІЛ IV. ПИТАННЯ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

УДК 613.955:004.7

ФОРМУВАННЯ В ДІТЕЙ КОМПЕТЕНЦІЙ БЕЗПЕЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ

Варивода К. С.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Україна, Переяслав-Хмельницький

У статті визначено основні загрози безпеці дітей у Інтернет мережі, проведено їх комплексний аналіз та подано характеристики їх впливу. Автор розкриває проблему формування безпечної поведінки дітей в

Інтернет-мережі. Виділяться поради та правила Інтернет-безпеки та Інтернет-етики для дітей. Автором зроблено акцент на актуальності формування інформаційної культури особистості – дітей, їх батьків, наставників, як основного механізму розв'язання зазначеної проблеми. На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень, концепцій, теорій та моделей автором встановлено, що процес формування безпечної поведінки дітей в Інтернет-мережі є багатоаспектним процесом, на який впливає значна кількість факторів. Автор приходить до висновку, що діяльність з формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті має носити комплексний та міжінституційний характер і передбачати формування інформаційної культури особистості та організації безпечного процесу кіберсоціалізації.

Ключові слова: Інтернет, загроза, безпека дітей, небажаний контент, кібербулінг, кібергрумінг, комп'ютерний вірус.

Вывода Е. С. Формирование у детей компетенций безопасного использования Интернет-сети / ГВНЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный университет имени Григория Сковороды», Украина, Переяслав-Хмельницкий.

В статье определены основные угрозы безопасности детей в Интернете, проведен их комплексный анализ и представлены характеристики их влияния. Автор раскрывает проблему формирования безопасного поведения детей в Интернет-сети. Выделяются советы и правила Интернет-безопасности и Интернет-этики для детей. Автором сделан акцент на актуальности формирования информационной культуры личности – детей, их родителей и наставников, как основного механизма решения данной проблемы. Автор приходит к выводу, что деятельность по формированию безопасного поведения детей в Интернете должна носить комплексный и межинституциональный характер и предусматривать формирование информационной культуры личности и организацию безопасного процесса киберсоциализации.

Ключевые слова: Интернет, угрозы, безопасность детей, нежелательный контент, кибербуллинг, кибергруминг, компьютерный вирус.

Varyvoda E. S. Positive and negative aspects of the interaction of contemporary youth in social networking / SHEE «Pereyaslav-Khmelnitskiy Gregory Skovoroda State Pedagogical University», Ukraine, Pereyaslav-Khmelnitskiy.

The article is identified the main threats to the children security in Internet, conducted a comprehensive analysis of their and their effects. Author reveals the problem of formation of safe children behavior in the Internet. Advices and rules for Internet security and Internet ethics for children are marked out. Author focuses on the relevance of personal information culture development – children, parents, teachers, as the key solution to this problem. On the basis of domestic and foreign studies, concepts, theories and models by established that the formation of safe children behavior in the Internet is a multi-process, on which

affects a large number of factors. It was defined that the activities related to children safer behavior in the Internet should be complex and inter-institutional. This implied formation of personal information culture and organizing a safe process of cyber-socialization.

Key words: Internet, threats, child safety, objectionable content, cyberbullying, cybergrooming, a computer virus.

Вступ. Діти значно швидше у порівнянні з дорослими адаптуються до стрімких змін інформаційних технологій, легко опановують їх, випереджуючи в обізнаності щодо можливостей їх використання батьків і вчителів. Водночас, через відсутність життєвого досвіду та психологічні вікові особливості такі, як недостатня розвиненість саморегуляторних механізмів, слабкий вольовий і емоційний контроль, імпульсивність поведінки, діти є менш стійкими до інформаційних та програмно-технічних загроз. Вітчизняні та закордонні експерти зазначають, що ідеально «чиста» мережа Інтернет, тобто така, яка позбавлена загроз, у принципі неможлива. Саме тому, сьогодні є вкрай необхідними своєчасне інформування підростаючого покоління, батьків, вчителів щодо загроз мережі Інтернет та навчання їх елементарним правилам її безпечного використання.

Різноманітні аспекти впливу ІТ-технологій на психічне здоров'я дітей в Україні досліджують такі науковці, як В. Ю. Биков, Я. В. Булахова, О. М. Бондаренко, В. Ф. Заболотний, Г. О. Козлакова, О. А. Міщенко, О. П. Пінчук та ін. Причини, ознаки, вплив на розвиток суспільства та шляхи подолання інтернет-залежності серед дитячого населення розглядали в своїх працях В. В. Бурова, А. Е. Войскунський, А. Ю. Єгоров, Н. А. Кузнєцова, О. І. Лаврухіна. Проблему безпеки школярів в Інтернеті піднімають у своїх дослідженнях Н. М. Бугайова, В. В. Вовк, Т. В. Кобець, А. А. Сабліна, В. В. Черноус. Водночас, слід зазначити, що в сучасній літературі обмаль праць, присвячених висвітленню питання формування в дітей і підлітків компетентностей безпечної роботи в Інтернет мережі.

Метою написання статті є висвітлення основних он-лайн небезпек та методів формування в дітей компетенцій безпечної поведінки в Інтернет мережі.

Виклад основного матеріалу. Інтернет є чудовим інструментом для задоволення таких потреб дітей як допитливість, бажання навчитися новим речам, пізнати незвідані грані знань. Діти, проводячи свій час у Інтернеті, набувають нового статусу – статусу громадян цифрового он-лайнового світу, котрий, нажаль, немає жодних обмежень, цензури, табу чи застережень. Недосконалість законодавства, яке б регулювало діяльність електронних ЗМІ, зумовлює те, що кожного разу, користуючись послугами Інтернету, діти опиняються в ніким неконтрольованому просторі з величезною кількістю інформації, у тому числі і шкідливою, що, безперечно, має негативний вплив на розвиток їх внутрішнього світу та сприйняття навколишнього середовища. У зв'язку з цим хочемо підкреслити

4 основних загроз безпеці дітей у Інтернет мережі: залежність від Інтернету, доступ до небажаного контенту, комунікаційні загрози та електронні (кібер) загрози.

Залежність від Інтернету. Головною причиною виникнення комп'ютерної залежності у дітей психологи вважають недостатнє спілкування і взаєморозуміння з батьками, однолітками і значущими людьми. Відповідно до нових діагностичних рекомендацій, інтернет-залежною визнається людина, яка проводить в мережі декілька годин на день і у якої спостерігався щонайменше один з симптомів залежності протягом трьох місяців, зокрема: непереборне бажання ввійти в Інтернет; нездатність контролювати свій час в Інтернеті; розумове або фізичне виснаження; порушень сну і концентрації уваги; дратівливості, депресія, знервованість, труднощі у спілкуванні з людьми в реальному житті [2, с. 14].

Доступ до небажаного контенту. Під небажаним контентом розуміємо нелегальні та шкідливі матеріали, що не відповідають віковим особливостям дітей і негативно впливають на стан їх фізичного та психічного здоров'я. Контентні загрози в Інтернеті – це матеріали (тексти, зображення, аудіо, відеофайли, посилання на сторонні ресурси), які містять насильство, агресію, еротику і порнографію, нецензурну лексику, інформацію, що розпалює расову ненависть, пропаганду анорексії і булімії, суїциду, азартних ігор, наркотичних речовин і ін. [6, с. 172]

Комунікаційні загрози пов'язані з міжособистісними відносинами Інтернет користувачів і містять в собі небезпеку зіткнутися з психологічними нападами, які здійснюються через електронну пошту, сервіси миттєвих повідомлень (ICQ, Google talk, Skype), чати, форуми, блоги, соціальні мережі, сайти знайомств, веб-сайти, а також за допомогою мобільного зв'язку. Основними комунікаційними загрозами є: розкриття дитиною конфіденційної інформації про себе і сім'ю, кібербулінг і кібергрумінг [2, с. 18].

Розкриття дитиною конфіденційної інформації про себе і свою сім'ю зазвичай відбувається при використанні соціальних мереж. Діти сприймають соціальні мережі як електронні щоденники, забуваючи про те, що на відміну від їх паперових аналогів соціальні мережі загальнодоступні. Інформація, яка розміщена на сайтах соцмереж, доволі часто нагадує досє на користувача і тому, природно, викликає інтерес у сторонніх людей. Існує навіть таке поняття, як «викрадення особистості». Сучасні соціальні мережі пропонують користувачу вказати про себе майже все: фото, відео, зв'язки, хобі, освіту, інформацію про місце навчання, праці, громадські місця, в яких буває, особисті думки і т.д. Такі «вимоги» діти сприймають як необхідність, і заносять особисту інформацію в усі графи [6, с. 172].

Кібербулінг (англ. cyberbullying від bully – хуліган, забіяка, грубіян) – переслідування, залякування і знущання над дитиною за допомогою цифрових технологій, передачі повідомлень агресивного змісту, розміщення відеороликів, що містять знущання, розкриття анонімності акаунта на

форумах і ін. Такі атаки зазвичай є регулярними з одночасним використанням декількох засобів і анонімними, що призводить до того, що залякування наносять серйозну психологічну травму дитині.

Кібергрумінг (анг. cybergrooming / child grooming) – це спілкування та встановлення довірливих відносин з дитиною з метою подальшої особистої зустрічі для вступу в статеві стосунки, фізичного нападу, шантажу, сексуальної експлуатації і насилля. Такі знайомства відбуваються у чатах, на форумах, в соціальних мережах. Злочинець видає себе за однолітка і намагається дізнатися особисту інформацію (адрес, телефон) і домовитися про зустріч. Іноді злочинці виманюють інформацію, за допомогою якої шантажують дитину, наприклад, просять надіслати особисті фотографії або провокують на непристойні дії перед веб-камерою. Кібергрумінг класифікується як кримінальний злочин [1, с. 70].

Електронні (кібер) загрози – це шкідливі програми (віруси, черв'яки, спам-атаки, шпигунські програми, боти), які можуть нашкодити комп'ютеру та порушити конфіденційність особистої інформації. Шкідливе програмне забезпечення використовує широкий спектр методів для проникнення у комп'ютер через носії інформації, електронну пошту, спам, завантажені файли і відвідування веб-сайтів. Основними різновидами електронних загроз є віруси, спам-повідомлення, фішинг, фармінг. Всі ці загрози визначаються як кібершахрайство.

Віруси. Користувачі Інтернету мають велику імовірність заразити комп'ютер вірусами. Інтернет сайти, пропонуючи широкий набір сервісів, як ігрових, так і для завантаження інформації різноманітної форми та змісту – фотографій, музики, відео, неявно піддають загрозі комп'ютер їх користувачів, оскільки останні можуть, під виглядом додатку скачати вірус чи троянську програму. Зазвичай діти навіть не здогадуються, що скачуючи музику, фільми, текстові документи та ін., можна заразити комп'ютер шкідливим програмним забезпеченням [4, с. 11–12].

Фішинг (англ. fishing – рибальство) – підміна офіційного сайту схожим, шахрайським з метою виманювання у довірливих або неуважних користувачів мережі персональних даних. Шахраї використовують усілякі прийоми, які найчастіше змушують користувачів особисто повідомляти конфіденційні дані. Наприклад, шляхом надсилання електронних листів із пропозицією підтвердити реєстрацію акаунта, що містять посилання на сайт, зовнішній вигляд якого копіює дизайн відомих ресурсів.

Фармінг (англ. pharming) – це процедура скритного перенаправлення жертви на помилкову IP-адресу. Шахраї створюють точну копію відомого сайту і після того, як користувач відвідає його, віруси і шпигунські програми проникають на комп'ютер. Таким чином шахраї дізнаються про всі переміщення дитини в Інтернеті і отримують доступ до особистої інформації – від адреси до паролів для входу на різні Інтернет-ресурси [2, с. 21–22].

Спам (англ. spam) – це масова розсилка шкідливих небажаних повідомлень. Вони засмічують електронну скриньку і можуть бути небезпечними для комп'ютера. Через свою анонімність вони стають відмінним інструментом для шахрайства, реклами нелегальних, підроблених та контрафактних товарів, розповсюдження порнографії та інших злочинів. Водночас, спам є засобом доставки шкідливого коду. При цьому шкідлива програма може знаходитися як у додатку до листа, так і на сайті, який відкриється за посиланням зі спам-листа. Окрім цього, спамом, як платформою, часто користуються фішери, щоб заманити користувачів на підроблені сайти, створені для розкрадання конфіденційної інформації [4, с. 17].

В сучасних умовах, у зв'язку з використанням дітьми мобільних телефонів із безперешкодним доступом до Інтернет мережі, батькам і вчителям важко контролювати, які сайти і соціальні мережі вони відвідують. Саме тому, на нашу думку основним засобом для зменшення загроз Інтернет середовища має бути інформування дітей про безпеки в мережі Інтернет; формування в дітей компетенцій правильного, безпечного поведіння в Інтернеті. У зв'язку з цим пропонуємо батькам десять правил, які сприятимуть формуванню в дітей вмінь і навичок безпечного використання Інтернет мережі:

1) *Використовуйте будильник для обмеження часу, який дитина проводить в Інтернеті.* Заздалегідь погодьте тривалість перебування в Інтернеті. Бажано визначити, який час дитина може перебувати в он-лайн, аби не нанести шкоди стану її здоров'я та не сприяти комп'ютерній залежності, яка стала великою проблемою у всьому світі. Обговоріть час перебування дитини в Інтернеті та домовтеся про використання будильника. Таким чином ви уникнете можливих конфліктних ситуацій [3, с. 17].

2) *Навчіть дитину не розголошувати свою конфіденційну інформацію* (прізвище, номер телефону, адресу, номер школи, паролі, власні фото), а особливо без вашого дозволу. При цьому особливу увагу варто зосередити на поясненні наслідків розголошення особистої інформації [7, с. 55].

3) *Використовуйте технічні засоби захисту:* функції батьківського контролю в операційній системі, антивірус та спам-фільтр. Щоб користуватися комп'ютером, необов'язково знати всі його функціональні можливості. Запросіть спеціаліста, який налаштує операційну систему вашого комп'ютера та покаже, як працювати із батьківським контролем. Краще один раз побачити, аніж багато разів почути. Не використовуйте у себе вдома технічно незахищений комп'ютер. Окрім цього, варто також пояснити дитині необхідність використання вище зазначених програм [4, с. 57].

4) *Поясніть дитині, що завантаження деяких файлів може бути незаконним чи небезпечним* тобто може — заразити комп'ютер вірусами. Перед тим, як завантажити файли з Інтернету (музику, фільм, картинку, програму чи навіть текстовий файл), краще порадитися з вами. Було б добре

для початку самостійно віднайти найбільш безпечні сайти на яких дитина з легкістю зможе завантажувати і переглядати безпечний контент. Розкажіть чому небезпечно відкривати підозрілі повідомлення електронної пошти, файли або веб-сторінки від незнайомих людей. При цьому підкресліть, що дитина завжди може звернутися за допомогою якщо в Інтернеті (у повідомленні електронної пошти, на сайті, форумі, чаті) щось незрозуміло, хвилює чи загрожує.

5) *Створіть сімейні правила он-лайн-безпеки для дітей.* Діти навчаються шляхом експериментування. Якщо ви зацікавлені у тому, аби ваша дитина навчалася не на своїх власних помилках, якомога частіше обговорюйте теми, пов'язані із Інтернетом. Так ви невимушено створите власні сімейні правила Інтернет-безпеки. Традиції, норми та правила, які закріпилися у родині, довговічні [2, с. 29].

6) *Поясніть дитині чим небезпечні зустрічі з віртуальними знайомими в реальному житті.* Підкресліть, що віртуальний співрозмовник може видавати себе за іншу людину. Саме тому, якщо в дитини є бажання зустрітися з кимось із віртуальних знайомих, їй потрібно обов'язково домовлятися про зустріч у громадському місці і повідомити про це вас [7, с. 55].

7) *Проводьте більше часу з дитиною, заохочуйте її до обговорення тем, пов'язаних з Інтернетом.* У кожного в житті трапляються помилки. Непотрібно сприймати помилки дітей як життєву проблему. Будуйте з дитиною довірливі стосунки задля того, аби бути впевненими, що у будь-якій ситуації вона вернеться за допомогою саме до вас. Щоб не сталося, ваша дитина повинна знати, що вона завжди може розраховувати на ваше розуміння та підтримку. Хороший рецепт побудови довірливих відносин – щоденне спілкування та спільне проведення вільного часу. У невимушеній атмосфері набагато легше обговорювати «складні» питання [3, с. 17].

8) *Навчайте дітей критично ставитися до інформації в Інтернеті.* Розкажіть дитині, що практично кожен може створити свій сайт, і при цьому ніхто не може проконтролювати достовірність інформації, розміщеної на такому сайті. Діти повинні навчитися відрізнити надійні джерела інформації від ненадійних і перевіряти інформацію, яку вони знаходять в Інтернеті. Також поясніть дітям, що копіювання і вставка змісту з чужих веб-сайтів можуть бути визнані плагіатом [7, с. 55].

9) *Поясніть дитині, що Інтернет може коштувати реальних грошей.* Діти часто навіть необдуманно можуть здійснювати покупки через Інтернет або оплатити певну послугу. Саме тому, важливо проговорити з дитиною, що вона обов'язково повинна радитись із вами перш ніж робити щось подібне.

10) *Навчіть дитину дотримуватись тих же правил поведінки, що і в реальному житті.* Не зважаючи на те, що Інтернет мережа надає відчуття анонімності, дитина завжди повинна пам'ятати про ввічливість і толерантність при спілкуванні з іншими он-лайн користувачами. Водночас,

потрібно наголосити, що дитина не повинна відповідати на невиховані і грубі листи. Якщо вона одержує такі листи, то повинна повідомити вас про це [2, с. 29].

Водночас слід зауважити, що формування в дітей компетенцій безпечної роботи з Інтернетом, має бути також пріоритетом загальноосвітніх навчальних закладів. Навчання дітей правилам і нормам безпечного використання комп'ютера і Інтернету повинно проводитись *на уроках з основ безпеки життєдіяльності, біології, валеології, фізичного виховання та інформатики*. Зокрема, на уроках з основ безпеки життєдіяльності потрібно розглядати питання онлайн-безпеки користувачів, різні види шахрайств в соціальних мережах, психологічні фактори небезпек пов'язані з надмірним використанням Інтернет мережі. На уроках валеології при вивченні тем щодо режиму навчання та відпочинку, слід ознайомити дітей із значенням для здоров'я людини відпочинку, нормування навантажень та змін видів діяльності. На заняттях з фізичної культури важливо розучити вправи для зняття розумового та м'язового напруження. На уроках інформатики необхідно докладно розглянути гігієнічні, ергономічні та технічні умови безпечної експлуатації комп'ютера; важливо обговорити з учнями способи безпечної поведінки в Інтернет при відправці і отриманні електронної пошти, спілкуванні, здійсненні пошуку інформації, отриманні інформації з файлових серверів, використанні засобів електронної комерції; поняття інформаційного ресурсу, основні інформаційні ресурси суспільства, освітні інформаційні ресурси, правові та етичні аспекти при створенні та використанні інформації, принципи інформаційної безпеки.

Виховні заходи з он-лайн безпеки повинні плануватися і проводитись у навчальному закладі регулярно. Передовий педагогічний досвід свідчить, що форми проведення виховних заходів можуть бути самі різні, наприклад, бесіди, вікторини, стінні газети, батьківські збори, ігри, тренінги, дискусії тощо. Головна мета виховних заходів є усвідомлення учнями відповідальності за свої дії у «віртуальному» середовищі, засвоєння етичних норм поведінки в цьому середовищі, результатом чого є формування в учнів культури і компетентності з інформаційної безпеки [4, с.24–25].

Висновки. Таким чином, варто підкреслити, що саме в родині закладаються основи поведінки дитини в реальному світі, віртуальний простір не має бути винятком. Батькам слід приділяти серйозну увагу вихованню дітей і підвищенню їхньої обізнаності щодо загроз інформаційного середовища. Необхідно пам'ятати, що комп'ютер для дітей повинен бути інструментом для навчання і розвитку, а не лише розваг та ігор. Незважаючи на широкі можливості віртуального спілкування, воно не може виключати чи замінювати реальних стосунків між людьми. Водночас, для забезпечення єдиних вимог і умов он-лайн безпеки дітей, як у школі, так і вдома, необхідною є співпраця батьків і вчителів. Вчителі повинні інформувати батьків стосовно питань Інтернет-безпеки, розробляти спільні

методи і засоби для ефективного навчання дітей основним правилам безпечної поведінки в Інтернет просторі.

Література:

1. Данильчук Л. О. Ризики та небезпеки мережі Інтернет: до проблеми інформаційної захищеності дітей / Л. О. Данильчук // Педагогічний дискурс. – 2012. – Вип. 13. – С. 68–71.
2. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі / [Литовченко І. В., Максименко С. Д., Болтівець С. І., Чена М. А., Бугайова Н. М.]. – К.: ТОВ «Видавничий Будинок Аванпост-Прим», 2010. – 48 с.
3. Литвиненко О. В. Дитяча безпека в Інтернеті: технології та рекомендації на допомогу батькам [Електронний ресурс] / О. В. Литвиненко // Безпека дітей в Інтернеті: попередження, освіта, взаємодія : Матеріали обласної науково-методичної Інтернет-конференції (м. Кіровоград, 11 лютого 2014 р.) – Кіровоград, 2014. – С. 15–18. – Режим доступу: <http://konf.koippo.kr.ua/blogs/index.php/blog2/>
4. Кочарян А. Б. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі : навчально-методичний посібник / А. Б. Кочарян, Н. І. Гущина. – Київ, 2011. – 100 с.
5. Кузнєцова І. В. Дитина і комп'ютер: виховання особистості в інформаційному суспільстві / І.В. Кузнєцова // Обдарована дитина. – 2010. – № 6. – С. 41–46.
6. Кухарська Н. П. Загрози безпеці дітей у соціальних мережах / Н. П. Кухарська, В. М. Кухарський // Безпека інформації. – 2014. – Т. 20, № 2. – С. 169–175.
7. Паукова А. С. Ідея інформаційного захисту дітей на сторінках педагогічної преси США / А. С. Паукова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 13 (272), Ч. 3. – С. 50–58.

References:

1. Danylchuk L. O. Ryzyky ta nebezpeky merezhi Internet : do problemy informacijnoyi zaxu`shhenosti ditej / L. O. Danylchuk // Pedagogichnyj dy`skurs. – 2012. – Vyp. 13. – S. 68–71.
2. Dity v Interneti: yak navchyty bezpeci u virtualnomu sviti / [Lytovchenko I. V., Maksymenko S. D., Boltivecz S. I, Chena M. A., Bugajova N. M.]. – K.: TOV «Vydavnychyj Budynok Avanpost-Prym», 2010. – 48 s.
3. Lytvynenko O. V. Dytyacha bezpeka v Interneti: texnologiyi ta rekomendaciyi na dopomogu bat`kam [Elektronnyj resurs] / O. V. Lytvynenko // Bezpeka ditej v Interneti: poperedzhennya, osvita, vzayemodiya: Materialy oblasnoyi naukovometody`chnoyi Internet-konferenciyi (m. Kirovograd, 11 lyutogo 2014 r.) – Kirovograd, 2014. – S. 15–18. Rezhym dostupu: <http://konf.koippo.kr.ua/blogs/index.php/blog2/>

4. Kocharyan A.B. *Vykhovannya kultury korystuvacha Internetu. Bezpeka u vsesvitnij merezhi: navchalno-metodychnyj posibnyk* / A. B. Kocharyan, N. I. Gushhy`na. – Ky`yiv, 2011. – 100 s.
5. Kuznyeczova I. V. *Dytyna i kompyuter: vykhovannya osobystosti v informacijnomu suspil`stvi* / I. V. Kuznyeczova // *Obdarovana dytyna*. – 2010. – № 6. – S. 41–46.
6. Kuxarska N. P. *Zagrozy bezpeci ditej u social`ny`x merezhax* / N. P. Kuxars`ka, V. M. Kuxarskyj // *Bezpeka informaciyi*. – 2014. – T. 20, № 2. – S. 169–175.
7. Paukova A. S. *Ideya informacijnogo захystu ditej na storinkax pedagogichnoyi presy SShA* / A. S. Paukova // *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*. – 2013. – № 13 (272), Ch. 3. – S. 50–58.

УДК 37.013.83

**СИСТЕМА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
ЯК ОДНА ІЗ ПРІОРИТЕТНИХ СКЛАДОВИХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ**
кандидат педагогічних наук, доктор філософії, Дегтярьова Г. А.
Харківська академія неперервної освіти, Україна, Харків

У статті увагу приділено надзвичайно важливій ланці в системі освіти України – післядипломній педагогічній освіті, яка передбачає організоване й систематичне навчання саме дипломованих фахівців для подолання розриву між здобутою ними у вищих навчальних закладах професійною підготовкою, набутим практичним досвідом і новими вимогами, зумовленими змінами, що відбуваються в науці й суспільстві. Розглянуто суть, закономірності, принципи, завдання системи післядипломної педагогічної освіти та однієї з її форм – підвищення кваліфікації педагогічних працівників, а також передумови її модернізації.

Ключові слова: система післядипломної педагогічної освіти, підвищення кваліфікації педагогічних працівників, закономірності, принципи, професійна компетентність педагогів, модернізація.

кандидат педагогических наук, доктор философии, Дегтярева Г. А. Система последипломного педагогического образования как одна из приоритетных составляющих непрерывного образования / Харьковская академия непрерывного образования, Украина, Харьков

В статье уделено внимание чрезвычайно важному звену в системе образования Украины – последипломному педагогическому образованию, которое предусматривает организованное и систематическое обучение именно дипломированных специалистов для преодоления разрыва между полученной ими в высших учебных заведениях профессиональной подготовкой, приобретенным практическим опытом и новыми требованиями, обусловленными изменениями, происходящими в науке и обществе. Рассмотрены суть, закономерности, принципы, задачи системы

последипломного педагогического образования и одной из его форм – повышения квалификации педагогических работников, а также предпосылки его модернизации.

Ключевые слова: система последипломного педагогического образования, повышение квалификации педагогических работников, закономерности, принципы, профессиональная компетентность педагогов, модернизация.

PhD of Pedagogical science, Doctor of Philosophy, Degtyaryova G. A. / The system of postgraduate pedagogical education as one of continuous education's priority components / Kharkiv Academy of Postgraduate Education, Ukraine, Kharkiv

In the article an attention is paid to a very important branch in Ukrainian system of education – the postgraduate pedagogical education, which includes certificated specialists' organized and systematized training for breaking a gap between their professional training in higher educational establishments, their professional experience and new demands due to changes in science and society. The preconditions of modernization and transformation the processes of postgraduate education were named. The content, regularities, tasks of postgraduate education system and one of its kinds – teachers' qualification increasing and also preconditions modernization, were singled out.

It determines the choice of content, forms and methods of working in postgraduate pedagogical educational establishments.

Key words: system of postgraduate pedagogical education, teachers' qualification increasing, regularities, principles, teachers' professional competence, modernization.

Вступ. Під час швидких змін, спричинених революцією в галузі сучасних технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних, які відбуваються на початку XXI ст. у суспільстві, та процесу модернізації освіти в Україні закладаються підвалини для трансформації професійного мислення, зміни ролі та професійних функцій педагогів, формування їх особистісних характеристик як професіоналів, а отже, в системі післядипломної педагогічної освіти повинні змінюватися і підходи до підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, що мають забезпечити неперервність професійної освіти як об'єктивної потреби і невід'ємної складової соціально-економічної політики держави, спрямованої на її подальший цивілізований розвиток, а також забезпечити адекватну запитам практики готовність педагога до ефективної професійної діяльності.

Виступаючи 22 травня 2015 р. у м. Києві на урочистому відкритті I Всеукраїнської виставки-презентації «Післядипломна педагогічна освіта в контексті сучасних цивілізаційних змін», президент НАПН України В. Кремень наголосив на тому, що «післядипломна педагогічна освіта – надзвичайно важлива ланка в системі освіти України, значущість якої важко переоцінити, бо від учителя залежить, чи зможе дитина навчитися постійно вдосконалювати себе і свої знання, а для цього педагогові необхідна допомога і тут незаперечно

роль відіграє Університет менеджменту освіти й обласні інститути післядипломної педагогічної освіти» [11]. Він зазначив, що свідченням ефективної роботи цих закладів є наявність освітян, які бажають підвищувати свою кваліфікацію саме в обласних закладах післядипломної педагогічної освіти, оскільки вони мають стати суб'єктами створення можливостей для постійного підвищення кваліфікації кожним освітянином, тобто реалізації підходу «освіта протягом життя».

В. Олійник під час виступу «Післядипломна педагогічна освіта в умовах цивілізаційних змін» на цій же виставці-презентації визначив передумови необхідності модернізації та трансформації процесів післядипломної освіти: по-перше, це глобалізаційні зміни, що відбуваються у світі, новій світовій динаміці, потребі формування громадянського, полікультурного суспільства; по-друге, – це внутрішньодержавні зміни, які виявляються у становленні державності, демократичних і ринкових перетвореннях, зміні духовно-морального світу, інтеграції до європейського та світового простору; по-третє, – це зміни в освіті, які спрямовані на зміни в ідеологічній парадигмі розвитку особистості, у співвідношеннях раціонального й ірраціонального знання, у змісті гуманітарного знання, загальнонаукової картини світу та ін. Тому значної уваги та підтримки від держави потребує така ланка освіти як система післядипломної освіти [11].

Саме шляхом ознайомлення широкої педагогічної громадськості з освітніми інноваціями, здійсненням наукового супроводу впровадження освітніх інновацій та залученням педагогів до активної участі в інноваційних процесах, що можливо за умови пошуку ефективних форм навчання дорослих та забезпечення їх професійної та психологічної готовності до нових потреб ринку праці, нестандартного творчого мислення, самовдосконалення, ефективного спілкування, інноваційної діяльності система післядипломної педагогічної освіти постійно забезпечує реалізацію стратегій державної освітньої політики щодо її інноваційного розвитку [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостям освіти дорослих, їх професійному зростанню у процесі підвищення кваліфікації в системі післядипломної педагогічної освіти присвячені праці таких сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, як С. Вершловський, В. Вітюк, М. Войцехівський, В. Гравіт, А. Глазиріна, В. Гриньова, М. Громкова, Л. Даниленко, А. Зубко, В. Євдокимов, Н. Клокар, В. Кремень, Л. Ляхоцька, В. Маслов, Л. Набока, Л. Ніколенко, В. Олійник, М. Романенко, О. Пехота, Л. Покроєва, Н. Протасова, В. Пуцов, В. Руссол, В. Семиченко, Т. Сорочан, Е. Соф'янець, Т. Сущенко, І. Титаренко, В. Химинець, О. Чернишов та ін.

Післядипломна освіта, як зазначено в п. 1 статті 60 Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556–VII, – «це спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду» [4].

Важливо, що післядипломна педагогічна освіта передбачає організоване й систематичне навчання саме дипломованих фахівців для подолання розриву між здобутою ними у вищих навчальних закладах професійною підготовкою, набутим практичним досвідом і новими вимогами, зумовленими змінами, що відбуваються в науці й суспільстві. Саме ці зміни та сучасний розвиток суспільства вимагає вдосконалення системи післядипломної освіти педагогічних працівників відповідно до умов соціально орієнтованої економіки та інтеграції України в європейське і світове освітнє співтовариство, про що зазначено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [8], а також про це свідчить опитування, що проводилося у вересні 2015 р. на сайті <http://osvita.ua/>, під час якого МОН України хотіло з'ясувати думку педагогічного загалу, чи варто зберігати обласні ІППО? У ньому взяли участь понад 4 тисячі освітян. За даними вищеназваного сайту [3], думки розділилися фактично навпіл: 21,5 % респондентів переконані, що ОІППО є ефективним інструментом, 29,4 % гадають, що треба зберегти цю систему, проте змінити принцип їх діяльності, 46,6 % вважають, що система ОІППО себе вичерпала, а 2,5 % – важко відповісти на це питання.

Мета статті – розглянути суть, закономірності, принципи, завдання системи післядипломної педагогічної освіти та однієї з її форм – підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система післядипломної педагогічної освіти в Україні існує понад 70 років і має свою специфіку та певною мірою відповідає потребам країни і відіграє важливу роль у фаховому вдосконаленні педагогічних кадрів. Її здійснюють заклади післядипломної освіти. Серед функцій, які вони виконують, є функція, яка має задовольнити запит суспільства щодо постійного розвитку професійної компетентності педагогів, оновлення способів діяльності та готовності до розв'язання професійних завдань, зумовлений збільшенням обсягу інформації та наукових знань, розвитком нових технологій, змінами форм культурної комунікації та духовно-психологічних умов, а також накопиченням величезного соціального і педагогічного досвіду. Крім того, сьогодні як аксіома сприймається твердження, що людина повинна навчатися впродовж усього життя. Це в першу чергу стосується педагогів, оскільки відбувається постійне оновлення змісту освіти, з'являються нові педагогічні ідеї, підходи, технології, методики, а також зростає обсяг науково-методичної інформації. Професіоналізм і компетентність педагогічних працівників мають першочергове значення для перебудови сучасної системи освіти.

Слід наголосити, що на сучасному етапі інтеграції України до Європейського Союзу актуальним є спрямування української освіти на досягнення нею світового рівня, що також спонукає до її реформування. Це знайшло своє відображення в низці державних законодавчих документів: Положенні про республіканський (Автономної республіки Крим), обласні та Київський і Севастопольський міські інститути післядипломної педагогічної освіти (наказ МОНУ № 538 від 17.11.2000 р.), Національній доктрині розвитку

освіти України у ХХІ столітті (Указ Президента України № 347/2002 від 17 квітня 2002 р.), Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (наказ МОН України № 988 від 31 грудня 2004 р.), Положенні «Про систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 07.07.2010 р. № 564, Законі України «Про професійний розвиток працівників» (№ 4312-VI від 12 січня 2012 р.), наказі Міністерства освіти і науки України «Про затвердження галузевої Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти» (№ 1176 від 14 серпня 2013 р.), проекті Концепції розвитку освіти до 2025 року, підготовленому 2014 року Стратегічною дорадчою групою «Освіта», новому Законі України «Про вищу освіту» (№ 1556-VII від 1 липня 2014 р.) та інших.

Одним із кроків щодо реформування вищої освіти України є модернізація нормативно-правового забезпечення функціонування закладів післядипломної педагогічної освіти (ППО), які здійснюють свою діяльність з урахуванням андрагогічних принципів і специфіки забезпечення організації навчального процесу. На жаль, система післядипломної педагогічної освіти на відміну від систем дошкільної, загальної середньої, позашкільної, вищої, професійно-технічної і досі не забезпечена законодавчо.

Крім розробки необхідних нормативних документів у галузі післядипломної педагогічної освіти, однією з актуальних проблем сьогодення є проблема якісного оновлення її важливої складової – системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників. До цього спонукає постійний і динамічний розвиток сучасного інформаційного суспільства, впровадження загальносвітових тенденцій неперервної освіти, зокрема застосування активних, індивідуально-творчих, диференційованих форм і методів навчання, які з'являються замість масово-репродуктивних.

І. Титаренко, досліджуючи питання становлення системи післядипломної освіти в Україні, вважає, що в нашій країні «сформувалася система післядипломної освіти педагогічних кадрів, яка характеризується наявністю чіткої організаційної структури, упорядкованої сукупності навчальних закладів і методичних установ, основними функціями яких є удосконалення науково-теоретичної і методичної підготовки, професійної майстерності, розширення загальнокультурного рівня працівників шкіл, позашкільних закладів та органів управління освітою» [18].

В. Пуцов наголошує на тому, що «післядипломна освіта педагогічних кадрів являє собою другу фазу двофазового процесу формування, розвитку та збагачення сукупної культури педагога» [15, С. 8], при цьому першою фазою є отримання вищої освіти. Вона одночасно створює умови для неперервної якісної освіти педагогів і є найбільш гнучкою складовою фахового зростання педагога, яка оперативно реагує на запити суспільства. Це є свідченням того, що післядипломна освіта повинна мати безперервний характер, а її пріоритетом має бути професійний та особистісний розвиток

педагога.

Місія післядипломної педагогічної освіти полягає в забезпеченні нової якості педагогічних і керівних кадрів освіти, створенні умов неперервного особистісного й професійного розвитку фахівців, удосконалення (інноваційні перетворення) всіх елементів системи післядипломної педагогічної освіти [9]. Л. Покроєва додає, що потрібно також зосередити особливу увагу на формуванні у педагогічних працівників позитивної мотивації до безперервної педагогічної освіти; створенні можливостей для забезпечення їх фахових потреб та інтересів [13].

Післядипломна освіта повинна мати безперервний характер, її пріоритетом має виступати професійний та особистісний розвиток педагога. Крім того, вона має відповідати таким вимогам: «сучасному рівню розвитку навчальних закладів, запитам персоналу на підставі гнучкої взаємодії основних ланок – базової і післядипломної освіти, курсового і міжкурсного періодів; врахуванню зв'язку базової освіти працівників з їхньою професійною діяльністю; взаємозв'язку результативності курсової підготовки і підсумку атестації кадрів; застосуванню важелів діючого матеріального і морального стимулювання процесу і результату перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів; здійснення гнучкого процесу навчання в системі перепідготовки та курсового підвищення кваліфікації, який відповідав би інтересам кожного слухача; забезпеченню неформального характеру методичного навчання кадрів у міжкурсний період; формуванню демократичного стилю керівництва в управлінні креативного впливу» [12].

Зміни, що відбуваються сьогодні в Україні, висувають також нові вимоги до змісту та організації післядипломної педагогічної освіти в Україні. За В. Олійником це подолання формалізму й інертності в оволодінні пед. працівниками новітніми професійними знаннями, вміннями та навичками, неперервне вдосконалення професійних компетентностей; зміна підходів до фінансування різних форм післядипломної освіти педагогічних і науково-педагогічних працівників; посилення конкуренції в системі післядипломної педагогічної освіти [10].

В. Пуцовим були визначені такі закономірності післядипломної освіти:

- залежність післядипломної освіти як особливого освітнього утворення від сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного середовища;

- єдність і взаємозв'язок розвитку та збагачення у процесі післядипломної освіти загальнокультурної (загальноосвітньої), кваліфікаційної та функціональної складових сукупної культури педагога;

- взаємозв'язок післядипломної освіти педагога з активною самоосвітою, саморозвитком, самовихованням;

- залежність ефективності післядипломної освіти педагогів від доцільно організованої діяльності та розумно побудованого спілкування в її процесі;

- залежність змісту післядипломної освіти від суспільних та

індивідуальних освітніх потреб, урахування при цьому прискорення темпів старіння й оновлення знань, реальних можливостей та особливостей освіти дипломованих спеціалістів [15].

Основними завданнями післядипломної освіти відповідно до проекту Положення про післядипломну освіту у сфері вищої освіти України (2015) є:

- «поглиблення, розширення, оновлення знань, умінь, навичок та компетентностей фахівців відповідно до досягнень науково-технічного прогресу та вимог ринку;
- удосконалення професійної майстерності та розширення фахової компетенції;
- сприяння інноваційному розвитку особистості, її здатності адаптуватись до умов стрімкозмінного суспільства;
- стимулювання потреби у загальній та професійній самоосвіті;
- формування потреби особистості в інтелектуальному, культурному і духовному розвитку, орієнтації особи на збереження та примноження гуманістичних суспільних цінностей;
- сприяння формуванню громадянської позиції особи, здатності до життя в умовах сучасної цивілізації, демократичного розвитку суспільства» [14].

В. Олійник додає, що першорядні завдання післядипломної педагогічної освіти, спрямованої на побудову суспільства знань, полягають у розбудові суспільства на засадах людиноцентризму; у формуванні якісного людського капіталу; інформатизації освіти, спрямованої на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, оволодіння цими технологіями, формування й розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності, компетентності самовдосконалення; у підготовці до життя в суспільстві знань; у створенні умов для забезпечення неперервності освіти, розвитку освіти дорослих як важливої складової освіти впродовж життя [11].

Крім того, реформування системи післядипломної освіти має забезпечити знаходження ефективних шляхів навчання дорослої людини.

За Законом «Про вищу освіту» [4] післядипломна освіта містить спеціалізацію, перепідготовку, підвищення кваліфікації, стажування. Не можна забувати й про самоосвіту, спрямовану як на професійне самовдосконалення, так і внутрішнє прагнення до постійного духовного, загальнокультурного і професійного розвитку. Усі ці елементи перебувають у тісному взаємозв'язку і працюють на спільну мету післядипломної освіти: збагачення професійної і загальної культури педагога.

Ураховуючи те, що в усіх цивілізованих країнах світу концепція неперервної освіти прийнята за стратегічну, головним завданням системи післядипломної педагогічної освіти є створення умов для неперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, оскільки, як зазначає В. Кремень, «потреба в неперервній освіті та професійній підготовці зумовлена коротким «життєвим циклом» знань, навичок і професій. У

наслідок цього все більш важливими стають неперервність освіти та регулярне оновлення індивідуальних здібностей, підвищення кваліфікації» [6, с. 8].

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» [4] післядипломну освіту здійснюють заклади післядипломної освіти або відповідні структурні підрозділи вищих навчальних закладів і наукових установ. За статистикою, щорічно в закладах післядипломної педагогічної освіти підвищують кваліфікацію до 100 тисяч педагогічних працівників країни, що складає 20% від усіх педагогів, в інших закладах недержавної форми власності – лише 2%.

Підвалинами системи післядипломної педагогічної освіти, її методологічною основою є принципи її функціонування, які розглядали К. Везетіу, В. Маслов, Е. Полат, Н. Протасова, І. Якухно та інші.

Найбільш ґрунтовну характеристику цим принципам дав В. Маслов, класифікуючи їх за змістовою суттю та характером прояву. Дослідник, синтезуючи теоретичні положення та практичний досвід функціонування цієї системи, об'єднує всі принципи у три групи: методологічні, дидактичні й організаційні. Серед методологічних принципів, застосування яких дозволить зробити систему підвищення кваліфікації більш пізнавальнішою й гармонічнішою, В. Маслов [7, с. 7-8] виділяє принципи державницької ідеології, конкретно-історичного підходу, системності, науковості, безперервності, принцип єдності централістських засад і регіоналізму, інноваційності, адаптивності та інтеграції, конкурентоспроможності, інтерактивності.

Дидактичні принципи впливають із закономірностей, умов і вимог, пов'язаних із процесом навчання, формуванням знань, умінь і навичок тих, хто навчається, необхідних для якісного виконання професійних обов'язків на конкретному історичному етапі розвитку суспільства. До них належать як класичні дидактичні принципи, так і притаманні лише системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, а саме: принципи єдності навчання та виховання, комплексності, оптимізації, наступності та перспективності, цілеспрямованості, збалансованості теорії і практики, зв'язку із життям, із кращим досвідом, варіативності та диференціації, посадово-функціональної спеціалізації, системності, доступності, наочності, активності та самостійності навчання, усвідомлення знань і дієвості вмінь, єдності колективних та індивідуальних форм навчання [7, с. 8-10].

Процеси, пов'язані з управлінням, компонентами і структурою системи післядипломної освіти, знайшли відображення в організаційних принципах. За В. Масловим їх сім. Це принципи адміністративно-територіальної побудови, керованості, моделювання, регулювання та координації, оцінювання результатів (зворотного зв'язку), раціонального використання кадрів, стимулювання, формування й підтримки позитивного морально-психологічного клімату [7, с. 10-11].

В умовах інформаційного суспільства набувають важливого значення специфічні педагогічні принципи системи післядипломної педагогічної

освіти, спрямовані на забезпечення підготовки людини до повноцінної й ефективної суспільної та професійно-педагогічної діяльності. Це: органічна єдність базової і післядипломної педагогічної освіти, відкрите планування навчання, довільність у виборі часу, темпу і місця навчання, вільний розвиток індивідуальності й індивідуальних освітніх потреб, принцип актуалізації результатів навчання, андрагогічні принципи навчання [1].

Зосередимо увагу на одній із форм післядипломної педагогічної освіти – підвищенні кваліфікації педагогічних працівників, яка є цілісною системою «оновлення, поглиблення й розширення їхньої професійної компетентності, підвищення інтелектуального і культурного потенціалу» [2, с. 22] і яка спрямована на «підвищення рівня готовності особи до виконання її професійних завдань та обов'язків або набуття особою здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки шляхом набуття нових знань і вмінь у межах професійної діяльності або галузі знань» [14]. Ця форма реалізується на підставі галузевих стандартів, які містять кваліфікаційні характеристики, що відповідають вимогам Національної рамки кваліфікації, професійні програми і засоби діагностики якості підвищення кваліфікації.

В Україні підвищення кваліфікації педагогічних працівників відбувається за напрямками: навчання щоп'ять років на курсах підвищення кваліфікації різної тривалості в системі післядипломної педагогічної освіти, зокрема закладах підвищення кваліфікації (інститутах, академіях); здійснення методичної роботи на базі районних (міських) методичних кабінетів (центрів), закладів освіти системи загальної середньої, дошкільної, позашкільної, професійно-технічної освіти відповідно до річних планів їх роботи; постійна самоосвіта.

Стрімкий інформаційний розвиток суспільства ставить післядипломну освіту на особливе місце в системі неперервної освіти, тому що, як стверджує В. Химинець, «основну роль підвищення кваліфікації слід відводити перебудові стереотипів діяльності і мислення педагогів, заміні негативних настанов та шаблонів» [19].

Головною метою процесу підвищення кваліфікації педагогічних кадрів як основного компоненту системи післядипломної освіти, що визначає специфічність його функціонування, особливості змісту, форм, методів навчання, як стверджує В. Руссол, є приведення професійної компетентності педагогів у відповідність до стандартів, що передбачає розвиток їх творчого потенціалу, педагогічної майстерності, підвищення інтелектуального і загальнокультурного рівня [16].

Беззаперечним є те, що система підвищення кваліфікації педагогічних кадрів виконує інформаційну, відтворювальну, методичну і наукову функції.

Специфіка навчання дорослих людей з вищою освітою полягає в тому, що особливості навчального процесу в закладах підвищення кваліфікації зумовлює їхній досвід професійної діяльності. Про це слушно зазначає Т. Сущенко: «Існуюча особливість, яка відрізняє педагогічний процес системи підвищення кваліфікації від традиційного вузівського, полягає в необхідності

не тільки навчати зрілих людей, а й переучування їх, долати опір раніше сформованих стереотипів, запроваджувати нову педагогічну інформацію, пробуджувати індивідуальне ставлення до неї. В усій цій роботі не можна проігнорувати увесь попередній досвід педагогів, його слід уміло використовувати з метою подальшого професійного просування, враховуючи той факт, що в процесі перепідготовки кадрів нові педагогічні знання не сприймаються на віру, навіть якщо вони підкріплені позитивними фактами застосування на практиці. Старий досвід часто стає бар'єром на шляху до нових знань» [17, с. 14]. Саме з такою проблемою часто стикаються викладачі закладів післядипломної педагогічної освіти, коли знайомлять з новими педагогічними технологіями і спонукають слухачів до їх використання у професійній діяльності, особливо, коли мова йде про необхідність впровадження ІКТ.

Специфічність змісту навчання в системі підвищення кваліфікації порівняно з іншими ланками освіти полягає в тому, що в умовах розбудови саме національної освіти систему підвищення кваліфікації педагогічних кадрів необхідно спрямувати на розширення інтелектуальної обізнаності педагогічних працівників, оновлення і суттєве розширення раніше отриманих ними знань з психології та педагогіки, вивчення нових ефективних технологій організації педагогічної взаємодії, узагальнення і впровадження передового педагогічного досвіду, розвиток у них професійних умінь і навичок, оперативне застосування отриманих знань у своїй практичній діяльності.

Як стверджує В. Олійник, сьогодні існує три способи формування змісту підвищення кваліфікації. При першому способі він цілком і повністю формується закладами ППО і спрямований на донавчання слухачів курсів підвищення кваліфікації. Розробники програм підвищення кваліфікації включають до навчального плану той матеріал, який, на їхню думку, по-перше, невідомий педагогам, а по-друге, необхідний їм. У більшості закладів ППО зміст підвищення кваліфікації формують саме в такий спосіб. При застосуванні другого способу зміст підвищення кваліфікації розробляється відповідно до замовлення педагогів, які планують навчатися в цій системі і можуть чітко самостійно визначити свої освітні потреби. У такому разі потрібно створювати однорідні за складом слухачів навчальні групи. За третім способом зміст ПК формується спільними зусиллями і тих, хто навчає, і тих, хто навчається, можна сказати, що обидві сторони стають «співавторами» [10, с. 57]. Наприклад, у КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» зміст програм курсів підвищення кваліфікації формується викладачами Академії за третім способом з урахуванням вимог часу і тем, які цікавлять педагогів або є складними для них.

Особливості ж навчання дорослих впливають не тільки на добір змісту навчання, а й на форми і методи навчання, на організацію й управління навчальним процесом у закладах підвищення кваліфікації педагогів, на визначення критеріїв результативності підвищення професійної

компетентності педагогічних кадрів. Завдяки врахуванню цього аспекту ми отримуємо можливість підвищити ефективність навчання педагогів, і тим самим впливати на результати їхньої професійної діяльності, на практику роботи сучасної школи.

Висновки. Виходячи з вищесказаного, можемо дійти висновку, що на сучасному етапі розвитку система післядипломної освіти стає більш мобільною, здатною оперативної й адекватно реагувати на зміни в галузі освіти, викликані змінами в суспільно-політичному та економічному житті країни, а також спроможною до створення умов щодо неперервного професійного вдосконалення педагогів і потребує унормування своєї діяльності на державному законодавчому рівні.

Література:

1. Везетіу К. В. *Принципи функціонування системи післядипломної педагогічної освіти [Електронний ресурс]* / К. В. Везетіу. – Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer/vspru.net.pdf> – Назва з титул. екрану.
2. Даниленко Л. *Післядипломна педагогічна освіта в умовах інноваційних змін* / Л. Даниленко // *Післядипломна освіта в Україні*. – 2011. – № 2(11). – С. 21-23.
3. *21% освітян вважають роботу інститутів ППО ефективною [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/47998/> – Назва з титул. екрану.
4. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014. – № 37-38. – стаття 2004.
5. Клясен Н. Л. *Діяльність закладів післядипломної педагогічної освіти в умовах модернізації освітньої галузі в Україні* / Н. Л. Клясен // *Післядипломна освіта в Україні: науково-освітній журнал*. – К., 2014. – Вип. 2. – С. 10-13.
6. Кремень В. Г. *Інновація – alter ego глобалізації* / В. Г. Кремень // *Рідна школа*. – 2011. – № 3. – С. 3-8.
7. Маслов В. *Принципи ефективного розвитку системи післядипломної освіти* / В. Маслов // *Післядипломна освіта в Україні*. – 2010. – № 1(16). – С. 7-11.
8. *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013) [Електронний ресурс]* – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>. – Назва з титул. екрану.
9. Олійник В. В. *Безперервний професійний розвиток педагогів в умовах реалізації Національної стратегії післядипломної освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]* / В. В. Олійник. – Режим доступу: www.slideshare.net/Kalachova/ss-10699650 – Назва з титул. екрану.
10. Олійник В. В. *Тенденції розвитку післядипломної педагогічної освіти в умовах трансформації суспільства* / В. В. Олійник // *Теорія і практика управління соціальними системами*. – 2013. – № 1. – С. 56-66.

11. *І Всеукраїнська виставка-презентація «Післядипломна педагогічна освіта в контексті сучасних цивілізаційних змін» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/press/releases/658/> – Назва з титул. екрану.*

12. *Післядипломна освіта України: сучасність і перспективи розвитку: Наук.-метод. посібник. / За заг. ред. В. В. Олійника, Л. І. Даниленко. – К.: Міленіум, 2005. – 230 с.*

13. *Покроєва Л. Модель організації самоосвітньої діяльності педагогічних працівників у системі післядипломної педагогічної освіти / Л. Покроєва // Нова педагогічна думка: Наук.-метод. журнал. / засн. Рівнен. обл. ін-т післядипл. освіти, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2014. – № 2 (78).*

14. *Проект Положення про післядипломну освіту у сфері вищої освіти України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1421144886/1428566485/> – Назва з титул. екрану.*

15. *Пуцов В. Теоретичні основи розвитку післядипломної освіти як невід'ємної складової неперервної освіти / В. Пуцов // Післядипломна освіта в Україні. – 2007. – № 2(11). – С. 7-11.*

16. *Руссол В. М. Вивчення рівня професійної культури і потреб учителів як умова оптимізації післядипломної освіти / В. М. Руссол. // Обрії. – 2001. – № 2.*

17. *Сущенко Т. І. Педагогічний процес в системі післядипломної освіти. / Т. І. Сущенко. – Запоріжжя, 1993. – 90 с.*

18. *Титаренко Інна Фахове вдосконалення вчителя в системі післядипломної освіти: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / Інна Титаренко. – Режим доступу: lib.chdu.edu.ua/pdf/metodser/111/6.pdf. – Назва з титул. екрану.*

19. *Химинець В. В. Науково-методичні проблеми післядипломної педагогічної освіти в контексті трансформаційних та інтеграційних процесів / В. В. Химинець / Збірник наукових праць НДІУ. – К., 2007. – Т. XIII. – С. 483-495.*

References:

1. *Vezetiu K. V. Pryntsypy funktsionuvannia systemy pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Elektronnyi resurs] / K. V. Vezetiu. – Rezhym dostupu: <https://docs.google.com/viewer/vspu.net.pdf> – Nazva z tytul. ekranu.*

2. *Danylenko L. Pisliadyplomna pedahohichna osvita v umovakh innovatsiinykh zmin / L. Danylenko // Pisliadyplomna osvita v Ukraini. – 2011. – № 2(11). – S. 21-23.*

3. *21% osvitian vvazhaiut robotu instytutiv PPO efektyvnoiu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/school/47998/> – Nazva z tytul. ekranu.*

4. *Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 1 lypnia 2014 roku № 1556-VII // Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2014. – № 37-38. – stattia 2004.*

5. Kliasen N. L. *Diialnist zakladiv pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity v umovakh modernizatsii osvითnoi haluzi v Ukraini* / N. L. Kliasen // *Pisliadyplomna osvita v Ukraini: naukovo-osvitnii zhurnal*. – K., 2014. – Vyp. 2. – S. 10-13.
6. Kremen V. H. *Innovatsiia – alter ego hlobalizatsii* / V. H. Kremen // *Ridna shkola*. – 2011. – № 3. – S. 3-8.
7. Maslov V. *Pryntsypy efektyvnoho rozvytku systemy pisliadyplomnoi osvity* / V. Maslov // *Pisliadyplomna osvita v Ukraini*. – 2010. – № 1(16). – S. 7-11.
8. *Natsionalna stratehiia rozvytku osvით v Ukraini na period do 2021 roku (skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25 chervnia 2013 roku № 344/2013) [Elektronnyi resurs]* – Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>. – Nazva z tytul. ekranu.
9. Oliinyk V. V. *Bezperervnyi profesiinyi rozvytok pedahohiv v umovakh realizatsii Natsionalnoi stratehii pisliadyplomnoi osvით v Ukraini na 2012-2021 roky [Elektronnyi resurs]* / V. V. Oliinyk. – Rezhym dostupu: www.slideshare.net/Kalachova/ss-10699650 – Nazva z tytul. ekranu.
10. Oliinyk V. V. *Tendentsii rozvytku pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvით v umovakh transformatsii suspilstva* / V. V. Oliinyk // *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy*. – 2013. – № 1. – S. 56-66.
11. *I Vseukrainska vystavka-prezentatsiia «Pisliadyplomna pedahohichna osvით v konteksti suchasnykh tsyvilizatsiinykh zmin» [Elektronnyi resurs]* / Rezhym dostupu: <http://naps.gov.ua/ua/press/releases/658/> – Nazva z tytul. ekranu.
12. *Pisliadyplomna osvით Ukrainy: suchasnist i perspektyvy rozvytku: Nauk.-metod. posibnyk.* / Za zah. red. V. V. Oliinyka, L. I. Danylenko. – K.: Milenium, 2005. – 230 s.
13. Pokroieva L. *Model orhanizatsii samoosvitnoi diialnosti pedahohichnykh pratsivnykiv u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvით* / L. Pokroieva // *Nova pedahohichna dumka: Nauk.-metod. zhurnal.* / zasn. Rivnen. obl. in-t pisliadypl. osvით, Rivnen. derzh. humanit. un-t. – Rivne, 2014. – № 2 (78).
14. *Proekt Polozhennia pro pisliadyplomnu osvითu u sferi vyshchoi osvით Ukrainy [Elektronnyi resurs]* / Ofitsiinyi veb-sait Ministerstva osvითi i nauky Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://old.mon.gov.ua/ua/prviddil/1312/1421144886/1428566485/> – Nazva z tytul. ekranu.
15. Putsov V. *Teoretychni osnovy rozvytku pisliadyplomnoi osvით yak nevidiemnoi skladovoi neperervnoi osvით* / V. Putsov // *Pisliadyplomna osvით v Ukraini*. – 2007. – № 2(11). – S. 7-11.
16. Russol V. M. *Vyvchennia rivnia profesiinoi kultury i potreb uchyteliv yak umova optymizatsii pisliadyplomnoi osvით* / V. M. Russol. // *Obrii*. – 2001. – № 2.
17. Sushchenko T. I. *Pedahohichni protses v systemi pisliadyplomnoi osvით.* / T. I. Sushchenko. – Zaporizhzhia, 1993. – 90 s.
18. Tytarenko Inna *Fakhove vdoskonalennia vchytelia v systemi pisliadyplomnoi osvით: teoretychnyi aspekt [Elektronnyi resurs]* / Inna Tytarenko. – Rezhym dostupu: lib.chdu.edu.ua/pdf/metodser/111/6.pdf. – Nazva z tytul. ekranu.
19. Khymynets V. V. *Naukovo-metodychni problemy pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvით v konteksti transformatsiinykh ta intehratsiinykh protsesiv* /

V. V. Khytynets / Zbirnyk naukovykh prats NDIU. – K., 2007. – T. XIII. – S. 483-495.

УДК 373.5.016:34(477)

**МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ЮРИДИЧНИХ РІВНЯНЬ У ХОДІ
ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ «ПРАВознавство
(ПРАКТИЧНИЙ КУРС)» УЧНЯМИ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ
В ЗНЗ УКРАЇНИ**

кандидат історичних наук, доцент, Жалій Т. В., Воскобійник Т. В.
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
Полтава, Україна

У статті висвітлюються методичні вимоги до організації роботи учнів 9-го класу зі складання та розв'язування юридичних рівнянь у ході вивчення нормативного курсу правознавства у ЗНЗ України. Вказується на необхідність покращення правової світи та правового виховання молоді на сучасному етапі. Зроблено висновок про ефективність такого виду роботи для кращого засвоєння школярами цифрових виразів юридичних термінів та понять.

Ключові слова: квадратні рівняння, лінійні рівняння, правове виховання, правові компетенції, правова освіта, юридичні рівняння.

Жалій Т. В., Воскобойник М. В. Методика использования юридических уравнений в ходе изучения предмета «Правоведение (практический курс)» учащимися основной школы в ОУЗ Украины / Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко, Украина, Полтава

В статье освещаются методические требования к организации работы учащихся 9-го класса по составлению и решению юридических уравнений в ходе изучения нормативного курса правоведения в ОУЗ Украины. Указывается на необходимость улучшения правовой мира и правового воспитания молодежи на современном этапе. Сделан вывод об эффективности такого вида работы для лучшего усвоения школьниками цифровых выражений юридических терминов и понятий.

Ключевые слова: квадратные уравнения, линейные уравнения, правовое воспитание, правовые компетенции, правовое образование, юридические уравнения.

Zalij T. V., Voskobiynuk T. V. Methods of using legal equations in the study of the subject "Jurisprudence (practical course)" basic school pupils in the CEI Ukraine / Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko, Ukraine, Poltava

In the article the methodological requirements for the organization of the 9th grade with legal drafting and solving equations in the study of regulatory law course at CEI Ukraine. Highlights the need to improve the legal worlds and legal

education of young people today. The conclusion about the effectiveness of this type of work for better absorption of schoolchildren digital expressions of legal terms and concepts.

Keywords: quadratic equations, linear equations, legal education, legal competence, legal education, legal equation.

Вступ. Правова освіта є одним з найважливіших чинників розвитку особистості, становлення громадянського суспільства й демократичної правової держави, умовою формування правосвідомості громадянина. Вона спрямована на отримання знань, навичок, ставлень і ціннісних орієнтацій, необхідних людині для ефективного соціального функціонування, реалізації її життєвих цілей і завдань. Формування правових компетентностей сьогодні вважаємо однією з пріоритетних завдань педагогічної науки. У сучасних умовах військової агресії, нестабільності внутрішнього життя країни, зовнішніх загроз, правові освіта й виховання набувають особливої актуальності.

Джерельна база дослідження. Вивчаючи теоретичні аспекти методики навчання правознавства, ми опрацювали низку правових актів, навчальних програми, зокрема, норми: Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» [2; 5]. Окремі аспекти з вивчення рівнянь та їхніх основних властивостей знаходимо в працях Г. Глейзера, Я. Каплана, В. Ковалю, Л. Пономарьової, Т. Саранцева. Проблематика методичних прийомів правового навчання висвітлена в роботах таких вчених як: Е. Фісун, С. Куксенко, Б. Андрусишин, Е. Болотова, Л. Рябовал та ін. [9]. Специфікою розробки правознавчих методів і прийомів займалися Г. Кашкар'юв, Т. Нестеренко, О. Пометун, В. Коротич, Т. Ремех, В. Скворець [3-4; 7-8]. Ураховуючи вузькоспеціальну спрямованість статті, варто зазначити, що сьогодні висвітлення методики використання юридичних рівнянь на уроках правознавства є недостатнім і потребує деталізації.

Мета статті. Метою статті є висвітлення методичних вимог щодо організації роботи учнів основної школи зі складання й розв'язування юридичних рівнянь у ході вивчення предмету «Правознавство (практичний курс)».

Виклад основного матеріалу. У процесі вивчення правознавчих дисциплін сьогодні важливу роль відіграє методична складова, оскільки ефективність методичного забезпечення полягає в різноманітності інтерактивних форм навчання. Не останню роль в цьому процесі відіграє така форма роботи як складання та вирішення юридичних рівнянь. Її використання покликане урізноманітнити етапи навчального процесу, зацікавити учнів в процесі навчання та загалом розвинути популярність і авторитет до правознавства як шкільної дисципліни. Використання юридичних рівнянь у процесі вивчення шкільного курсу правознавства дає змогу забезпечити розвиток процесів мислення, сформулювати умови для

розвитку пам'яті учнів, підвищити в них інтерес до правознавства і стимулювати їх до критичної оцінки власних навчальних досягнень.

У законі України «Про загальну середню освіту» одним із найважливіших завдань шкільної освіти визначено формування особистості учня, розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду. Виконання цього важливого завдання вимагає від учителя не тільки кропіткої і наполегливої праці щодо вдосконалення традиційних форм і методів навчання, а й пошуку нетрадиційних [2].

Одним із перспективних шляхів виховання активних учнів, озброєння їх необхідними вміннями і навичками є впровадження активних форм і методів навчання, серед яких не останню роль відіграють рівняння. Рівняння – це рівність, яка містить невідомі числа, позначені буквами. Невідомі числа в рівнянні називають змінними (змінна – variable). Змінні найчастіше позначають буквами x, y, z , хоча можна позначити їх і іншими буквами.

У шкільному курсі рівняння займають провідне місце. Дана форма роботи використовується при вивченні алгебри, математики, фізики тощо. На їх вивчення відводиться часу більше, ніж на будь-яку іншу тему шкільного курсу математики. Сила теорії рівнянь в тому, що вона не тільки має теоретичне значення для пізнання природних законів, але й служить конкретним практичним цілям. Оволодіваючи способами їх вирішення, люди знаходять відповіді на різні питання з науки і техніки (транспорт, сільське господарство, промисловість, зв'язок і т. д.). Так само для формування вміння розв'язувати рівняння велике значення має самостійна робота учня при навчанні рішення рівнянь. При вивченні будь-якої теми рівняння можуть бути використані як ефективний засіб закріплення, поглиблення, повторення та розширення теоретичних знань, для розвитку творчої математичної діяльності учнів [8, с. 6].

Всі класи рівнянь та їх систем можна поділити на дві групи.

Перша група – раціональні рівняння та їх системи. Найбільш важливими класами у цій групі є:

- 1) лінійні рівняння з однією змінною;
- 2) лінійні рівняння з двома змінними;
- 3) системи лінійних рівнянь з двома змінними;
- 4) квадратні рівняння;
- 5) лінійні нерівності з однією змінною;
- 6) квадратні нерівності.

Друга група – ірраціональні, показникові, логарифмічні, тригонометричні рівняння [6, с.4].

На сьогоднішній день рівняння використовуються не лише в математиці. Для нашої сучасності характерна інтеграція наук, що забезпечує багатогранне вивчення явищ, законів та наукових закономірностей. Реалізація міжпредметних зв'язків здійснюється передусім шляхом вивчення в курсі математики навчального матеріалу, необхідного для засвоєння змісту інших предметів природничо-

математичного циклу. Учні в результаті здійснення цих зв'язків повинні зрозуміти, як математичні рівняння виникають на ґрунті задач з інших предметів і як методи розв'язування цих математичних рівнянь використовуються в ході розв'язування нематематичних рівнянь. Особливістю застосування рівнянь є і те, що вони використовуються не лише в «точних» науках, а і в циклі гуманітарних та природничих наук, однією з яких і є правознавча галузь.

Одне з основних завдань шкільного курсу правознавства – вироблення в школярів умінь та навичок застосовування здобутих теоретичних знань на практиці. Найбільш ефективним засобом, що забезпечує виконання цього завдання, є розв'язування учнями правових задач та рівнянь, що дає можливість не тільки перевіряти рівень засвоєння старшокласниками теоретичного матеріалу, а й виявляти прогалини у знаннях, щоб вчасно усунути їх. Розв'язування рівнянь сприяє засвоєнню навчального матеріалу на якісно вищому рівні, створює передумови для вироблення умінь та навичок застосовувати аналоги закону та аналогії права, сприяє виробленню навичок критичного мислення, розвитку творчої уяви учнів. Розв'язування юридичних рівнянь, зокрема на міжгалузеві зв'язки, є надзвичайно дієвим засобом систематизації правових знань, що є особливо важливим для учнів, оскільки вони отримують можливість застосувати свої знання на практиці, що сприяє формуванню їхньої правової компетенції. Такі рівняння дають можливість перевірити знання учнів одразу з кількох галузей права [9, с.34].

Для того, щоб розв'язати юридичне рівняння, учень повинен вміти логічно мислити. Робота з юридичними рівняннями повинна формувати вміння виділяти в рівняннях елементи, розв'язувати їх по частинах і досягати правильної відповіді в цілому. Таким чином відбувається розвиток таких процесів мислення, як аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, формуються умови для розвитку пам'яті, уваги тощо [7, с.9].

Процес розв'язування рівнянь відіграє значну роль у формуванні уявлень школярів. Працюючи над їхнім змістом діти уявляють відображену предметно-дійову ситуацію, в залежності між заданими параметрами і шуканим. Надалі співвідносять умову з запитанням, намічають шляхи розв'язання поставленої проблеми, план послідовного виконання дій. Таким чином, розв'язок рівняння виступає як результат спільної діяльності уявлення і мислення. Слід зазначити, що така робота над рівняннями сприяє як розвитку мислення з одного боку, так і творчої уяви, творчих здібностей – з іншого.

Правові рівняння побудовані таким чином, що учні спочатку мають змогу опрацювати правові норми певних законів та кодексів, а опрацювавши першоджерела – дізнатися відповідну цифрову інформацію, потім вони мають можливість застосувати відомі їм правові норми для вирішення юридичних задач [4, с.5].

Більшість запропонованих юридичних ситуацій має своєю основою реальні події. Робота з такими завданнями підвищує в учнів інтерес до

правознавства і стимулює до критичної оцінки власних навчальних досягнень.

Вчителю правознавства необхідно знати та застосовувати на практиці рекомендації щодо складання юридичних рівнянь:

по-перше, потрібно враховувати вікові особливості учнів класу, їх рівень знань з конкретної правознавчої тематики;

по-друге, слід акцентувати увагу на можливостях класу, адже існують так звані «сильніші» і «слабші» класи, в яких потрібно корегувати підбір юридичних рівнянь у відповідності з навчальним потенціалом учнів;

по-третє, юридичні рівняння повинні охоплювати усі теми програми;

по-четверте, доцільне поєднання числових значень з різних галузей права, що забезпечить творчо-пошукову діяльність учня та активізує здобуті знання з різної тематики.

Використовувати розв'язання учнями юридичних рівнянь можна на будь-якому етапі уроку і при вивченні різних тем, але при цьому враховуючи їх особливості. Так, наприклад, якщо це тема «Особисті та політичні права громадян України» вчитель повинен поставити ціль до розуміння учнями не лише змісту прав, а в першу чергу їх значення для громадянина і неможливості в обмеженні чи позбавленні крім існуючих винятків.

Застосувати юридичні рівняння на уроці вчитель може при використанні різних методів організації навчальної діяльності учнів на інтерактивному занятті:

1. робота в парах;
2. метод «Прес».
3. аналіз правової ситуації;
4. рольовий гра;
5. робота в малих групах. [7, с.9]

Якщо вчитель систематично використовує юридичні рівняння, наступним етапом можна організувати самостійне формування учнями таких завдань на уроці або ж як домашнє завдання. Юридичні рівняння варто використовувати і для організації різних конкурсних форм роботи (правовий турнір, брейн-ринг і т.д.).

У роботі з юридичними рівняннями необхідно врахувати алгоритм їхнього вирішення. Для полегшення роботи варто пригадати алгоритм розв'язання лінійного рівняння, оскільки при наявності більш складних їхніх видів, слід їх зводити до лінійного:

1. Звільнитися від знаменників.
2. Розкрити дужки.
3. Перенести члени зі змінними в один бік, всі інші – в другий.
4. Звести подібні доданки.
5. Знайти змінне й записати відповідь [1].

Розглянемо ще одну особливість уже правничого характеру. Рівняння складаються на основі конкретних чисел, які в юриспруденції можуть бути:

датами, строками, термінами, віком, віковими цензами, цензами осілості. Для прикладу наведемо найпростіше лінійне рівняння з однією змінною:

$A+B+C+D+E+Є=X$, де

A – рік прийняття «Декларації принципів толерантності» (1995);

B – до котрої години триває останній день строку в процесуальному праві? (24 година).

C – термін виконання працівником трудової функції у разі звільнення (14 днів).

D – вік настання повної цивільної дієздатності (18 років);

E – з якого віку особа може бути народним депутатом України ? (21 рік);

Є – який ценз осілості встановлений для судді Конституційного Суду України? (20 років).

Змінну «X» слід визначити шляхом проведення елементарних операцій додавання (віднімання, ділення, множення) [1, с. 242].

Розв'язування рівнянь з правознавства передбачає умовне залучення учнів до правових ситуацій з усією їх складністю і суперечністю, що допоможе їм побудувати в майбутньому правильну лінію поведінки. Юридичні рівняння ознайомлюють учнів із правовими фактами, розширюють і конкретизують їхні уявлення про право.

Розв'язування юридичних рівнянь є тим прийомом, який допомагає вчителю ефективно і вміло залучити учнів до співпраці. В результаті розв'язування таких рівнянь учні не лише здійснюють операції з числами та діями, а й, насамперед, знаходять всі можливі варіанти, які б допомогли знайти правильну відповідь. В результаті такої діяльності учні краще запам'ятовують основні дати, терміни які використовуються під час вивчення правознавства у загальноосвітніх навчальних закладах.

Отже, застосування знань, умінь та навичок у вирішенні юридичних рівнянь сприяє якісному засвоєнню навчального матеріалу, адже знання необхідні у повсякденному житті є найціннішими. Використання інтерактивних та інших методів роботи на уроці, при розв'язанні юридичних рівнянь, формують комунікативні навички, аналітичне та критичне мислення, сприяють формуванню активної життєвої позиції, самостійному і відповідальному вибору способу поведінки та дій.

Характеризуючи навчальну дисципліну «Правознавство (практичний курс)» для 9-х класів, слід відзначити, що при його вивченні доцільно використовувати юридичні задачі та рівняння, аналізувати різноманітні ситуації правового характеру. Зважаючи на практичне спрямування даної дисципліни, використання нетрадиційних, творчих прийомів та методів навчання є як ніколи актуальними [3, с.10].

Відповідно до навчальної програми вивчення правознавства у 9 класі в 2015-2016 н.р., здійснюється за таким змістом: Розділ 1. Правила і закони у твоєму житті. Розділ 2. Ти — людина, значить маєш права. Розділ 3. Ти і цивільно-правові відносини. Розділ 4. Закони в житті твоєї сім'ї. Розділ 5.

Твої права у трудових відносинах. Розділ 6. Твої орієнтири в адміністративному та кримінальному праві. Розділ 7. Твоя подорож у світ юридичних професій [5].

Зважаючи на зміст навчального матеріалу, до кожного з розділів можна і потрібно застосовувати юридичні рівняння. В методичній літературі запропонований цілий ряд рівнянь правничого характеру, які є необхідними при вивченні тієї чи іншої теми.

Зокрема, при вивченні другого розділу «Ти – людина, значить маєш права» розтлумачується поняття «права і свободи людини», описуються види прав і свобод людини і наводяться приклади. Під час вивчення тем з даного розділу доцільно використати рівняння наступного змісту:

$A : B + B - \Gamma = \Gamma$, де:

A – мінімальний вік громадян України (у роках), з якого вони можуть створювати політичні партії чи вступати до діючих політичних партій. (Закон України “Про політичні партії в Україні”, ст. 6)

B – мінімальний вік осіб (у роках), які мають право створювати громадські організації. (Закон України “Про об'єднання громадян”, ст. 11)

B – мінімальний вік осіб (у роках), які мають право створювати молодіжні та дитячі організації. (Закон України “Про об'єднання громадян”, ст. 11)

Γ – мінімальний вік осіб (у роках), які можуть бути членами громадських організацій (крім дитячих та молодіжних). (Закон України “Про об'єднання громадян”, ст. 12)

Γ – одна й та ж особа не може бути обрана Президентом більш ніж Γ строків підряд. (Конституція України, ст. 103). [4, с.8]

Висновки. Отже, розв'язування даних юридичних рівнянь є однією з ефективних форм роботи з учнями, яка підвищує в учнів інтерес до правознавства і стимулює до критичної оцінки власних навчальних досягнень.

Юридичні рівняння є дієвою формою взаємодії вчителя і учнів в процесі опанування основних цифрових виразів юридичних термінів, фактів, подій. З розвитком різних форм і прийомів роботи на уроках правознавства формується розуміння учнями предмету, в результаті чого відбувається безперервна актуалізація та популяризація правознавства як навчальної дисципліни.

Таким чином, юридичні рівняння є важливою складовою вивчення правознавства в загальноосвітніх навчальних закладах. Зважаючи на практичне спрямування даного виду роботи, його творчий характер, використання юридичних рівнянь на уроках правознавства сприяє засвоєнню навчального матеріалу на якісно вищому рівні, створює передумови для вироблення умінь та навичок застосовувати аналоги закону та аналогії права, сприяє виробленню навичок критичного мислення, розвитку творчої уяви учнів. Розв'язування юридичних рівнянь є надзвичайно дієвим засобом систематизації правових знань, що є особливо

важливим для учнів, оскільки вони отримують можливість застосувати свої знання на практиці, що сприяє формуванню їхніх правових компетентностей.

Література:

1. Жалій Т. В. Теоретико-методичні засади вивчення правознавчих дисциплін у процесі фахової підготовки майбутніх учителів математики // Молодий учений. – 2015. – №2. – С. 242 – 244.
2. Закон України «Про загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 р.» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Квасов В.В. Практикум з основ правознавства 9 кл./ В. В. Квасов. – Х.: Основа, 2007. – 205 с.
4. Куксенко С. І. Правознавство задачі та рівняння для перевірки знань/ С. І. Куксенко. – Черкаси 2006. – 150 с.
5. Навчальна програма «Правознавство (практичний курс)» для 9-х класів навчальних (є чинною у 2015/2016 навчальному році), рекомендована Міністерством освіти і науки України, лист від 21.05.08 р. № 1/11 1969 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.
6. Нагорний В. К., Нагорна О. П. Міжпредметні зв'язки при вивченні курсів правознавства та математики учнями основної школи: теоретико-методичний аспект // Постметодика. – 2015. – №1. – С.215 – 221.
7. Нестеренко Т. М. Методичні рекомендації щодо викладання курсу «Основи правознавства» у загальноосвітніх навчальних закладах у 2006-2007 навчальному році / Т. М. Нестеренко// Історія та правознавство. – 2006. – № 22/24. – С. 8-12.
8. Пономарьова Л. Рівняння. Основні властивості рівнянь / Людмила Пономарьова // Математика: Додат. до газ."Шкільний світ". – 2009. – №14. – С.5–7.
9. Фісун Е. Про складання юридичних задач та встановлення критеріїв оцінювання. Правознавство. Профільний рівень. 10-11-ті класи/ Е. Фісун // Історія України. – 2014. – № 24. – С.32-36

References:

1. Zhaliy T. V. Teoretyko-metodychni zasady vyvchennya pravoznavchyykh dystsyplin u protsesi fakhovoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv matematyky // Molodyy uchenyy. – 2015. - № 2. – S. 242 – 244.
2. Zakon Ukrayiny «Pro zahal'nu serednyu osvitu: Zakon Ukrayiny vid 13 travnya 1999 r.» // [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Kvasov V. V. Praktykum z osnov pravoznavstva 9 kl./ V. V. Kvasov. – Kh.: Osnova, 2007. – 205 s.
4. Kuksenko S. I. Pravoznavstvo zadachi ta rivnyannya dlya perevirky znan'/ S. I. Kuksenko. – Cherkasy 2006. – 150 s.

5. *Navchal'na prohrama «Pravoznavstvo (praktychnyy kurs)» dlya 9-kh klasiv navchal'nykh (ye chynnoyu u 2015/2016 navchal'nomu rotsi), rekomendovana Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy, lyst vid 21.05.08 r. № 1/11 1969 // [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.*
6. *Nahornyy V. K., Nahorna O. P. Mizhpredmetni zv'yazky pry vyvchenni kursiv pravoznavstva ta matematyky uchnyamy osnovnoyi shkoly: teoretyko-metodychnyy aspekt // Postmetodyka. – 2015. - № 1. – S.215 – 221.*
7. *Nesterenko T. M. Metodychni rekomendatsiyi shchodo vykladannya kursu «Osnovy pravoznavstva» u zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh u 2006-2007 navchal'nomu rotsi /T. M. Nesterenko// Istoriya ta pravoznavstvo. – 2006. – № 22/24. - S. 8-12.*
8. *Ponomar'ova L. Rivnyannya. Osnovni vlastyvoli rivnyan' / Lyudmyla Ponomar'ova // Matematyka: Dodat. do haz."Shkil'nyy svit". – 2009. – № 14. – S.5–7.*
9. *Fisun E. Pro skladannya yurydychnykh zadach ta vstanovlennya kryteriyiv otsynuyannya. Pravoznavstvo. Profil'nyy riven'. 10-11-ti klasy/ E. Fisun // Istoriya Ukrainy. – 2014. – № 24. – S. 32-36.*

УДК: 378.1(71)

ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА В УНІВЕРСИТЕТАХ: КАНАДСЬКИЙ ДОСВІД

кандидат педагогічних наук, доцент Павлюк В. І.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Україна, Умань

У статті розглядаються особливості канадської системи дистанційної освіти, які виявлені за допомогою узагальнення та осмислення існуючих наукових підходів до визначення ключових понять проблеми. Обґрунтовано інноваційні підходи у дистанційній освіті та визначено механізми їх впровадження в канадських університетах з огляду на використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання студентів. Підкреслено важливість інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні нової економіки. Підсумовано, що дистанційна освіта надає засоби підтримки професіонального розвитку освітян, забезпечує відповідність навчальних програм вимогам часу та сприяє логічній послідовності накопичення професійних знань, умінь та навичок.

Ключові слова: дистанційна освіта, дистанційне навчання, інформаційно-комунікаційні технології, канадські університети, інновації в освіті.

кандидат педагогических наук, доцент Павлюк В. И. Дистанционное образование в университетах: канадский опыт / Уманский

государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Украина, Умань

В статье рассматриваются особенности канадской системы дистанционного образования, обнаруженные с помощью обобщения и осмысления существующих научных подходов к определению ключевых понятий проблемы. Обоснованы инновационные подходы в дистанционном образовании и определены механизмы их внедрения в канадских университетах учитывая использование новейших информационно-коммуникационных технологий в процессе обучения студентов. Подчеркнута важность информационно-коммуникационных технологий в формировании новой экономики. Подведены итоги, что дистанционное образование предоставляет средства поддержки профессионального развития педагогов, обеспечивает соответствие учебных программ требованиям времени и способствует логической последовательности накопления профессиональных знаний, умений и навыков.

Ключевые слова: дистанционное образование, дистанционное обучение, информационно-коммуникационные технологии, канадские университеты, инновации в образовании.

PhD in Pedagogics, Pavliuk V. I. Distant education at universities: Canadian experience / Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna, Ukraine, Uman

In the article the features of the Canadian system of distant education, which detected through synthesis and interpretation of existing scientific approaches to the definition of key concepts problems are concerned. Innovative approaches to distant education and the mechanisms of their implementation in Canadian universities with the new information and communication technologies usage in the students' learning process are grounded. The importance of ICT in shaping the new economy is emphasized. It is summed up that distant education provides a means to support teachers' professional development; curriculum ensures compliance demands and promotes logical sequence of accumulation of professional knowledge and skills.

Keywords: distant education, distant learning, information and communication technologies, Canadian universities, innovation in education.

Вступ. Інновації в освіті – процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються показники (рівні) досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід системи до якісно іншого стану [1, с.338].

У зарубіжній педагогіці стали активно проявляти інтерес до освітніх інновацій у 50-80 рр. ХХ ст.

Визначальною рисою цих інновацій став пошук і популяризація концепцій щодо: варіативності, диференціації, особистої зорієнтованості навчального процесу, навчання впродовж життя. Під впливом

демократичних тенденцій поширюються раціоналістична та гуманістична моделі освіти.

На межі XX-XXI ст. світове співтовариство вступило у нову фазу свого розвитку. У всіх сферах життя (науковій, технологічній, економічній, політичній і культурній) помітні стрімкі зміни. Швидкими темпами відбувається перехід до інформаційно-технологічного суспільства, в якому збільшується потік інформації, створюються нові технології, випускається нова продукція, залучається новий капітал. При формуванні нової економіки і здійсненні змін ключовим фактором стають інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Освітні заклади беруть активну участь у процесі трансформування освіти шляхом плідного використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

У зв'язку з цим, головною метою запровадження інноваційних процесів в освіті в більшості розвинених країн світу кін. XX – поч. XXI ст. стає необхідність вищої освіти відповідати викликам глобалізаційних трансформацій та полікультурних тенденцій у суспільстві. Нові наукові ідеї в наукових колах зарубіжної (а також вітчизняної) педагогіки зосереджуються навколо подолання суперечностей між вимогами і потребами суспільства та темпами професійної підготовки фахівців, визначення професійних компетентностей підготовки фахівців у галузі освіти, надання широких можливостей у здобутті якісної вищої педагогічної освіти, визначення якості освіти та розробки освітніх стандартів [2, с. 36].

Як відомо, вчительські національні освітні технологічні стандарти Міжнародного об'єднання з питань використання технологій в освіті (ISTE NETS'T) описують той рівень компетентності, який учителі повинні продемонструвати та прищепити своїм учням при роботі з інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) [4, с. 52–53].

Якщо канадський університет уводить нову програму педагогічної освіти, що спеціалізується на питаннях управління ІКТ, або ж переробляє стару програму педагогічної освіти і вводить до неї інформаційно-комунікаційні технології, то при цьому він орієнтується на стандарти використання вчителем ІКТ.

Окрім стандартів уведення ІКТ у практику педагогічної освіти, в Канаді розробляються і впроваджуються національні акредитаційні стандарти ІКТ. Цими стандартами займається Національна рада з акредитації педагогічної освіти, яка проводить акредитацію університетських програм з метою визначення їхньої якості. Національна рада з акредитації педагогічної освіти встановлює національні акредитаційні стандарти педагогічної освіти і програм педагогічної освіти, до яких входять і програми підготовки фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій, а також активно співпрацює з професійними асоціаціями та Міжнародним об'єднанням з питань використання технологій в освіті і використовує стандарти, розроблені цією організацією. Міжнародне об'єднання з питань використання технологій в освіті розробляє для Національної ради з акредитації педагогічної освіти

стандарти програм підготовки вчителів обчислювальної техніки й інформатики для середньої школи, стимуляторів (фасилітаторів) навчальної роботи учнів із ІКТ та директорів окружних і регіональних шкіл. Міжнародне об'єднання з питань використання технологій в освіті розглядає програмні звіти Національної ради з акредитації педагогічної освіти, в яких приймаються рішення щодо національного визнання університетських програм ІКТ.

Результатом співпраці Національної ради з акредитації педагогічної освіти із Міжнародним об'єднанням з питань використання технологій в освіті стало вироблення спільних директив щодо акредитації програм використання технологій у педагогічній освіті та програм підготовки керівників з планування і введення інформаційно-комунікаційних технологій у навчальне середовище. Визначення вимоги щодо інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у програми підготовки вчителів, а в травні 2000 р. було прийнято нові діяльніснозорієнтовані стандарти Національної ради з акредитації педагогічної освіти. Для того, щоб пройти акредитацію, кожен факультет чи педагогічний коледж канадського університету має подати звіт, у якому обґрунтовано (з філософської і педагогічної точки зору) необхідність певної програми; вказано напрям програм, курсів викладання, вимоги до вступу, до отримання стипендій, надання різних послуг і звітності; коротко описано концептуальні засади роботи того закладу, до якого відноситься факультет чи педагогічний коледж [5, с. 13].

Зазначимо, що найбільш відомими канадськими регіональними інноваційними мережами є "Навчальний консорціум", який об'єднує чотири навчальні округи провінції Онтаріо (Канада).

Завдяки такого роду мережам у канадських університетах в ХХІ ст. активно застосовуються інноваційні форми та технології організації навчального процесу, і зокрема така навчальна технологія як дистанційне навчання.

Становлення інноваційно-педагогічної концепції в освіті Канади відбувалося на тлі утвердження національної системи освіти, формування національної парадигми вищої освіти на основі модернізації всіх компонентів системи (змісту, педагогічних технологій, оцінювання навчальних досягнень студентів, управління, фінансування тощо).

Як справедливо відмічають науковці з багатьох країн, дистанційне навчання – це сучасна форма освіти, у якій інтегровані елементи всіх видів навчання (очного, вечірнього, заочного) на основі використання новітніх комп'ютерних та телекомунікаційних технологій; цілеспрямоване і методично організоване керівництво навчально-пізнавальною діяльністю і розвитком студентів, які не можуть постійно перебувати у ВНЗ і безпосередньо контактувати з педагогічним персоналом, здійснюється на відстані від освітньої установи [3, с.16].

Практикується дистанційне навчання у вищих навчальних закладах через листування та через засоби масової інформації. Використовується як у формальній (організованій), так і у неформальній (самоорганізованій) формі освіти. Найоптимальніше оволодіння курсом дистанційної підготовки здійснюється шляхом електронної освіти, оскільки при цьому надається можливість багатостороннього діалогу з викладачем та іншими слухачами.

Висновки. Загалом, можна твердити, що Канада на початок XXI ст. стала світовим лідером у сфері дистанційного навчання, оскільки співпраця і взаємодія між освітньо-кваліфікаційними рівнями багаторівневої системи підготовки вчителів у Канаді спрямоване на забезпечення їхнього професійного розвитку від початку педагогічної кар'єри впродовж усієї педагогічної діяльності. При цьому інноваційно-комунікаційні технології, дистанційна освіта та інші світові освітні реформістські процеси розглядаються канадською наукою та практикою (і суспільством зрештою) як засоби підтримки професійного розвитку освітян, забезпечення відповідності навчальних програм вимогам часу, логічній послідовності накопичення професійних знань, умінь та навичок. Наразі, дистанційна освіта є актуальною вимогою часу і потребує всебічного вивчення для потреб сучасного суспільства.

Література:

1. *Енциклопедія освіти / За ред. В. Г. Кременя.* – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. *Олійник В. В. Дистанційна освіта за кордоном та в Україні: Стислий аналіт. огляд. / Віктор Васильович Олійник.* – К., 2001. – 45 с.
3. *Тимошенко З. І. Болонський процес в дії: Словник-довідник основних термінів і понять з організації навчального процесу у вищих навчальних закладах / Зоя Іванівна Тимошенко, Олена Іванівна Тимошенко.* – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2006. – 58 с.
4. *Information and Communication Technologies in Teacher Education: a Planning Guide.* – Division of Higher Education, UNESCO, 2002. – 235 p.
5. *National Council for Accreditation of Teacher Education (NCATE). Professional Standards for the Accreditation of Schools, Colleges, and Departments of Education.* – NCATE, 2002. , с. 13.

References:

1. *Encyklopedija osvity / Za red. V. Gh. Kremenja.* – K.: Jurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
2. *Olijnyk V. V. Dystancijna osvita za kordonom ta v Ukrajinі: Styslyj analit. oghljad. / Viktor Vasyljovych Olijnyk.* – K., 2001. – 45 s.
3. *Tymoshenko Z. I. Bolonskyj proces v diji: Slovnyk-dovidnyk osnovnykh terminiv i ponjatj z orghanizaciji navchaljnogho procesu u vyshhykh navchaljnykh zaakladakh / Zoja Ivanivna Tymoshenko, Olena Ivanivna Tymoshenko.* – K.: Vyd-vo Jevrop. Un-tu, 2006. – 58 s.

4. *Information and Communication Technologies in Teacher Education: a Planning Guide.* – Division of Higher Education, UNESCO, 2002. – 235 p.
5. *National Council for Accreditation of Teacher Education (NCATE). Professional Standards for the Accreditation of Schools, Colleges, and Departments of Education.* – NCATE, 2002., с. 13.

УДК 378.126:373.3:371.13

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ УМІНЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

кандидат педагогічних наук, доцент, Сироткіна Ж. Є.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, Ізмаїл

У статті обґрунтовується значущість педагогічної практики у фаховому становленні майбутнього вчителя, розглядаються можливості вдосконалення процесу формування професійних умінь майбутнього вчителя музики під час її проведення. На підставі аналізу наукових досліджень, врахуванні сучасних тенденцій освіти, багатофункціональності педагогіки та мистецтва, багатокомпонентності музично-педагогічної діяльності визначається система професійних умінь майбутнього вчителя музики, необхідних для проведення педагогічної практики, розкриваються різні форми і методи її реалізації з використанням взаємодії різних видів мистецтва.

Ключові слова: педагогічна практика, майбутній вчитель музики, професійні вміння, взаємодія різних видів мистецтва.

кандидат педагогических наук, доцент, Сироткина Ж.Е. Педагогическая практика в процессе формирования профессиональных умений будущего учителя музыки / Измаильский государственный гуманитарный университет, Украина, Измаил

В статье обосновывается значение педагогической практики в подготовке будущего учителя, рассматриваются возможности усовершенствования процесса формирования профессиональных умений будущего учителя музыки во время её проведения. На основе анализа научных исследований, учёта современных тенденций образования, многофункциональности педагогики и искусства, многокомпонентности музыкально-педагогической деятельности определяется система профессиональных умений будущего учителя музыки, необходимых для проведения педагогической практики, раскрываются различные формы и методы ее организации с использованием взаимодействия различных видов искусства.

Ключевые слова: педагогическая практика, будущий учитель музыки, профессиональные умения, взаимодействие различных видов искусства.

Ph.D., Associate Professor, Sirotkina Zh. E. Pedagogical practice in the process of formation of professional abilities of the future teacher of music / Izmail State Humanitarian University, Ukraine, Izmail

The article explains the importance of teaching practice in the training of future teachers, examined ways to improve the process of formation of professional abilities of the future teacher of music during it. Based on the analysis of scientific research, taking into account modern trends in education, pedagogy and versatility of art, music and multi-component educational activity is determined by a system of professional skills of future music teachers needed for teaching practice, revealed various forms and methods of its organization with the interaction of different types of art.

Key words: pedagogical practice, future music teacher, professional skills, the interaction of different types of art.

Вступ. У національній Доктрині розвитку освіти України ХХІ століття наголошується на необхідності підвищення якості підготовки педагогічних працівників, формуванні їх професійних умінь. Адже саме вміння у поєднанні зі здібностями виступають якісним показником професіоналізму педагога, що є безпосередньою умовою розвитку особистості учня, успішності виховного процесу в цілому.

Вирішенню важливих питань удосконалення професійної діяльності майбутніх учителів присвячено праці О. Абдулліної, А. Алексюка, Г. Ардаширової, Є. Барбіної, Л. Бурман, Г. Васяновича, С. Гончаренка, І. Зязюна, Г. Ковальчук, Н. Кузьміної, М. Лещенко, В. Міжерікова, В. Сластьонина, Р. Хмелюк, О. Щербакова та інших вчених.

Проте, незважаючи на кількість опублікованих праць і проведених дисертаційних досліджень, серед проблем сучасної музичної педагогіки можна окреслити ціле коло таких, які й донині не знайшли свого детального огляду. Особливою актуальністю визначається питання підготовки студентів до педагогічної практики, її функціонального значення у межах вищої школи. Важливість та значущість цієї проблеми безперечна. Нові завдання, поставлені перед сучасною школою, вимагають перегляду підготовки до педагогічної практики, її вдосконалення, розробки та впровадження нових змістовних підходів.

Враховуючи особливість діяльності вчителя музики (яка має багато вимірів і напрямів, характеризується багатоаспектністю і складністю, адже здійснюється у своєрідному інформаційно-мистецькому середовищі), можна припустити, що використання взаємодії різних видів мистецтва може бути оптимізуючим фактором, щодо організації педагогічної практики та процесу формування професійних умінь майбутнього вчителя музики під час її проведення.

Проблему формування професійних умінь майбутнього вчителя музики засобами взаємодії різних видів мистецтва досліджували Л. Арчажнікова, Л.

Масол, Н. Миропольська, О. Олексюк, В. Орлов, О. Остряньська, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, Г. Шевченко, О. Щолокова, Б. Юсов та інші.

Проблеми фахової підготовки вчителів на основі взаємодії різних видів мистецтва досліджувалися досить широко. Водночас, позначається відсутність системного використання взаємодії різних видів мистецтва безпосередньо спрямованої на організацію педагогічної практики.

Аналіз стану дослідженості проблеми у психолого-педагогічній літературі, а також досвід підготовки вчителів музики засвідчив, що особливості проведення педагогічної практики із використанням взаємодії різних видів мистецтва не дістали ґрунтовного розкриття у наукових дослідженнях. Крім того, мають місце суперечності, пов'язані з:

- унікальною перспективою педагогічної практики у формуванні професійних умінь майбутнього вчителя музики і неповним використанням її можливостей;
- необхідністю формування професійних умінь майбутнього вчителя музики засобами взаємодії різних видів мистецтва під час проведення педагогічної практики і відсутністю відповідного методичного забезпечення.

Отже, актуальність проблеми, її недостатня розробленість та пошук нових підходів до організації педагогічної практики визначили *мету* статті, яка реалізується у таких *завданнях*:

- обґрунтування значущості педагогічної практики;
- систематизація професійних умінь майбутнього вчителя музики, необхідних для проведення педагогічної практики;
- визначення форм і методів проведення педагогічної практики із використанням взаємодії різних видів мистецтва.

Виклад основного матеріалу статті. Оцінюючи педагогічну практику з позицій самовизначення, І. Колеснікова вказує на можливість самореалізації власної професійної позиції, усвідомлення її життєвої значущості, вибору стратегії діяльності, пов'язаною з об'єктивною необхідністю приймати на себе відповідальність за глобальні наслідки конкретних педагогічних дій [1, с. 127].

Питання вдосконалення педагогічної практики Н. Стефіна пов'язує зі суттєвими змінами практичної підготовки в системі музично-педагогічного навчання, пропонує авторську оригінальну модель неперервної педагогічної практики (зміст, структура, програма педагогічної практики), яка передбачає активне залучення студентів-практиків у навчально-виховний процес, спонукає до інтенсивного практичного оволодіння інструментарієм своєї творчої професійно-педагогічної роботи [2, с. 83].

М. Фалько розглядає педагогічну практику як процес формування науково-пошукової спрямованості, формування дослідницьких умінь студентів. Поетапність проведення дозволяє виділити аналітико-синтетичні, інформаційні, інтелектуальні, комунікативні, організаційні, креативні та діагностичні вміння, що надасть можливість учителю у своїй педагогічній

діяльності розробити та запровадити авторську педагогічну технологію на уроці музики (проектування, створення й використання послідовності дидактичних модулів) [3, с. 11].

Підтримуючи думку вчених про необхідність удосконалення змісту педагогічної практики в системі музично-педагогічної освіти, ми визначаємо її зв'язуючу сутність з теоретичним навчанням студентів та перевіркою набутих знань безпосередньо у ході педагогічної діяльності. Згідно нашого припущення, реалізувати процес підготовки до педагогічної практики можливо лише при сформованості комплексу взаємопов'язаних професійних умінь.

Враховуючи той факт, що професійна діяльність майбутнього вчителя музики має відбуватись у своєрідному інформаційно-мистецькому середовищі вважаємо, за доцільне провести аналогію між мистецтвом та педагогічною діяльністю. Так, філософи, психологи (Ю. Борев, І. Джидарьян, М. Каган) доводять, що комплексність і різноманітність впливу мистецтва досягається завдяки різноманітності його функцій: гностичної, соціальної, виховної, аксіологічної, комунікативної, естетичної, емоційної, діяльнісної (виконавська), гедоністичної, рефлексивної тощо.

Педагоги-дослідники, науковці (О. Абдулліна, Н. Кузьміна, В. Сластьонин, В. Щербаков та ін.) наголошують на багатофункціональності діяльності вчителя. Зокрема дослідники визначають такі функції: гностичну, виховну, комунікативну, емоційну, естетичну, діяльнісну, організаційну, конструктивну, рефлексивну, аксіологічну та ін.

Навіть неповний перелік функцій мистецтва та педагогічної діяльності дає змогу визначити загальні, як-от: гностична, виховна, комунікативна, рефлексивна, емоційна, естетична, діяльнісна.

Безпосередньо для мистецько-педагогічної діяльності вчителя музики ми визначаємо такі функції: гностичну, емоційну, конструктивну, виконавську, організаційну.

Кожна функція реалізується через відповідні професійні вміння.

Окрім цього, при класифікації професійних умінь майбутніх учителів музики ми звернули увагу саме на ті професійні вміння, які можна сформувати під час проведення педагогічної практики засобами взаємодії різних видів мистецтва.

Так, спираючись на дослідження вищезазначених науковців, враховуючи сучасні тенденції освіти, багатофункціональність педагогіки та мистецтва, беручи до уваги багатокomпонентну професійну діяльність учителя музики ми визначили три групи вмінь, які утворюють гнучку, динамічну систему. В основу цієї системи покладено відповідність груп професійних умінь функціям мистецько-педагогічної діяльності, а саме: *гностичні, емоційно-почуттєві, праксеологічні* [4, с. 30].

Гностичні вміння, необхідні для отримання мистецтвознавчих та педагогічних знань та опанування досвіду вчителів-митців. *Емоційно-почуттєві* вміння призначені для впливу на емоційну сферу особистості

засобами взаємодії різних видів мистецтва. *Праксеологічні* вміння, за допомогою яких здійснюється конструктивна, виконавська, організаційна функції мистецько-педагогічної діяльності. Всі ці групи вмінь пов'язані між собою.

Щоб визначити яким професійним вмінням надають перевагу майбутні вчителі музики, ми запропонували студентам оцінити кожне вміння як обов'язкове і бажане. В результаті нижчу оцінку одержали гностичні (6,4), потім емоційно-почуттєві (7,2) і найвищу – праксеологічні (7,8) уміння.

Окремої уваги заслуговує певна недооцінка студентами гностичних умінь. Таку ситуацію, на наш погляд, можна пояснити відсутністю практичного досвіду і недостатнім усвідомленням щодо проектування мистецько-педагогічної діяльності саме на основі результатів аналізу досягнутих успіхів чи недоліків у попередній праці.

Про наявність інтересу майбутніх учителів музики до взаємодії різних видів мистецтва як засобу впливу на формування професійних умінь, необхідних для здійснення мистецько-педагогічної діяльності, свідчать результати шкалування. Вони доводять, що дві третини студентів II-V курсів визнають значні педагогічні можливості взаємодії різних видів мистецтва, водночас стверджуючи, що є й інші засоби, не менш ефективні.

Стає очевидним, що передбачене традиційною шкільною програмою оволодіння основами музики повинно базуватися на засадах загальної педагогіки, музичної естетики, масового музикування (співу), музикознавства, пізнавальної діяльності, свідомості та музичного досвіду учнів. На жаль, практика вказує на те, що більшість студентів не володіють на належному рівні методикою музичного виховання учнів, залишається проблемою висока ефективність цього впливу на розвиток особистісної свободи школяра, становлення таких факторів, як само активність, самореалізація. Лише у рамках педагогічної практики відбувається становлення вчителя музики у ролі активного спостерігача, який через музичне мистецтво досліджує і розвиває особистісну свободу школяра, його вміння слухати музику, співати, імпровізувати, складати свої композиції, набуваючи новий музичний досвід через «власне ставлення» та самовираження.

Спостереження за навчанням студентів дають підстави стверджувати, що педагогічна практика є тим періодом, під час якого особливо активно відбувається процес формування спеціаліста. Перебуваючи в постійному контакті з майстрами педагогічної справи, майбутній вчитель вивчає те краще, що характеризує передових учителів регіону.

Проте, окремі види педагогічної практики мають різну міру впливу на мистецько-педагогічний потенціал майбутнього фахівця.

Специфіка виробничої педагогічної практики з психолого-педагогічних дисциплін вбачається в її тісному зв'язку зі змістом вузівських навчальних курсів і в залученні студентів до активної педагогічної праці з учителями та учнями. Ця практика дає змогу студентам не тільки глибше засвоїти

педагогічні знання, а й перевірити свої вміння в ролі активних суб'єктів педагогічного процесу. Методисти ж мають можливість оцінити індивідуальний стиль педагогічної діяльності студентів і внести відповідну корекцію.

На основі викладеного, мету виробничої практики можна визначити як вивчення психолого-педагогічних основ організації навчально-виховного процесу в сучасній школі, формування професійних знань, навичок і вмінь, а також логіки педагогічного мислення і педагогічної спрямованості в ході активного включення в реальне шкільне середовище. Тому основні завдання виробничої практики студентів IV курсу – формування позитивно-активного ставлення майбутніх педагогів до засвоєння мистецько-педагогічного досвіду практиків, забезпечення інформацією про конкретні здобутки щодо використання взаємодії різних видів мистецтва учителями місцевих шкіл. З цією метою доречно залучати студентів до спостереження за реальним педагогічним процесом, посиленої участі в навчальному процесі школи, виконанні індивідуально-творчих завдань, участі в методоб'єднаннях учителів музики. Основною формою звітності мають бути щоденники педагогічних спостережень. У них студенти фіксують свої враження, завдання щодо вивчення мистецько-педагогічного досвіду, результати отриманих матеріалів і власні узагальнення та пропозиції.

Обговорення результатів педагогічних спостережень на заняттях з загальнопрофесійних дисциплін сприятиме формуванню вмінь творчо та самостійно мислити, аналізувати, узагальнювати, знаходити оптимальні варіанти педагогічних дій.

Осмислюючи резервні можливості виробничої практики, можна визначити напрями педагогічних зусиль у досліджуваному аспекті. Це – спрямування уваги студентів на постійний виражений і цілеспрямований аналіз мистецько-педагогічної діяльності вчителів школи, різноманітні ситуації та факти, що сприятимуть стимулюванню у них аналітичної оцінки власних педагогічних дій і стане своєрідною основою означеної діяльності майбутніх педагогів. У цей період студентам можна запропонувати наступні завдання: провести цикл бесід з історії використання взаємодії різновидів мистецтва; підготувати подорож учнів в “храм мистецтв”; організувати прем'єри творчих робіт учнів; спрогнозувати варіанти творчої роботи з школярами молодшого шкільного віку; підготувати комплекс “зорово-музичної підтримки” для літературних творів, що вивчаються в початковій школі; провести з учнями на уроках “музичне малювання” тощо.

На значну увагу заслуговує вивчення студентами-практикантами творчих лабораторій шкільних вчителів-майстрів: дидактичного та роздавального матеріалу, наочних засобів, авторських програм, методик музичного навчання та виховання учнів.

Переддипломна практика (V курс) передбачала насиченість професійно-педагогічної діяльності специфічними формуючими діями мистецького спрямування. Йдеться про новий статус студента у плані наближення його

до професійної праці. Крім того, цей вид практики охоплює тривалий період повсякденної систематичної роботи. Це допомагає створенню сприятливих передумов не тільки для глибокого і систематичного вивчення та аналізу майбутніми вчителями музики педагогічного досвіду, але і його творчого використання в розв'язанні важливих мистецько-творчих завдань.

В ході стажування студенти мають можливість брати реальну участь в організації й стимулюванні навчального процесу з використанням мистецького матеріалу. Зокрема, майбутніми вчителями музики пропонується розробити і провести уроки із застосуванням взаємодії різних видів мистецтва у навчанні.

Розроблені та проведені уроки студенти обговорюються з класоводами, керівниками переддипломної практики, однокурсниками.

Для забезпечення свідомого засвоєння студентами знань, навичок і вмінь, необхідних учителю музики, дієвими будуть прийоми, які активізують розумову діяльність, розвивають творчу уяву і сприяють розвитку мовлення. Весь запас тематичної і термінологічної мистецької лексики, сукупність знань про взаємодію різних видів мистецтва стають надбанням студентів, змістом їх мовленнєвої діяльності, яка набуває характеру активного спілкування.

Репродукції, малюнки, таблиці, словесний, роздатковий матеріал, зразки висловлювань стимулюють мовленнєву діяльність викладача і студентів.

Отже, виробнича та переддипломна практики розширюють можливості майбутніх учителів музики в плані адекватної оцінки ступеня сформованості професійних умінь і готовності використовувати взаємодію різних видів мистецтва у навчально-виховному процесі відповідно до сучасних вимог. У цей період у майбутніх учителів активізується прагнення до самоосвіти, що сприяє розвитку їхнього педагогічного мислення, формування дослідницького підходу до роботи. Впродовж педагогічної практики накопичується і поступово узагальнюється дослідно-експериментальний матеріал для курсових і дипломних робіт з педагогіки, психології, методики музичного виховання, авторських методик.

В умовах здійснення педагогічної практики майбутні вчителі музики попадають в обставини, які об'єктивно сприяють безпосередньому зіткненню зі всіма аспектами багатогранної праці педагога-митця. Тому, в процесі практики змінюються ставлення студентів до даної сфери праці вчителя та характер мотивації навчання; збагачуються знання; вдосконалюються всі групи професійних умінь.

Висновки. Отже, педагогічна практика як процес сприяє появі стійкого професійно-педагогічного інтересу, сформованості *ціннісного* ставлення до майбутньої діяльності [3, с. 41]. У контексті традиційного та новаторського підходів активна підготовка студентів до педагогічної практики розглядається нами як важливий напрям докорінного поліпшення професійного спрямування навчально-виховного процесу в системі

вузівського навчання. Необхідність удосконалення підготовки до педагогічної практики засобами взаємодії різних видів мистецтва дозволить забезпечити високий рівень компетентності вчителя музики, сформованості професійних умінь, мобільність та продуктивність музично-педагогічної діяльності, досягнення високої конкурентоспроможності.

Література:

1. Колесникова И. А. Педагогическая реальность в зеркале междисциплинарной рефлексии // Сов. Педагогика, 1989. – №3. – С. 129-133.
2. Стефіна Н. В. Педагогічна скринька майбутнього вчителя: Навчальний посібник. – Суми: Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. – 328 с.
3. Фалько М. І. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів музики у вищих педагогічних закладах освіти: Автореф. Дис.... Канд.. пед.. наук: 13.00.01. – К., 1995. – 18 с.
4. Сироткіна Ж. Є. Формування професійних умінь майбутніх учителів початкових класів засобами взаємодії різних видів мистецтва: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2006.
5. Синенко В. Я. Профессионализм учителя // Педагогика. – 1999. - №5. – С. 45-52.

References:

1. Kolesnikova I. A. Pedagogicheskaya realnost v zerkale mezhdistitsiplinarnoy refleksii // Sov. Pedagogika, 1989. – №3. – S. 129-133.
2. Stefina N. V. Pedagogichna skrynka maibutnoho vchytelia: Navchalnyi posibnyk. – Sumy: Sum DPU im.. A.S.Makarenka, 2006. – 328 s.
3. Falko M. I. Formuvannia doslidnytskykh umin maibutnykh uchyteliv muzyky u vyshchyykh pedagogichnykh zakladakh osvity: Avtoref. Dys.... Kand.. ped.. nauk: 13.00.01. – K., 1995. – 18 s.
4. Syrotkina Zh.Ye. Formuvannia profesiynykh umin maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv zasobamy vzaiemodii riznykh vydiv mystetstva: Dys... kand. ped. nauk: 13.00.04. – K., 2006.
5. Sinenko V. Ya. Professionalizm uchitelya // Pedagogika. – 1999. - №5. – S. 45-52.

УДК 370. 174

ПРОБЛЕМА ОСВІТИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ 1970-90-х рр.

кандидат педагогічних наук, доцент, Чаграк Н. І.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна, Івано-Франківськ

Глобальною проблемою XXI ст. є стрімке старіння населення, що створює суспільству багато викликів політичного, економічного та соціального характеру. Одне з основних завдань суспільства – забезпечення

соціальної адаптації та інтеграції людей похилого віку, збереження людського потенціалу. Теоретичні і практичні дослідження доводять, що освіта у похилому віці – ефективний адаптаційний механізм, спосіб подальшого розвитку і самореалізації особистості. У статті визначено основні напрями наукових досліджень з проблеми освіти людей похилого віку в розвинених країнах світу на соціально-педагогічному етапі її розвитку, проаналізовано провідні ідеї та набутки освітньої геронтології цього періоду, узагальнено головні результати вивчення проблеми навчання осіб похилого віку, визначено характерні особливості образу «старшого дорослого учня».

Ключові слова: освіта людей похилого віку, освіта упродовж життя, освітня геронтологія, педагогіка старіння, соціальна адаптація, старші дорослі, старший дорослий учень.

кандидат педагогічних наук, доцент Чаграк Н. І. Проблема образования людей пожилого возраста в научных публикациях 1970-90 гг. / ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника», Украина, Ивано-Франковск

Глобальной проблемой XXI века является стремительное старение населения, что создает обществу много вызовов политического, экономического и социального характера. Одна из главных задач общества – обеспечение социальной адаптации и интеграции пожилых людей, сохранение человеческого потенциала. Теоретические и практические исследования показывают, что образование в пожилом возрасте – это эффективный адаптационный механизм, способ дальнейшего развития и самореализации личности. В статье определены основные направления научных исследований по проблеме образования пожилых людей в развитых странах на социально-педагогическом этапе его развития, проанализированы ведущие идеи и достижения образовательной геронтологии этого периода, обобщены главные результаты изучения проблемы обучения пожилых людей, определены характерные черты портрета «старшего взрослого ученика».

Ключевые слова: образование пожилых людей, образование в течение жизни, образовательная геронтология, педагогика старения, социальная адаптация, старшие взрослые, старший взрослый ученик.

Ph. D. in Pedagogy, associate professor Chahrak N. I. The issue of education elderly in the scientific publications of 1970-90-th / Precarpathian National Vasyl Stefanyk University, Ukraine, Ivano-Frankivsk

Rapidly ageing population, which is one of the global challenges of the XXI century, creates many challenges in political, economic and social life. One of the main objectives of society is providing social adaptation and integration of the elderly and the preservation of human potential. Theoretical and practical studies show that education in later life can be an effective adaptive mechanism for further personal growth and development of society. The article defines the main directions of scientific research on the issue of education elderly in the developed

countries at the socio-pedagogical stage of its development. Leading ideas and achievements of educational gerontology of this period have been analyzed; synthesis of the main results of the study on education elderly has been made; main features to the portrayal of older adult learner in the publications have been found out.

Key words: elderly education, lifelong learning, educational gerontology, education ageing, social adaptation, older adults, older adult learner.

Вступ. У розвинених країнах світу 1970-90-ті роки характерні суттєвим підвищенням значущості людського капіталу для суспільного та економічного розвитку, що сприяло актуалізації питання освіти дорослих і людей похилого віку (старших дорослих), зокрема тих, хто виходить на пенсію. В суспільстві набула обґрунтування думка про те, що людина повинна бути достатньо розвинутою в культурному, етичному, психологічному плані та проявляти суспільну активність протягом всього життя. Одним з дієвих способів досягнення цієї мети вважають навчання упродовж життя. Однак, якщо в освіті дорослих увага акцентується на розширенні знань, удосконаленні наявних і набутті нових професійних навичок, що є вимогою прогресу в науці та швидкої зміни технологій, то освіту людей похилого віку пов'язують, насамперед, з проблемою адаптації та соціалізації осіб, які виходять на пенсію.

Зростаюча увага дослідників до проблем життєдіяльності людини похилого віку в суспільстві призвела до глибокого вивчення різних факторів соціального розвитку особистості, серед яких особливий інтерес викликала освіта. У цьому контексті вивчення досвіду цивілізованих країн щодо формування і розвитку освіти людей похилого віку викликає значний інтерес з метою всебічного осмислення і творчого використання його позитивних ідей, оскільки у розвинених країнах освіта й соціальне забезпечення є пріоритетними напрямками державної політики; освіта людей похилого віку представлена вагомими педагогічними досягненнями та мережею добре розвинених інституцій освіти людей похилого віку із сформованими суспільними традиціями; освітня геронтологія ґрунтується на високоякісних результатах теоретичних та емпіричних досліджень, дієвість яких доведена світовим визнанням і практичною реалізацією освіти людей похилого віку.

Аналіз наукової літератури з питань освітньої геронтології засвідчив, що упродовж останнього десятиріччя активно здійснювалися порівняльно-педагогічні дослідження розвитку освіти людей похилого віку в найбільш розвинених країнах світу – США, Канади, Австралії, Великобританії, Німеччини, Франції, Італії та ін. – досліджувалися загальні проблеми навчання і виховання у пост-пенсійний період життя людини, різні аспекти освітньої політики та реформування, тенденції розвитку освіти й моделей освіти людей похилого / третього віку та ін. У контексті нашого дослідження значний інтерес становлять праці науковців з проблем:

а) освіти упродовж життя: С. Басс (S. Bass) [1], Є. Брадї (E. Brady) [4], М. Вулф (M. Wolf) [11], Д. Джеймс (D. James) [21], Г. Мак-Класкі (H. McClusky) [27], Д. Фішер (J. Fisher) [11] та ін.;

б) освіти дорослих і старших дорослих: М. Брадї (M. Brady) [4], І. Волкер (I. Walker) [40], Б. Грумбрідж (B. Groombridge) [13], П. Ласлет (P. Lasslett) [25], Б. Фіндсен (B. Findsen) [9] та ін.;

в) моделі геронтологічної освіти та особливості навчання людей похилого віку проаналізовано у працях К. Вакс (Q. Wacks) [39], Г. Вілліамс (H. Williams) [31], Д. Йео (G. Yeo) [41], С. Оствалд (S. Ostwald) [31], Р. Хавігхурст (R. Navighurst) [14; 15], Р. Хаймстра (R. Hiemstra) [16; 17] та ін.

В Україні особлива значущість освіти людей похилого віку зумовлена переходом від концепції «освіти на все життя» до концепції «освіти впродовж життя», що є характерною особливістю системи освіти в інформаційному суспільстві, для якого стає необхідністю забезпечити цій зростаючій віковій групі адаптацію до швидких економічних та соціальних змін, сприяти подоланню проблем самотності, «зайвості» та соціальної ізоляції. Тому необхідним є вивчення досвіду зарубіжних країн з подальшим аналізом, адаптацією та використанням для створення концепції освіти людей похилого віку в Україні.

Формулювання мети статті та завдань. Мета статті – на підставі аналізу фахових публікацій визначити основні напрями геронгогічних досліджень на соціально-педагогічному етапі розвитку освітньої геронтології.

Виклад основного матеріалу статті. 1970-ті рр. в освітній сфері позначені міжнародним визнанням права людини на максимально можливий розвиток її особистості як основного морального громадянського права. Варто згадати, що у 1969 р. Організація економічного співробітництва і розвитку визнала на міжнародному рівні право на освіту однією з умов вільного розвитку особистості і, таким чином, воно стало загальним і вагомим елементом основних прав людини, визнаним і діючим в усьому світі. Освіту вважають важливим та дієвим інструментом поступу суспільства і підвищення його інтелектуального потенціалу, а залучення людей похилого віку до освітньої діяльності стало одним із стратегічних напрямів державної політики розвинених країн світу.

Аналіз праць з освітньої геронтології дає підстави вважати, що середина 1970 – 1980 рр. – початок нового етапу розвитку освіти людей похилого віку у Європі та США – соціально-педагогічного; головним набутком наукових досліджень у цей час є обґрунтування наукової систематизації педагогічних явищ та фактів у сфері освіти «старших дорослих», формування цілісного уявлення про підходи до організації освіти людей похилого віку, становлення педагогіки старіння і старості у тісному взаємозв'язку з концепцією освіти упродовж життя. Вивчення освіти людей похилого віку у педагогічному контексті розпочалося на

початку 1980-х рр. і здійснювалося через виявлення взаємозв'язків освіти людей похилого віку з іншими сферами суспільного життя, визначення об'єктивних соціальних чинників, які зумовлюють розвиток освіти осіб похилого віку на певних історичних етапах поступу суспільства, розкриття її соціальних функцій. До цього часу особа похилого віку розглядалася у соціальній площині. Виникнення нового статусу освіти людей похилого віку – статусу соціального інституту суспільства – було зумовлено, насамперед, демографічними, технологічними і соціальними змінами в американському та європейському суспільствах. Ці фактори призвели до виникнення поняття «змішаної схеми життя» («blended life plan», (К. Р. Cross, 1981) [8]. У фундаментальній праці «Дорослі учні» авторка зазначає, що спосіб, у який людина живе, працює, навчається і перебуває на пенсії, визначається тенденціями історичного розвитку, суспільними поглядами та політикою. «Ми живемо довше, якісніше, одружуємося у більш пізньому віці і маємо менше дітей, а також наше суспільство стає значно освіченішим» [8]. Також наголошується, що освіта більше не обмежується місцем проживання і стає доступнішою; розширення можливостей і заохочення жінок до освіти, прийняття суспільством зміни професій протягом трудової кар'єри, як і зміни підходів до понять «пенсія» і «дозвілля» – важливі причини стрімкого розвитку освіти людей похилого віку (С. Басс (S. Bass), К. Кросс (K. Cross), П. Джарвіс, (P. Jarvis) Г. Муді (H. Moody) та ін) [1; 8; 22; 30]. Обґрунтовуючи поняття «змішаної схеми життя», К. Кросс вважає, що суспільні зміни суттєво впливають на траєкторію життя людини і часу її головних життєвих подій: «освіта-робота-відпочинок (пенсія)». Тобто, якщо раніше освіта була прерогативою молоді, а дозвілля в основному припадало на пост-пенсійну фазу життя, то за новою схемою періоди професійної діяльності людини, дозвілля та освіти часто тісно переплітаються упродовж життя, а пост-пенсійний сегмент життя розглядають як «час роботи, дозвілля та освіти».

Важливо звернути увагу на те, що освіту визначають окремою компонентою серед основних видів діяльності людини у пост-пенсійній фазі життя, виражаючи цим не тільки право людей похилого віку на освіту, як задекларовано «Актом освіти упродовж життя 1976 р.», а й важливим і навіть необхідним видом зайнятості людини на пенсії.

Починаючи з 1980-х рр. дослідження у сфері освіти людей похилого віку в основному зосереджені у таких тематичних напрямках: а) особливості освіти людей похилого віку – чинника соціалізації та засобу досягнення певного рівня освіченості і культури згідно з запитами суспільства і особистими потребами людини; б) соціально-педагогічні умови освіти людей похилого віку; в) мотиваційна сфера навчальної активності осіб похилого віку; г) форми організації, моделі і методи навчання людей у пост-пенсійній фазі життя; д) психологічні аспекти освіти людей похилого віку.

Аналіз наукових публікацій 1980-х рр. з проблем освітньої геронтології дозволяє визначити три основні групи досліджень цієї декади: а) залучення

до освітньої діяльності людей похилого віку, їх досвід і знання, виявлення навчальних потреб, перешкоди і користь від освітньої активності старших. Типовим прикладом досліджень цього тематичного напрямку можна назвати праці Д. Фішера (D. Fisher), присвячені визначенню передумов навчальної активності старших дорослих і М. Вулф (M. Wolf) – порівняння навчальних потреб і преференцій осіб, які живуть у спеціальних закладах для людей похилого віку і тих, які живуть вдома; б) створення навчальних планів, проектів і стратегій у сфері освіти людей похилого віку – наукова дискусія щодо філософії, стратегій, оцінки і моделей навчання старших: П. Джарвіс (P. Jarvis), Г. Йео (G. Yeo); в) освітні програми для людей похилого віку: В. Коль (W. Cole), Д. Харріс (D. Harris), М. Бреді (M. Brady), С. Оствальд (S. Ostwald), Г. Вілліамс (H. Williams), К. Вакс (Q. Waks) та ін.

1990-ті роки позначені помітними подіями у сфері суспільної інтеграції літніх людей – Європейський рік людей похилого віку і солідарності поколінь (1993), Карнегі-доповіді з питань третього віку (Carnegie Third Age Inquiry Reports 1991–1993), Міжнародний рік людей похилого віку, визначений ООН 1999 року, – які позначилися й на розвитку нових напрямів наукових досліджень з проблем освітньої геронтології. Аналіз публікацій, розміщених на сторінках основних фахових наукових видань декади 1990-х рр., дає підстави стверджувати, що для них характерна більша рефлексивність змісту і проектування навчання людей похилого віку, багато авторів зосередилися на загальному суспільному контексті і висловлювали пропозиції, коментарі та підходи щодо імплементації освітніх можливостей для старших, оскільки «політичний клімат призвів до того, що освіта людей похилого віку носить декларативний характер, гасло-статус, через відсутність відповідного законодавства і фінансування» [18, с. 95].

Головну тематику досліджень з проблем навчальної діяльності людей похилого віку можна окреслити такими напрямками: створення освітнього середовища, залучення та участь осіб похилого віку до навчальної діяльності [1; 6; 18; 21]; освітні проекти і програми для старших [3; 20; 25; 39]; особливості навчання етнічних і релігійних груп, жіноча освіта [16; 17; 41]; освіта й самонавчання на пенсії [4; 21; 22]; психологічні аспекти освіти людей похилого віку [3; 12; 34].

Варто зауважити, що якщо в публікаціях 1980-х рр. використовується переважно описовий метод досліджень, то починаючи з 1990-х рр. у наукових працях поширеним є порівняльний і порівняльно-пошуковий методи, які сприяли розширенню фундаментальних і прикладних досліджень, обґрунтуванню наукової систематизації педагогічних явищ та фактів і формуванню теоретичних засад освіти людей похилого віку. Іншою характерною особливістю цих досліджень можемо назвати розгляд вченими освіти людей похилого віку в соціокультурному контексті і виникнення нового її статусу – соціального інституту суспільства, що було зумовлено, по-перше, демографічним фактором – зростанням частки осіб похилого віку у розвинених країнах світу і зокрема у США, по-друге, швидким розвитком

глобалізаційних процесів і, відповідно, розумінням вченими суспільства як складної, постійно змінюваної соціальної системи. Значна увага в науковій літературі присвячена культурній інтеграції людей похилого віку, яка розглядається «рушійною силою реконструкції суспільства у такий спосіб, щоб усвідомити і сприйняти справжню вагу людей пост-пенсійної вікової категорії» [37, с. 66]. Соціокультурна інтеграція, на думку вчених, можлива через федеральні, регіональні та місцеві організації шляхом розвитку волонтаризму людей похилого віку в суспільній, культурній, політичній, освітній, соціальній, рекреаційній та економічній сферах діяльності, що сприятиме і особистій самореалізації старшого покоління, і матиме соціальний зиск у суспільстві [6; 25; 37]. Звертаючи увагу на можливості розширення потенціалу для співпраці людей похилого віку, а також прийняття молодшими поколіннями їхньої потреби бути корисними для суспільства, у науковій літературі зокрема наголошувалося на необхідності «навчитися бачити пенсіонера в якості багатого і невикористаного, а не виснаженого ресурсу» [25].

Концепція освіти упродовж життя розглядається як ключ до здорового і змістовного життя у пост-пенсійному віці, і в багатьох вищих навчальних закладах поширюються ініціативи щодо залучення осіб похилого віку до навчальної діяльності через спеціальні програми, які включали в основному заходи культурного характеру та фітнесу і навчальні курси з певних академічних дисциплін. Так у Європі, Австралії, Канаді розвиваються університети третього віку, а в США – Інститути навчання на пенсії та Інститути ціложиттєвої освіти. Перші ґрунтовні дослідження моделі освітнього середовища для людей похилого віку знаходимо у працях П. Ласлетта (P. Laslett, 1990), Т. Борна (T. H. Bourne, 1983), Е. Мідвінтера (E. Midwinter, 1983), М. Філіберта (M. Philibert, 1990), К. Дичтвольда (K. Dychtwald, 1990), Квеллетта (Quellette, 1994), Р. Свінделя і Дж. Томсон (R. Swindell, J. Thompson, 1995), Г. Кайрнса (H. Cairns, 1996), Л. Клайдона (L. Clydon, 1988), Л. Бинума і М. Сімена (L. Bynum, M. Seaman, 1993). У 1980-90-х рр. головне завдання таких інститутів вчені вбачали у тому, щоб «забезпечити можливості для особистого і колективного пошуку змістовного самовираження людей у пост-пенсійній фазі життя» [37, с. 63]. Тобто, акцент освіти людей похилого віку зміщувався на соціальний аспект, що виразно впливає з аналізу програм і курсів університетів третього віку у Європі, які були однією з форм неформальної освіти старших дорослих. Дещо відмінні підходи спостерігаємо в інститутах освіти людей похилого віку в американському контексті. Коледжі США чітко відповідали новим вимогам ціложиттєвої освіти – прагненням людей похилого віку збалансувати свій час рекреації через діяльність, що сприяє інтелектуальному зростанню. Тисячі американських коледжів та університетів (з ініціативи Гарвардського університету) відкривали Інститути навчання на пенсії і пропонували офіційні навчальні курси, формуючи новий напрям у підходах до освіти людей похилого віку –

«аудиторії без стін». Таким чином, освіта людей похилого віку у США мала більш формальний характер, поєднуючи три складові діяльності старших учнів: дозвілля, навчання і подорожі.

Вагому роль в процесі освіти людей похилого віку відведено «старшому учню» як об'єкту і суб'єкту навчальної діяльності, що стало значним сегментом теоретичних та емпіричних досліджень 1980–90-х рр. На підставі аналізу наукової літератури з проблем освіти людей похилого віку, яка прямо чи опосередковано стосується питання профілю особистості «старшого учня», нами виявлено його основні характеристичні особливості:

- по-перше, особи похилого віку описуються як гомогенна група з точки зору віку, статі, раси, соціального та етнічного походження і працездатності;
- по-друге, вони розглядаються як здібні та цілеспрямовані учні з незначними когнітивними чи фізичними обмеженнями;
- по-третє, підкреслюється суб'єктність «старшого учня» – програма навчання визначається ситуацією, контекстом життя у похилому віці.

Одним з аспектів портрета людей похилого віку як гомогенної групи є вік. У переважній більшості публікацій конкретний вік, вікові межі чи класифікації не визначаються, а вживаються такі терміни як «люди похилого віку» (П. Джарвіс (P. Jarvis), С. Оствальд (S. Ostwald), Х. Вілльямс (H. Williams), Г. Йео (G. Yeو), Д. Петерсон (D. Peterson)), «старші» (С. Кусак (S. Cusack), В. Томпсон (W. Thompson)), «старші дорослі» (А. Фуллер (A. Fuller), Л. Унвін (L. Unwin), М. Мюррей (M. Murrey)), «старі люди» (Ф. Каземек (F. Kazemek), П. Рігг (P. Rigg)), «пенсіонери» (Н. Метропулос (N. Metropoulos), Дж. Волкер (J. Walker)). В емпіричних дослідженнях мінімальний вік ідентифікації з цією віковою категорією складає 50-55 років. Вивчаючи зміни особистісного розвитку старших дорослих, Дж. Фішер (J. Fisher) визначив п'ять періодів «старшої дорослості», не обмежуючи їх віком, оскільки «неможливо передбачити вік, у якому людина переживатиме той чи інший період, а це означає, що хронологічний вік є менш важливим для визначення старшого дорослого, ніж його період розвитку» [10, с. 88]. Дискутуючи над цією проблемою у перспективі ціложиттєвої освіти, Ф. Гленденнінг (F. Glendenning) підняв питання доцільності встановлення вікових меж, «...чи взагалі потрібно розглядати старших дорослих окремо від дорослих. Деякі науковці-освітяни вбачають у цьому ейджизм та ізолювання старших людей» [12, с. 65].

У багатьох працях простежується портретування осіб похилого віку як гомогенної групи через припущення, що переважна їх більшість працездатна і фізично мобільна, в загальному – це людина відносно здорова, активна на пенсії, задіяна у формальне навчання в університеті, в програмах Елдерхостел (Elderhostel), подорожує та бере участь у волонтерській роботі. Багато науковців (М. Мюррей (M. Murrey), П. Стріт (P. Street), Е. Кастл (E. Castle), А. Селбі (A. Selby), Д. Джеймс (D. James), Ф. Гібсон (F. Gibson),

Г. Маколі (G. McAley)) підтримують ідею компенсації фізичної слабкості і залежності у старості через освіту, яку Б. Грумбрідж (B. Groombridge) розвинув у праці «Навчання, освіта і життя у пізньому віці». Автор чітко розмежовує категорії людей похилого віку як «молоді й активні і залежні та слабкі» [13, с. 316], причому наголошує, що старші люди здатні подолати чи компенсувати фізичні та соціальні труднощі свого життя «продовженням власного особистісного розвитку через навчальну діяльність і поглиблення розуміння сутності життя».

В науковій літературі, присвяченій проблемам освіти старших дорослих, особи похилого віку загалом трактуються як здібні учні з достатнім рівнем здатності і готовності до навчання. Особливий наголос робиться на можливостях долаття труднощів, пов'язаних з віковими змінами – когнітивними чи сенсорними, через участь людей похилого віку у навчальній діяльності. На думку С. Басса (S. Bass), більшість вікових фізичних і психологічних порушень можна долати завдяки «щоденній рутинній діяльності» [1, с. 6]; І. Волкер (I. Walker) стверджував, що «залучення до освітньої та соціокультурної діяльності значно знижує вплив труднощів, з якими людина часто стикається у похилому віці» [40, с. 154]. Деякі дослідження чітко простежують вплив вікових змін на здатність до навчання і звертають увагу на важливості моделювання оптимального навчального середовища для старших дорослих учнів. Зокрема, у праці С. Оствальда (S. Ostwald) та Х. Вільямса (H. Williams) здійснено аналіз факторів, які впливають на навчальні можливості людей похилого віку – обережність, загальні хронічні захворювання, зорові та слухові обмеження, і запропоновано модель, яка модифікує навчальні умови для старших дорослих [31]; П. Джарвіс (P. Jarvis) вважає, що освітянам, які працюють з людьми похилого віку, потрібно зважати на психологічні тривоги людей, що приходять на заняття, пов'язані з певними сумнівами щодо своїх вікових чи навчальних можливостей [22]; Г. Ёео (G. Yeoo) представив системний підхід до ефективного навчання старших дорослих, беручи до уваги їхні потреби і фізичні, психологічні та когнітивні функції [41].

За висновками Д. Джеймса, Ф. Гібсона, Г. Маколі, Дж. Маколі, вік – не є бар'єром для навчання (зокрема, наприклад комп'ютера), однак старшим людям необхідно отримувати спеціальну допомогу, щоб подолати свою невпевненість і низьку швидкість навчання [21].

Більшість публікацій доводять, що старші дорослі – цілеспрямовані учні, які беруть активну участь у різного виду навчальній діяльності: Д. Хентчел (D. Hentschel) та М. Айзен (M. Eisen), представляючи освітню програму, спрямовану на покращення лідерських якостей старших дорослих, описують цю вікову групу як активних учнів, які шукають можливості відновити свої навички лідерства у спільноті та прагнуть змістовного суспільного залучення [20]; Д. Роберсон (D. Roberson) і С. Мерріам (S. Merriam) відображають процес самокерованого навчання старших дорослих – мешканців сільської місцевості й акцентують увагу на

їхній активній ролі у просуванні та розширенні навчальної діяльності [33]; П. Шеа (P. Shea) та М. Тідмарш (M. Tidmarsh) також описують людей похилого віку як активних учнів, що самі контролюють свої рішення щодо участі в освітній діяльності: «Люди похилого віку прожили достатньо, щоб добре себе знати, а самовідбір доводить, що ті, хто прийшов (у навчальний процес – авт.), можуть справитися. Майже всі мають великий ентузіазм та енергію для навчання, тому було розумно і доречно зробити всю програму цілком добровільною» [34, с. 368]. Відзначаючи високу вмотивованість старших до навчання, А. Чен (A. Chene) і Р. Сігоїн (R. Sigouin) підкреслюють, що «в основі цієї мотивації лежить бажання подальшого розвитку та здобуття знань» [6, с. 435].

Велика кількість публікацій 1980-90-х рр. присвячена освітнім програмам для людей похилого віку (Елдерхостел (Elderhostel), Університет Третього віку, Інститут навчання на пенсії, програмам Інститутів ціложиттєвої освіти університетів та коледжів та ін.). Зокрема, беручи до уваги ієрархію потреб А. Маслоу, К. Вакс (Q. Waks) аналізує вплив освітніх програм для людей похилого віку на здатність долати труднощі, пов'язаних з віковими фізичними та соціальними змінами, і на можливість безперервного особистісного розвитку [39]. Значна частина публікацій у галузі освітньої геронтології зосереджена на вивченні становлення, діяльності та розвитку університету третього віку та програми «Елдерхостел» і пов'язаних з ними досліджень принципів, форм та методів навчання старших дорослих учнів, їх мотиваційної сфери, психологічних аспектів навчання та адаптивної і розвивальної функції освіти у пізньому віці. «Елдерхостел» (Elderostel) – створена у США освітня програма, метою якої було залучення людей похилого віку до вивчення гуманітарних наук, переважно в кампусах коледжів, а згодом поширилася у світі як програма навчальних вакацій для старших. З огляду на міжособистісну чи соціальну взаємодію, яка вважається особливо важливою у літньому віці, «Елдерхостел» розглядається як дієвий механізм забезпечення сприятливого соціального компоненту, який збагачує загальний особистісний досвід (M. Brady, 1983) [4]. На думку М. Бреді, певні схожі ознаки цієї стадії життя і розвиваючі фактори забезпечують єдність спільноти, що важко простежити в інших видах чи осередках освітніх програм для людей похилого віку. Багато досліджень доводять, що «Елдерхостел» приваблює певний тип людей похилого віку», учасники цієї програми «як правило ... достатньо освічені люди віком біля шістдесяти, з середнім достатком, мобільні і протягом життя прагнуть до навчальної діяльності (life-long learners)» [39, с. 23].

Висновки. Отже, 1970-90 рр. – соціально-педагогічний етап розвитку освіти людей похилого віку у США та Європі, головним науковим набутокм якого є формування цілісного уявлення про підходи до організації та здійснення освіти людей похилого віку, становлення педагогіки старіння і старості у взаємозв'язку з концепцією навчання упродовж життя.

Соціально-економічні, демографічні та культурні трансформації в американському та європейському суспільствах зумовили виникнення нового статусу освіти людей похилого віку – соціального інституту суспільства. Освіту розглядають як важливий механізм ціложиттєвого розвитку особистості, поступу суспільства та його людського потенціалу, а пост-пенсійну фазу життя людини як час поєднання роботи, дозвілля та відпочинку. Основними напрямками наукових досліджень в галузі освітньої геронтології зазначеного періоду є: а) особливості освіти людей похилого віку – чинника соціалізації та засобу досягнення певного рівня освіченості і культури згідно з запитами суспільства і особистими потребами людини; б) соціально-педагогічні умови освіти людей похилого віку; в) мотиваційна сфера навчальної активності осіб похилого віку; г) форми організації, моделі і методи навчання людей у пост-пенсійній фазі життя; д) психологічні аспекти освіти людей похилого віку. Особи похилого віку загалом трактуються як здібні учні з достатнім рівнем здатності і готовності до навчання. Особливий наголос робиться на можливостях долання труднощів, пов'язаних з віковими змінами – когнітивними чи сенсорними, через участь людей похилого віку у навчальній діяльності. В основному, старших дорослих описують як активних учнів, які шукають можливості відновити свої навички лідерства у спільноті та прагнуть змістовного суспільного залучення.

Література:

1. Bass S. A. *Matching educational opportunities with the able elderly* / Bass S. A. // *Lifelong Learning*. – 1986. – No. 9 (5). – P. 4–7.
2. Bennett R. *Can the young believe they'll get old? Attitudes of the young toward the old: A review of research* / Bennett R. // *Personnel and Guidance Journal*. – 1976. – No. 55 (3). – p. 136–139.
3. Birren J. E. *Handbook of the psychology of aging (4th ed.)* / Birren J. E., Schaie K. W. – New York: Academic Press, 1996.
4. Brady M. *Personal growth and the Elderhostel experience* / Brady M. // *Lifelong Learning*. – 1983. – No. 3 (6). – P. 11–13.
5. Cameron M. *Views on aging* / Cameron M. – MI: Institute of Gerontology, The University of Michigan / Wayne State University. – 1976.
6. Chene A. *Never old older adults* / Chene A., Sigouin R. // *International Journal of Lifelong Education*. – 1995. – No. 14 (6) – P. 434–443.
7. Cole W. *The elderly in America* / Cole W., Harris D. – Boston: Allyn & Bacon, 1977.
8. Cross K. P. *Adults as learners* / Cross K. R. – San-Francisco, CA: Jossey-Bass, 1981.
9. Findsen B. *Learning later* / Findsen B. – Malabar, Fl: Kreiger, 2005.
10. Fisher J. *A framework for describing developmental change among older adults* / Fisher J. A. // *Adult Education Quarterly*. – 1993. – No. 43 (2). – P. 76–89.

11. Fisher J., Wolf M. *Older adult learning* / A. Wilson, E. Hayes (Eds.). *Handbook of adult and continuing education*. – San-Francisco: Jossey-Bass. – 2000. – p. 480–492.
12. Glendenning F. *Education for older adults* / Glendenning F. // *International Journal of Lifelong Education*. – 2001. – No. 20 (1). – P. 63–70.
13. Groombridge B. *Learning, education and later life* / Groombridge B. // *Adult Education*. – 1982. – No. 54 (4). – P. 314–325.
14. Havighurst R. J. *Developmental tasks and education*. (3rd ed.) / Havighurst R. J. – New York: David McKay, 1972.
15. Havighurst R. J. *Education through the adult life span* / Havighurst R. J. // *Educational Gerontology*. – 1976. – No. 1. – P. 41–51.
16. Hiemstra R. P. *The older adult and learning* / Hiemstra R. P. – Lincoln, NE: University of Nebraska, 1975.
17. Hiemstra R. P. *The older adult's learning projects* / Hiemstra R. P. // *Educational Gerontology*. – 1976. – No. 1. – P. 331–341.
18. Harrison R. *Learning later five years on* / Harrison R. // *Adults Learning*. – 1993. – Vol. 5. – No. 4. – p. 94–95.
19. *Health and retirement Study. Conclusion section, para 1*. – NY, 2007. – 162 p.
20. Hentschel D. *Developing older adults as community leaders* / Hentschel D., Eisen M.-J. // *Adult Learning*. – 2002. – No. 13 (4). – P. 12–14.
21. James D. *Introducing older learners to information technology through life history writing* / Gibson F., G. McAuley, J. McAuley. // *International Journal of Lifelong Education*. – 1996. – No. 15 (1). – P. 50–58.
22. Jarvis P. *Pre-retirement education: Design and analysis* / Jarvis P. // *Adult Education*. – 1980. – No.53 (1). P. 14–19.
23. Kazemek F. E. *Tithes: Poetry and old people* / Kazemek F. E., Rigg P. // *Lifelong Learning*. – 1985. – No. 8 (4). – P. 4–8.
24. Keith J. *Old People as People. Social and Cultural Influences on Ageing and Old Age* / Keith J. – Boston – Toronto: Little, Brown and Company, 1982. – 130 p.
25. Laslett P. A. *Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age* / Laslett P. A. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
26. Manheimer R. *Allocating Resources for Lifelong Learning for Older Adults / Challenges of an ageing society. Ethical Dilemmas, Political Issues*. Ed. by R. Pruchno, M. Smyer. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 2007. – 448 p.
27. McClusky H. *Education. Towards a national policy on aging (Final report, Vol. 2, 1971 White House Conference on Aging)* / H. McClusky. – Washington, DC: Government Printing Office, 1973.
28. Meraz Lewis R. B. *The Lived Worlds and Life Experiences of Residents in University Linked Retirement Communities: A Qualitative Approach*. – Eastern Michigan University, 2011. – Master's Theses and Doctoral Dissertations. Paper 421.

29. Merriam S. B. *Learning in adulthood (3rd ed.)* / Merriam S. B., Caffarella R. S., Baumgartner L. – San-Francisco, CA: Jossey-Bass, 2007.
30. Moody H. *Philosophical presuppositions of education for old age* / Moody H. // *Educational Gerontology*. – 1976. – No. 1. – P. 1–16.
31. Ostwald S. K. *Optimizing learning in the elderly: A model* / Ostwald S. K., Williams H. Y. // *Lifelong Learning*. – 1985. – No. 9 (1). – P. 10–17.
32. Peterson D. A. *A history of education for older learners* / D. B. Lumsden. *The Older Adult as Learner: Aspects of Educational Gerontology*. – New York; NY: Hemisphere, 1985.
33. Roberson D. N. *The self-directed learning process of older, rural adults* / Roberson D. N., Merriam S. B. // *Adult Education Quarterly*. – 2005. – No. 55 (4). – P. 269–287.
34. Shea P. *An Anglo-French summer school for elders* / Shea P., Tidmarsh M. // *Adult Education*. – 1981. – No. 53 (6). – P. 367–371.
35. Suyder T. *Digest of Educational Statistics* / Suyder T., Hoffman C., Geddes C. – Washington, D.C.: US Department of Education, National Center for Educational Statistics, 1997.
36. Thorndike E. *Adult learning* / Thorndike E., Bregman E., Tilton J., Woodyard E. – New York: Macmillan, 1928.
37. Townshend I. *An Urban Geography of the Third Age: Canadian Metropolitan Segregation and Community Cohesion in Calgary* / Townshend I. – Calgary, Alberta, 1996. – 372 p.
38. Treybig D. *Language, children and attitudes toward the aged: A longitudinal study* / Treybig D. // *Gerontologist*. – 1974. – No. 14(5). – P. 24–29.
39. Wacks Q. *Life after death in the Elderhostel classroom* / Wacks Q. // *Lifelong Learning*. – 1989. – No. 12(5). – P. 23–28.
40. Walker I. *The other side of sixty: The need for action* / Walker I. // *Adult education*. – 1980. – No. 53 (3). – P. 153–158.
41. Yeo G. *“Eldergogy”: A specialized approach to education for elders* / Yeo G. // *Lifelong Learning*. – 1982. – No. 5 (5). – P. 4–7.

УДК 159.923

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ ЦІЛЕЙ ОСОБИСТОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

кандидат психологічних наук, доцент, Гріньова О. М.

Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна

У статті представлено результати теоретичного аналізу проблеми життєвих цілей у підлітковому віці. Висвітлено основні психологічні умови розвитку здатності особистості до цілепокладання у підлітковому віці. Розглянуто особливості цільових утворень особистості у різних модусах її життя. Проаналізовано психологічні особливості становлення

генералізованих цільових утворень особистості у підлітковому віці - життєвих цілей. Розглянуто вплив життєвих цілей особистості на розвиток її життєвих планів. Виявлено динаміку життєвих планів особистості підлітків у часі, а також основні проблеми становлення життєвих планів індивідуума у підлітковому віці.

Ключові слова: цілепокладання, життєві цілі, життєві плани, особистісний розвиток, підлітковий вік, самосвідомість,.

кандидат психологических наук, доцент Гринева О. М. Психологические особенности жизненных целей личности в подростковом возрасте/ Педагогический институт Киевского университета имени Бориса Гринченка, г. Киев, Украина

В статье представлены результаты теоретического анализа проблемы жизненных целей в подростковом возрасте. Выявлены основные психологические условия развития способности личности к целеполаганию в подростковом возрасте. Рассмотрены особенности целевых образований личности в различных модусах ее жизни. Проанализированы психологические особенности становления генерализированных целевых образований в подростковом возрасте - жизненных целей. Рассмотрено влияние жизненных целей личности на развитие ее жизненных планов. Выявлена динамика жизненных планов личности во времени, а также основные проблемы развития жизненных планов индивидуума в подростковом возрасте.

Ключевые слова: целеполагание, жизненные цели, жизненные планы, личностное развитие, подростковый возраст, самосознание.

PhD Psychology, assistant professor Grynova O., Psychological features of personality's life goals in adolescence/ Pedagogical institute Boris Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

Results of theoretical analysis of the life goals development in adolescence problem are considered in the article. Main psychological conditions of goal development capabilities of personality in adolescence are discussed. Special features of personality life goals in different domains of life are represented. Psychological features of development of main purpose constructs - life purposes - in adolescence are analyzed. An influence of life goals development on life plans of personality in adolescence is discussed. Dynamics of personality life plans in life time and main problems of personal life plan's development in adolescence are represented.

Key words: goal development, life goals, life plans, personal development, adolescence, self-consciousness.

На сучасному етапі розбудови Української держави, в умовах значних політичних та економічних трансформацій проблема ефективного управління людиною своїм життям, здатності ефективно діяти в умовах соціальної ситуації розвитку, що швидко змінюється, набуває високої актуальності і суспільної значущості. Важливим аспектом цієї проблеми є

здатність особистості до визначення цільових, стратегічних орієнтирів власного життя. Активізація самосвідомості, розширення світогляду, рефлексії, професійної спрямованості й самовизначення обумовлюють сензитивність цього підліткового віку для розвитку життєвих цілей і визначення особистістю основних векторів свого подальшого життя, реалізацію яких буде розпочато у наступному віковому періоді - юнацькому віці, з набуттям громадянської й соціальної зрілості.

Тому **метою даної статті** є теоретичний аналіз проблеми життєвих цілей особистості у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. У роботах сучасних вчених підлітковий вік розглядається як сензитивний період для активізації цілепокладання і утворення життєвих цілей (П. М. Горелов і В. В. Утьомов [5], Л. Ю. Єрохіна [2], Т. В. Снегірьова і О. І. Близнецова [8]). Так, П. М. Горелов і В. В. Утьомов виділили наступні тенденції розвитку цілепокладання у підлітковому віці: зростання суб'єктивної значущості цілей міжособистісної взаємодії, спілкування і саморозвитку, підвищення конкретності життєвих цілей, активізація цілей-досягнень у всіх доменах життєвого світу підлітка, становлення суб'єктності та інтернальності локусу контролю у досягненні власних життєвих цілей [5]. Згідно з Т. В. Снегірьовою і О. І. Близнецовою, основними передумовами активізації цілепокладання особистості у підлітковому віці є розвиток пізнавальних процесів і метапредметних умінь і навичок, які забезпечують здатність особистості до вибору засобів власного навчання, конструювання програм власної навчальної діяльності [8]. Л. Ю. Єрохіна підкреслила, що у підлітковому віці відбувається становлення складної структури життєвих цілей, яка включає образ цілі (цілепородження), генерування моделі цілі (цілеутворення), розвиток моделі бажаної цілі до її реалізації, оцінки ймовірності досягнення цілі, аналіз помилок (цілереалізація та цілерефлексія), проектування і реалізація способів корекції помилок у змісті власної цілі й планах з її досягнення (цілекорекція) та ін. [2].

Водночас, згідно з Р. Левескью, зростання здатності підлітка до некритичного засвоєння соціальних стереотипів цілей в умовах соціального наслідування не створює достатніх передумов для активізації у нього суб'єктної постановки авторських життєвих цілей [12]. І.Іванків також підкреслив, що процеси особистісного зростання, набуття ідентичності, соціалізації особистості підлітка у цілому переважно соціально детерміновані [11]. Некритичне засвоєння особистістю соціальних стереотипів "успішної людини" ускладнює її авторське цілепокладання. Тому здатність старших підлітків до самостійного цілепокладання у масовому досвіді відповідає мінімальному рівню [2].

Становлення нової провідної діяльності підліткового віку - міжособистісного спілкування - обумовлює переорієнтацію процесів цілепокладання особистості з навчально-пізнавальної діяльності на приватне життя й інтимно-особистісні стосунки. Потреба в досягненні особистісної

ефективності й успішності у цьому модусі обумовлює зростання суб'єктивної значущості життєвих цілей саморозвитку, самовдосконалення. Труднощами цілепокладання підлітків з саморозвитку є абстрактність цілей, відсутність логічних взаємозв'язків між найближчими і віддаленими цілями, недостатність співвіднесення бажаних цілей і об'єктивних можливостей [10]. А. В. Жилинська підкреслила, що труднощі цілепокладання у старшому підлітковому віці обумовлені недостатністю передумов цього психічного утворення, а саме системи цінностей, моральних норм, активно-перетворюючої життєвої позиції, прогностичних здібностей, здатності усвідомлювати життєві перспективи [3]. У роботах Л. І. Божович, Б. В. Зейгарнік, Л. О. Регуш також підкреслюється думка про те, що узгодження різних життєвих цілей у життєвому просторі й часі, становлення ієрархії життєвих цілей як цілісної системи для підлітків є надзвичайно складним життєвим завданням [1]; [4]; [7].

Активізація особистісного розвитку підлітка обумовлює становлення у нього здатності до постановки узагальнених цілей власного майбутнього, досягнення яких об'єднує різні модуси життєдіяльності. Так, згідно з Р. Дж. Р. Левескью, у підлітковому віці відбувається активізація різних доменів майбутнього індивідуума, в яких він конструює життєві цілі. Основними доменами майбутнього у підлітків є навчання, робота і кар'єра, сім'я, саморозвиток, приватне життя. Життєві цілі підлітка являють собою складну систему, що включає як екстернальні, так і інтернальні цільові утворення. Домінування екстернальних цілей у доменах життєвого успіху та матеріальному, як центрального конструкта системи життєвих цілей сучасних підлітків спричинює погіршення їх суб'єктивного благополуччя на подальших вікових етапах [12].

Особливості й нерівномірність становлення життєвих цілей підлітків у різних модусах буття обумовлюють специфіку розвитку і їх життєвих планів. Так, у підлітковому віці відбувається активізація життєвих планів у модусах міжособистісної взаємодії й пізнання, а також соціальних планів [5]. У роботах Н. М. Толстих досліджено динаміку життєвих планів особистості у підлітковому віці: плани молодших підлітків відображають засоби досягнення бажаних життєвих цілей теперішнього і найближчого майбутнього. Віддалені періоди майбутнього у їх життєвому світі представлені і структуровані вкрай мало. У старшому підлітковому віці особистість набуває здатності до конструювання життєвих цілей і планів свого віддаленого майбутнього. Однак такі цілі, плани, як і життєва перспектива старших підлітків, є недостатньо конкретними і реалістичними [9]. М. М. Рева також підкреслила недостатність планувального компоненту проектування особистістю свого подальшого життєвого шляху у підлітковому віці. Розвиток життєвих цілей особистості перевищує становлення їх життєвих планів. Недостатність планування підлітками свого майбутнього, усвідомлення й осмислення власних життєвих перспектив

обумовлює завищений рівень їх домагань і постановку нереалістично високих життєвих цілей [6].

Здійснений аналіз проблеми життєвих цілей особистості підліткового віку в психолого-педагогічній літературі дає можливість зробити наступні висновки. Підлітковий вік є сензитивним періодом для розвитку цілепокладання індивідуума. Активізація життєвих цілей підлітків обумовлює зростання їх структурованості, визначеності у різних модусах життєдіяльності. Водночас недостатність внутрішніх, індивідуально-суб'єктних передумов розвитку цього психічного утворення спричинює переважно соціальну детермінованість життєвих цілей підлітків і недостатній розвиток їх здатності до постановки авторських, суб'єктних життєвих цілей. Розвиток життєвих цілей індивідуума обумовлює і становлення засобів досягнення ним бажаних цілей - життєвих планів. Водночас недостатність розвитку життєвих цілей особистості у підлітковому віці обумовлює і нечіткість планів з їх реалізації, формування планів переважно у найближчій життєвій перспективі, неузгодженість планів у різних доменах життєвого поля особистості і, як наслідок, нереалістично високі очікування від власного майбутнього. Таким чином, висока значущість підліткового віку як сензитивного періоду для активізації життєвих цілей і планів особистості і водночас виявлення ряду проблем у становленні цих феноменів у сучасних підлітків обумовлюють високу актуальність і соціальну значущість подальших досліджень цієї проблеми, вивчення і створення оптимальних психолого-педагогічних умов для активізації життєвих цілей особистості підліткового віку.

Література:

1. Божович Л. И. *Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды* / Под ред. Д. И.Фельдштейна. - 3-е изд. - М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО "МОДЭК", 2001. - 352 с.
2. Ерохина Л. Ю. *Формирование готовности подростков к целеполаганию в учебной деятельности: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01* / Ерохина Людмила Юрьевна. - Тюмень, 2011. - 149 с.
3. Жилинская А. В. *Анализ трудностей целеполагания у старших подростков // Психологическая наука и образование. - 2010. - №2. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.psyedu.ru/journal/2010/4/Zhilinskaya.phtml>.*
4. Зейгарник Б. В. *Психология личности: норма и патология: избранные психологические труды* / Зейгарник Б. . - М.: МОДЭК, МПСИ, 2007. - 416 с.
5. *Развитие универсальных учебных действий учащихся основной школы в условиях реализации стандартов нового поколения (ФГОС): Учебно-методическое пособие / авт.-сост. П. М. Горелов, В. В. Утемов. - Киров: Изд-во МЦИТО, 2015. - 275 с.*

6. Рева М. М. Особенности жизненной перспективы в подростковом и юношеском возрасте / М. М. Рева // Психологія і особистість. - 2015. - №2 (8). - Ч.1. - С. 126-139.
7. Регуш Л. А. Психология прогнозирования. Успехи в познании будущего / Регуш Л. А. - СПб.: Речь, 2003. - 352 с.
8. Снегирева Т. В. Возрастной аспект формирования способности к целеполаганию в контексте компетентностного подхода / Т. В. Снегирева, О. И. Блинецова // Вестник НВГУ. - 2015. - №2. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://vestnik.nvsu.ru/arhiv/43/?st=448>.
9. Толстых Н. Н. Жизненные планы подростков и юношей / Н. Н. Толстых // Вопросы психологии. - 1984. - №3. - С. 79-86.
10. Юркевич В. С. Об индивидуальном подходе в воспитании волевых привычек/ Юркевич В. С. - М.: Знание, 1986. - 80 с.
11. Ivankiv I. Social network as a condition of adolescent identity formation / I. Ivanliv // Науковий огляд. - 2015. - № 9 (19). - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/608>.
12. Levesque R.J.R. Encyclopedia of adolescence / Levesque R.J.R. - New York: Springer Science+Business Media, 2011. - 3114 pp.

References:

- 1.Bozhovych L. Y. Problemi formirovaniya lichnosti: Yzbrannie psikhologhicheskiye trudi / Pod red. D. Y. Feljdshtejna. - 3-e yzd. - M.: Moskovskiy psikhologho-socyalnij ynstitut, Voronezh: NPO "MODЭK", 2001. - 352 s.
2. Erokhyna L. Ju. Formirovaniye ghotovnosti podrostkov k celepolaghanyju v uchebnoj dejatel'nosti: dyss. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Erokhyna Ljudmyla Jurj'evna. - Tjumenj, 2011. - 149 s.
3. Zhylynskaja A. V. Analiz trudnostej celepolaghanyja u starshykh podrostkov // Psikhologhicheskaja nauka y obrazovanye. - 2010. - № 2. - [Elektronnyj resurs]. - Rezhym dostupa: <http://www.psyedu.ru/journal/2010/4/Zhilinskaya.phtml>.
4. Zejgharnyk B. V. Psikhologhija lichnosti: norma y patologhija: yzbrannie psikhologhicheskiye trudi / Zejgharnyk B. V. - 4-e yzd. - M.: MODJeK, MPSY, 2007. - 416 s.
5. Razvytye unyversal'nykh uchebnikh dejstvyj uchashhykhsja osnovnoj shkoli v uslovyjakh realizacyy standartov novogho poklennyja (FGhOS): Uchebno-metodycheskoe posobyje / avt.-sost. P. Ghorelov, V. V. Utemov. - Kyrov: Yzd-vo MСYTO, 2015. - 275 s.
6. Reva M. M. Osobennosti zhyznennoj perspektivy v podrostkovom y junosheskom vozraste / M. M. Reva // Psikhologhija i osobystistj. - 2015. - № 2 (8). - Ch.1. - S. 126-139.
7. Reghush L. A. Psikhologhija proghnozyrovaniya. Uspekhy v poznanyu budushhegho / Reghush L. A. - SPb.: Rechj, 2003. - 352 s.
8. Sneghyreva T. V. Vozrastnoj aspekt formirovaniya sposobnosti k celepolaghanyju v kontekste kompetentnostnogho podkhoda / T. V. Sneghryeva,

O. Y. Blyznecova // Vestnyk NVGhU. - 2015. - № 2. - [Elektronnyj resurs]. - Rezhym dostupa: <http://vestnik.nvsu.ru/arhiv/43/?st=448>.

9. Tolstikh N. N. Zhyznennie plani podrostkov y junoshej / N. N. Tolstikh // Voprosi psikhologhyu. - 1984. - № 3. - S. 79-86.

10. Jurkevych V. S. Ob yndyvydualjnom podkhode v vospytanyu volevikh pryvichek / Jurkevych V. S. - M.: Znanye, 1986. - 80 s.

11. Ivankiv I. Social network as a condition of adolescent identity formation / I. Ivanliv // Naukovyj oghljad. - 2015. - № 9(19). - [Elektronnyj resurs]. - Rezhym dostupu: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/608>.

12. Levesque R.J.R. Encyclopedia of adolescence / Levesque R.J.R. - New York: Springer Science+Business Media, 2011. - 3114 pp.

УДК 159.9.01

ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ В ТЕОЛОГО-ФІЛОСОФСЬКИХ КОНЦЕПЦІЯХ

кандидат психологічних наук, Демський В. В.

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, Україна, Хмельницький

У статті розкрито особливості дослідження проблеми релігійного досвіду особистості в теолого-філософських концепціях, охарактеризовано специфіку трактування сутності релігійного переживання, унікальності та неповторності релігійного пошуку, визначено погляди релігійних філософів щодо природи релігійного досвіду, а також специфіки релігійних почуттів та переживань особистості.

З огляду на це метою статті є розгляд концепцій релігійного досвіду, в яких досліджуються проблеми релігійних почуттів та переживань, релігійного становлення особистості.

Групи концепцій вказують на суб'єктивну дійсність, унікальне внутрішнє життя особистості як на ще одну сутнісну основу релігійного досвіду. Це положення дозволяє розглядати релігійний досвід як особливий вимір життєвого досвіду особистості, як культурно-історичний феномен, що є необхідним моментом розвитку теоретичного знання, закономірним та історично-необхідним способом практично-духовного освоєння світу.

Напрямами подальших досліджень є вивчення питання щодо трактування релігійного досвіду особистості у сучасних українських теологічних концепціях

Ключові слова: релігійний досвід, теолого-філософські концепції, релігія, особистість.

кандидат психологических наук, Демский В. В., Особенности трактовки религиозного опыта личности в теолого-философских концепциях / доцент кафедры психологии и морально-психологического обеспечения, Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Украина, Хмельницкий

В статье раскрыты особенности исследования проблемы религиозного опыта личности в теолого-философских концепциях, охарактеризованы специфику трактовки сущности религиозного переживания, уникальности и неповторимости религиозного поиска, определены взгляды религиозных философов о природе религиозного опыта, а также специфики религиозных чувств и переживаний личности.

В наше время происходит постепенное возвращение к духовным ценностям исторического прошлого украинского народа, которые приобретают статус традиционных. В основу этих ценностей положены национальные и христианские обычаи, праздники, традиции. Процессы, связанные с утверждением новой системы нравственных ценностей в духовной сфере украинского общества, имеют важное значение и для Вооруженных Сил Украины. Сегодня необходимо, чтобы высокие нравственные ценности, носителями которых являются передовая мысль человечества и религия с ее этическими заповедями, утверждались и в украинской армии и, в частности, в Государственной пограничной службе. Определение приоритетов в воспитательной работе, которые отвечали бы современным требованиям и которые выдвигаются к Вооруженным Силам, является одним из необходимых условий укрепления их духовного потенциала.

Учитывая это, целью статьи является рассмотрение концепций религиозного опыта, в которых исследуются проблемы религиозных чувств и переживаний, религиозного становления личности.

Таким образом, обе группы концепций указывают на объективную действительность, уникальное внутреннее жизни личности как на еще одну сущностную основу религиозного опыта. Это положение позволяет рассматривать религиозный опыт как особое измерение жизненного опыта личности, как культурно-исторический феномен, необходимо моментом развития теоретического знания, закономерным и исторически необходимым способом практически-духовного освоения мира.

Ключевые слова: религиозный опыт, теолого-философские концепции, религия, личность.

PhD in Psychology, Demsky V. V. Features interpretations of the religious experience of the person in the theological-philosophical concepts / assistant professor of psychology and moral and psychological support, Natsionalnaya Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bogdan Khmelnytsky, Ukraine, the city of Khmelnytsky

The article reveals peculiarities of studying the problem of the religious experience of the person in the theological-philosophical concepts, described the

specifics of interpretation of the essence of religious experience, uniqueness and diversity of religious research, religious philosophers defined views about the nature of religious experience, as well as the specifics of the religious feelings and experiences of the person.

In our time, there is a gradual return to the spiritual values of the historical past of the Ukrainian people, who acquire the status of traditional. The basis of these values are put national and Christian traditions, holidays and traditions. The processes related to the approval of a new system of moral values in the spiritual sphere of the Ukrainian society, are important for the Armed Forces of Ukraine. Today it is necessary to high moral values, which are the carriers of an advanced idea of humanity and religion with its ethical precepts, and approved in the Ukrainian army, and, in particular, the State Border Service. Prioritizing educational work that would meet modern requirements and are put forward to the Armed Forces, is one of the necessary conditions to strengthen their spiritual potential.

With this in mind, the purpose of the article is to review the concepts of religious experience, in which we study the problem of religious feelings and experiences of religious identity formation.

Thus, the concepts of both groups point to the objective reality, the unique inner life of the individual as another essential basis for religious experience. This position allows us to consider religious experience as a special dimension of the life experience of the person, as a cultural-historical phenomenon, you must factor in the development of theoretical knowledge, logical and historically necessary way almost-spiritual development of the world.

Keywords: religious experience, theological and philosophical concepts, religion, personality.

Вступ. У наш час відбувається поступове повернення до духовних цінностей історичного минулого українського народу, які набувають статусу традиційних. В основу цих цінностей покладено національні та християнські звичаї, свята, традиції. Процеси, пов'язані з утвердженням нової системи моральних цінностей у духовній сфері українського суспільства, мають важливе значення і для Збройних Сил України. Сьогодні необхідно, щоб високі етичні цінності, носіями яких є передова думка людства і релігія з її етичними заповідями, утверджувалися і в українському війську та, зокрема, у Державній прикордонній службі. Визначення пріоритетів у виховній роботі, які відповідали б сучасним вимогам і котрі висуваються до Збройних Сил, є однією з необхідних умов зміцнення їх духовного потенціалу.

З огляду на це **метою статті** є розгляд концепцій релігійного досвіду, в яких досліджуються проблеми релігійних почуттів та переживань, релігійного становлення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду релігії як особливої цілісної системи, як самостійного складного та багатоаспектного

феномену духовної культури присвячено велику кількість наукових робіт, які виконано в межах конфесійного та наукового підходів. Так, наприклад, проблемам релігії, її природи та сутності присвячені твори Аристотеля, М. Бубера, Ф. Бекона, Г. Гегеля, Г. Гуссерля, В. Дільтея, І. Канта, М. Кузанського, С. К'єркегора, Д. Локка, Платона, З. Фрейда, Е. Фромма, В. Франкла, Ф. Шлейермахера, К. Юнга, К. Ясперса та ін. Праці російських та українських релігійних філософів, діячів Православної Церкви М. Бердяєва, С. Булгакова, І. Ільїна, О. Меня, П. Флоренського, С. Франкла А. Шептицького, Й. Сліпого, І. Огієнка, М. Гузара, В. Сабадана та ін. ґрунтуються на принципах релігійного світогляду і є важливими для розуміння місця та ролі релігії в житті суспільства, осмислення метафізики людського буття.

Виклад основного матеріалу. Вивчення релігійного досвіду особистості має важливе значення для вирішення проблеми пізнання сутності релігії, єдиної, цілісної основи, яку не можна звести ні до елементарних ознак, ні до функціональних відносин. Дослідники, що осмислюють та вивчають релігійний досвід як первинну, базисну форму релігійного ставлення, стверджують, що вивчення цього феномена відкриває шлях до пізнання природи та функцій релігії. Так, наприклад, Д. Льюїс зазначає: „Через розгляд релігійного досвіду можна створити нові концептуальні підходи до вивчення до релігії, які можуть допомогти зрозуміти вічні проблеми релігії” [6, с.56].

Необхідно зазначити, що релігійний досвід досить рано став предметом уваги у християнській традиції. Це можна пояснити прагненням зрозуміти релігію „зсередини”, визначити роль релігійного досвіду як джерела віри, основою якого є любов та довіра до Бога. Найбільш повно ці уявлення відображені у працях Фоми Аквінського [1], котрий визначає релігійний досвід як свідчення існування Бога, єднання з Богом, „дослідне” пізнання Бога. Найбільш важливим для нашого дослідження в творах Ф. Аквінського є положення про пізнавальне значення релігійного досвіду, розуміння самої віри як живої та цілісної дійсності. Проте в інших ранніх теологічних концепціях релігійний досвід характеризується як автономна сфера людського досвіду, як безпосереднє, ірраціональне за своєю суттю переживання зустрічі з Божественною сутністю [1, с.826].

Теологічне розуміння релігійного досвіду багато в чому визначило філософську проблематику дослідників, що поділяють уявлення про його Божественну Вищу (позабуттєву) природу. Праці, виконані в руслі філософсько-релігійного підходу, орієнтовані на загальну описову характеристику релігійного досвіду, виділення його специфічних ознак, розробку типології. Інше завдання філософського осмислення релігійного досвіду – вивчення його когнітивного потенціалу, його пізнавального змісту [6].

Особливе значення для нашого дослідження мають праці Ф. Шлейермахера [9], який визначає релігійний досвід як вище поєднання

знання та віри, і, одночасно, обґрунтовує їх самобутнє існування. Ф. Шлейермахер опирається на визнання у кожної людини „здатків до релігії”, закладених самою природою. Їх він називає основою емоційно-чуттєвого життя людини. Задатки до релігії, на думку вченого, пов’язані з сукупністю багатьох „вищих почуттів”, зокрема любові, радості, смирення та ін., а також специфічно релігійним „почуттям залежності”, що об’єднує різноманітні релігійні переживання. На думку Ф. Шлейермахера, завдяки цим почуттям людині відкривається єдність з Універсумом, Всесвітом, з світом як Цілим. Розуміння релігійних почуттів та переживань як основи релігійної віри пов’язане з визнанням вторинності, другорядності релігійного вчення, догматики, яку дослідник називає результатом „рефлексії про почуття” [9, с. 61-63]. Згідно з Ф. Шлейермахером, безпосередньо живе, природне почуття має незаперечну перевагу перед будь-яким його поясненням, переведенням в систему раціональних понять, іншими словами, засвоєння системи релігійних знань не може свідчити про істинне прилучення до релігії. Кінцевою метою релігійної віри Ф. Шлейермахер називає досвід переживання безпосередньої єдності з Абсолютом, котре є „істинним шляхом прилучення до релігії” [9, с. 80-83].

Ідеї Ф. Шлейермахера продовжують багато інших дослідників. Зокрема, протестантський дослідник Е. Трельч ставить питання про співвідношення самостійності, апріорності релігійного досвіду та його історичної обумовленості. Е. Трельч визначає релігійний досвід як суб’єктивне ставлення людини до Бога, опосередковування об’єктивної історичної реальності, вказує на роль релігійного переживання у формуванні релігійного ставлення (вшановування Бога, культова поведінка, етичний спосіб життя).

Відповідно до концепції Р. Отто, кожна людина має здатність до розширення релігійних уявлень, до переживання „релігійного пориву”, переживання святого, „нумінозного”. Розуміння та переживання святого Р. Отто вважає основою категоріальної системи, що властива будь-якій релігії. Р. Отто поділяє уявлення Ф. Шлейермахера про провідне переживання релігійного досвіду як про почуття „повної залежності”, однак вказує на двоякість цього почуття. Так, наприклад, він вважає, що, з одного боку, релігійний досвід – це переляк, побоювання, трепет, „повна залежність”, з іншого – чарівність, одуховнення, відчуття сили, що йде від божества, яке не можна виразити поняттями звичайної мови.

Американський дослідник А. Грілі визначає релігійний досвід як процес, що відбувається з людиною, яка відчуває власну кінечність та задається питанням про смисл життя. Згідно з його уявленнями, релігійний досвід – це одкровення чи сигнал трансцедентного, що дає людині можливість посмертного існування.

У своїх працях С. К’еркегор [5] виділяє ще одну ключову рису релігійного досвіду – ставлення людини до релігійної істини. Релігійне ставлення, за С. К’еркегором, може виявлятися як переконана віра у

християнське вчення та відсутність віри як такої, що супроводжується, однак, інтересом до християнства. Істинний (або справжній) релігійний досвід дослідник визначає як акт особистої довіри та цінності, акт досконалого вибору та переконаності.

Змістовно аналізує релігійний досвід П. Тілліх. Дослідник виділяє два провідних смисли релігійного переживання: „буття як таке” та „граничний інтерес”. Релігійне переживання першого типу, на його думку, пов’язане з миттєвим (короткочасним) пізнанням реальності, цінності та смислу життя. Другий тип істинно релігійного переживання – це „гранична цікавість” до Бога як першооснови буття, до безперервного пошуку смислу власного життя.

Православні богослови та філософи-антиінтелектуалісти, зокрема С. М. Булгаков, П. А. Флоренський С. Л. Франк, релігійний досвід трактують як безпосереднє злиття людської душі з Богом, як перехід людських переживань та почуттів в трансцендентний (поза межний, надсуб’єктивний) вимір, з подальшим його перетворенням в іманентний (внутрішній) зміст релігійної свідомості. Релігійний досвід вони визначають як містичне переживання, в якому людина приєднується до трансцендентного, поза межного, Божественного з одного боку, та до глибин власного духу – з іншого. Ця властивість пов’язана з антиномічністю (протиріччям) релігійної свідомості, що надає постійного та незамінного імпульсу релігії, глибину та рух, є антиподом опосередкованого, логічного, раціонального знання [2].

Зазначені концепції релігійного досвіду, що розкривають, в основному, сутність релігійного переживання, унікальність, неповторність релігійного пошуку, трактують релігійний досвід як переживання єдності з Богом. Особливо необхідно вказати на дослідження релігійного досвіду І. А. Ільїна. учений близький до філософів-антиінтелектуалістів щодо визнання трансцендентно-іманентної природи релігійного досвіду. Однак концепція І. А. Ільїна включає ряд відмінних положень. Зокрема, релігійний досвід І. А. Ільїн визначає як „особливу духовну здатність бачення світу” [3], яке не можна протиставити Розуму. На думку І. А. Ільїна, „релігійність не тільки розумна, але є справжнім торжеством розуму, а розум не віддільний ні від любові, ні від споглядання, ні від совісті, ні від волі” [3, с.252]. Цю думку філософ переконливо аргументує, опираючись на богословську та світську літературу. За І. А. Ільїним, не можна протиставляти Віру та Розум, але можна протиставляти релігійність та розсудливість. Розсудливість чи релігійно-мертву думку він визначає як „те, що відірвалося від серця, захоплене своєю сухою „безпристрасністю”, не здатне до споглядання та не бажає споглядати, тримає волю на сторожі своєї мертвої відмежованості” [3, с. 253].

Друге положення І. А. Ільїна вказує на активну роль особистості як суб’єкта свого релігійного досвіду, про необхідність рефлексії щодо своєї віри. Це положення філософа поділяє О. Мень: „Зустріч з Богом відбувається в житті кожної людини... різниця лише в тому, якими

результатами закінчується ця зустріч, усвідомлює її людина чи проходить мимо” [7, с.156]. Справжню релігійність І. А. Ільїн пов’язує з прагненням людини до пізнання істини та смислу свого існування, і говорить про те, що вона є не тільки „традиційним укладом побуту або системою обрядів, що їх дотримуються з поваги до предків” [4, с.35].

Ще одну групу підходів до осмислення релігійного досвіду можна окреслити як таку, де його трактують як феномен соціокультурної дійсності. Зокрема, американський евангелічний теолог та соціолог П. Л. Бергер спільно з німецьким дослідником Т. Лукманом визначає релігію з позиції феноменологічної соціології знання. В центрі їх досліджень – дотеоретичне „повсякденне знання”, котре люди поділяють з тими, з ким постійно спілкуються. На думку П. Л. Бергера та Т. Лукмана, у створенні життєвого світу особистості релігія відіграє смислотвірну роль: їй підпорядковуються всі інші способи надання смислу, вона орієнтує людину в межових ситуаціях, структурує життєвий світ, протистоїть Хаосу. Однак для сучасного суспільства характерне суперечливе ставлення до релігійної традиції. Цю ситуацію П. Л. Бергер та Т. Лукман пов’язують з неминучою рефлексією індивіда про природу власної віри, осмисленням власного релігійного досвіду.

Особливе значення для нашого дослідження має припущення П. Л. Бергера і Т. Лукмана про те, що релігійний досвід не є автономною сферою людського досвіду і відрізняється своїми іманентними закономірностями та правилами. Дослідники стверджують, що його можна розглядати як особливий вимір життєвого досвіду особистості. На основі цього вони пропонують використовувати історико-феноменологічний метод дослідження релігійних явищ, індуктивний підхід до них, „котрий дозволить прослідкувати розвиток релігійного досвіду, починаючи від початкових його форм як в історії, так і в індивідуальному розвитку” [8, с.66].

Зазначені концепції розвивають сучасні філософи, зокрема М. Томпсон та Ю. А. Кимельов, які зробили спробу системно розглянути проблеми релігійного досвіду. М. Томпсон, для якого вивчення релігійного досвіду пов’язане з питанням про природу релігійних переживань, глибоко та всебічно розглядає їх особливості. Звертаючись до історії світових релігій, він робить висновок про те, що релігійний досвід, має глибокий вплив на особистість, він виявляється через одкровення, є концептуальною основою віровчень, основою будь-якої релігійної традиції.

Розглядаючи релігійний досвід, Ю. А. Кимельов [6] вирішує протиріччя між „екстраординарним” та „повсякденним” релігійним досвідом. Дослідник визначає його як безпосереднє „живе” ставлення до Божественної реальності, з одного боку, та як певну цілісність релігійного життя – з іншого. Основними рисами релігійного досвіду Ю. А. Кимельов вважає пасивність та рецептивність; об’єктивність, пов’язану з тим, що у суб’єкта досвіду немає жодних сумнівів щодо достовірності його стану, який він співвідносить з об’єктивною реальністю; співвідношення з

трансцендентним буттям чи пізнання присутності Бога, самого по собі чи в певній його дії, що означає святість, Божественність досвіду. Відповідно до виділених характеристик, Ю.А. Кимельов обґрунтовує методичні підходи до вивчення релігійного досвіду.

Для узагальнення теолого-філософських підходів до осмислення та вивчення релігійного досвіду особистості їх можна умовно поділити на декілька напрямів, що відповідають уявленням дослідників про природу релігійного досвіду. Насамперед, це концепції, що належать до першого релігійного напрямку, вони ґрунтуються на уявленнях про позабуттєве (трансцендентне) джерело релігійного досвіду, без постійного зв'язку з яким він неможливий. Релігійно-містичний досвід можна визначити як автономну сферу людського досвіду, як „особливий вид дійсності, що відрізняється від повсякденного життя”; як подію Богоодкровення, як безпосереднє, ірраціональне за своєю суттю переживання зустрічі з божественною сутністю, як антипод раціонального, логічного знання. У сучасних дослідженнях, які можна зарахувати до цього підходу, вказується, що релігійний досвід споконвічно є „чистим”, позбавленим будь-яких раціональних установок, перебуває поза рамками тієї чи іншої релігійної конфесії чи традиції [6].

До другої групи належать дослідження, в яких релігійний досвід трактується як феномен соціокультурної дійсності, як результат приєднання до загальнолюдських цінностей, до духовного досвіду людства. В них уже ставиться питання про співвідношення самостійності, апріорності релігійного досвіду та його історичної обумовленості. Релігійний досвід визначено як „суб'єктивне ставлення до Бога, опосередковане об'єктивною історичною реальністю”. Це положення передбачає розуміння релігійного досвіду як певної цілісності релігійного життя, що включає індивідуальний „релігійний досвід особистості”. Вважається, що раціональне знання властиве релігійному досвіду, а містичні переживання, опосередковані культурою та соціумом, є особливим вид духовного пізнання.

Висновок. Таким чином, обидві групи концепцій вказують на суб'єктивну дійсність, унікальне внутрішнє життя особистості як на ще одну сутнісну основу релігійного досвіду. Це положення дозволяє розглядати релігійний досвід як особливий вимір життєвого досвіду особистості, як культурно-історичний феномен, що є необхідним моментом розвитку теоретичного знання, закономірним та історично-необхідним способом практично-духовного освоєння світу.

Напрямами подальших досліджень є вивчення питання щодо трактування релігійного досвіду особистості у сучасних українських теологічних концепціях.

Література:

1. Аквинский Ф. Фрагменты из „Суммы теологии” // Антология мировой философии: В 4 т. – Т.1, ч.2. – М.: Мысль, 1969. – С.824-826.

2. Булгаков С. Н. Свет невечерний: созерцания и умозрения – М.: Республика, 1994. – 415 с.
3. Ильин И.А. Аксиомы религиозного опыта. – М., 1993, т. 1-2. – Т.1, –С.252.
4. Ильин И. А. Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека. – СПб.: Наука, 1994. – 545 с.
5. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М.: Мысль, 1992.
6. Кимелев Ю. А. Наука и религия: историко-культурный очерк / Отв. ред.. И. С.Андреева; АНССР. – М.: Наука, 1988. – 173 с.
7. Мень А. Магизм и единобожие. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2005. – 704 с.
8. Москалец В. П. Психологія релігії: Посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 240 с.
9. Шлейермахер Ф. Речи о религии к образованным людям, ее презирующим: Монологи. – СПб.: АО „Алетейя”, 1994. – 435 с.

References:

1. Akvinskiy F. Fragmenty iz „Summy teologii” // Antologiya mirovoy filosofii: V 4 t. – T.1, ch.2. – М.: Mysl, 1969. – S.824-826.
2. Bulgakov S.N. Svet nevecherniy: sozertsaniya i umozreniya – М.: Respublika, 1994. – 415 s.
3. Ilin I. A. Aksiomy religioznogo opyta. – М., 1993, t. 1-2. – Т.1, – С.252.
4. Ilin I. A. Filosofiya Gegelya kak uchenie o konkretnosti Boga i cheloveka. – SPb.: Nauka, 1994. – 545 s.
5. Kerkegor S. Strakh i trepet. – М.: Mysl, 1992.
6. Kimelev Yu. A. Nauka i religiya: istoriko-kulturnyy ocherk / Otv. red.. I. S. Andreeva; ANSSR. – М.: Nauka, 1988. – 173 s.
7. Men A. Magizm i edinobozhie. – М.: Izd-vo EKSMO, 2005. – 704 s.
8. Moskalecj V. P. Psykhologhija relighiji: Posibnyk. – К.: Akademvydav, 2004. – 240 s.
9. Shleyermakher F. Rechi o religii k obrazovannym lyudyam, ee prezirayushchim: Monologi. – SPb.: AO „Aleteyya”, 1994. – 435 s.

УДК: 159.99

**ПСИХОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОГО
ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНИХ ФОРМ ОПАНОВУЮЧОЇ З
ЕКЗАМЕНАЦІЙНИМ СТРЕСОМ ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТІВ**

Колчигіна А. В.

Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна, Харків

Обґрунтовано програму цілеспрямованого формування конструктивних форм опановуючої з екзаменаційним стресом поведінки у студентів, яка мала на меті розуміння студентами своїх психічних станів і вміння регулювати їх, поліпшити ефективність навчальної діяльності, уникнути багатьох стресових ситуацій, пом'якшуючи їх впливи, вирішити критичні ситуації з

найменшими втратами для себе. Зокрема, іспит є невід'ємним компонентом навчальної діяльності, способом отримання студентом зворотного зв'язку про успішність його навчальних дій і ступеня досягнення навчальних цілей. Форми та методи роботи програми науково обґрунтовані: враховуються вікові особливості, типологічні властивості, зміст психологічної проблеми, фазу її загострення.

Ключові слова: копінг – поведінка, іспит, поведінкова сфера, когнітивна сфера, емоційна сфера.

Колчигина А. В. Психологические возможности целенаправленного формирования конструктивных форм совладающего с экзаменационным стрессом поведения у студентов / Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина, Харьков

Обоснована программа целенаправленного формирования конструктивных форм совладающего с экзаменационным стрессом поведения у студентов, которая имела целью понимания студентами своих психических состояний и умение регулировать их, улучшить эффективность учебной деятельности, избежать многих стрессовых ситуаций, смягчая их влияния, решить критические ситуации с наименьшими потерями для себя. В частности, экзамен является неотъемлемым компонентом учебной деятельности, способом получения студентом обратной связи об успешности его учебных действий и степени достижения учебных целей. Формы и методы работы программы научно обоснованы: учитываются возрастные особенности, типологические свойства, содержание психологической проблемы, фазу ее обострения.

Ключевые слова: копинг – поведение, экзамен, поведенческая сфера, когнитивная сфера, эмоциональная сфера.

Kolchygina A. V. Psychological possibilities of purposeful formation of constructive forms of coping with exam stress behavior of students / Kharkiv National University of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv

Based program of purposeful formation of constructive forms of coping with exam stress behavior of the students, which was aimed at the students' understanding of their mental states and the ability to regulate them, to improve the effectiveness of training activities, to avoid many stressful situations, mitigating their impact, to solve the critical situation with minimal losses for themselves. In particular, the test is an integral part of educational activity, a way of obtaining student feedback on the success of its training actions and the degree of achievement of educational goals. Forms and methods of scientific substantiation of the program: are taken into account age features, typological features, the content of psychological problems, acute phase of it.

Key words: coping - behavior, exam, behavioral sphere, cognitive sphere, emotional sphere.

Вступ. В процесі навчальної діяльності відбувається контроль над засвоєнням отриманих знань, що супроводжується переживанням стресових

ситуацій. Викладачі використовують різні форми контролю засвоєння знань, що нерідко виявляються активаторами негативних емоцій і психічних станів у студентів. Така критична життєва подія, як іспит, є ситуацією, що несе в собі істотний елемент невизначеності. Сучасні дослідження показали, що страх перед іспитами зачіпає всі системи організму людини: нервову, серцево - судинну, імунну. В період екзаменаційної сесії у студентів реєструються виражені порушення вегетативної регуляції серцево - судинної системи, що супроводжуються почастищенням пульсу, підвищенням артеріального тиску і порушенням балансу відділів вегетативної нервової системи.

Як стресор, екзаменаційна ситуація характеризується наступними особливостями: 1) вона датована в часі та локалізована в просторі, що відрізняє її від хронічних стресорів (суб'єкт пам'ятає, коли і в якій ситуації відбувалося екзаменаційне випробування його знань); 2) для оволодіння необхідна якісна реорганізація структури взаємин «індивід × навколишній світ» (мова йде не тільки про знання студента з відповідної наукової дисципліни, а й, більш широко, - знаннях про себе і світ, цінностях, моральних установках, засвоєних способах надання сенсу життєвих подій); 3) іспит супроводжується стійкими і тривалими афективними переживаннями, а не тільки короткочасними емоціями [3;4;6].

Іспит є нормативним стресором, адже всі студенти зобов'язані здавати іспити, при цьому на парі може бути опитування та інші види контролю знань викладачами. Нормативними є й емоційні переживання, які актуалізуються у зв'язку з ним. На відміну від іспиту ненормативні критичні життєві події відрізняються раптовістю і непередбачуваністю (наприклад, несподівана смерть когось із близьких і т.п.); вони є фактором актуалізації ненормативних емоційних переживань.

Під час іспиту студенти переживають низку негативних емоцій, «емоцій, які не збігаються з метою», таких, як страх, тривога, гнів, подив тощо, та деякі позитивні емоції, «емоції, які збігаються з метою», це радість, інтерес, почуття впевненості тощо [6]. Вже в ранніх дослідженнях було показано, що передекзаменаційні переживання можуть виступити в ролі чинника, який негативно впливає на навчальну діяльність.

Іспит – невід'ємний компонент навчальної діяльності, спосіб отримання студентом зворотного зв'язку про успішність його навчальних дій і ступеня досягнення навчальних цілей. Емоційна регуляція навчальної діяльності студентів може бути істотно порушена, якщо студенти не опанують конструктивними формами опановуючої з екзаменаційним стресом поведінки. Навіть компетентні та добре підготовлені студенти в невизначеній та екстремальній ситуації іспиту при наявності станів напруги, страху можуть не розкрити повністю своїх здібностей, професійних знань, умінь, навичок. Стрес, що виникає в ситуації оцінювання знань, може викликати несприятливі наслідки для продуктивності, здоров'я та благополуччя студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика опановуючої поведінки, копінг – поведінки приводиться в рамках зарубіжних і вітчизняних дослідженнях, а саме в працях: Р. Лазаруса, Р. Моуза, С. Фолкман, К. Олдвіна, Н. Хаан, В. Бодрова, Л. Анциферової, Т. Крюкової, С. Нартовой-Бочавер, М. Сироти, В. Ялтонського, І. Нікольської, Р. Грановської, Н. Відермана, А. Лібіна, Н. Водоп'янової та інших дослідників [7]. Особистість як активний суб'єкт діяльності та поведінки розглядають К. О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн; особливості студентського віку - Б. Г. Ананьєв, О. Ф. Рибалко, П. М. Якобсон, Л. С. Виготський, А. Г. Асмолов, А. Н. Леонтьєв, Д. І. Фельдштейн; підходи до емоцій - З. Фрейд, М. А. Кузнецов, Є. П. Ільїн, Г. Сельє, Р. Лазарус, В. Бодров, В. Л. Вальдман, А. Р. Лурія, І. Френкін [1;3;6].

Важливою змінною, що визначає глибину екзаменаційного стресу, є мотивація досягнення. Останнім часом дослідженням мотивації діяльності, що орієнтовна на досягнення (навчальні, професійні тощо), надається все більшого значення. Адже дослідникам в теоретичному та практичному аналізі стає очевидна недостатність, інколи неадекватність, використання традиційних тестів інтелекту для визначення майбутньої успішності у навчальній діяльності, визначення готовності до школи, відбору в спеціальні класи та при прийомі на роботу. Р. Стернберг, довгий час вивчав можливості передбачення успіху в різного роду діяльностях (навчальній, професійній), за допомогою тестів інтелекту приходять до висновку, що рівень мотивації є кращим предиктором успіху, ніж інтелект [4].

В сучасній педагогічній психології вищої школи відсутні дослідження, в яких опановуюча з екзаменаційними стресом поведінка студентів вивчалась б в контексті проблеми мотивації досягнення. Орієнтація студента на успіх або переважання прагнення уникнути невдачі істотно позначається на побудові ієрархії копінг - стратегій у напружених умовах перевірки знань. Детальне вивчення даної наукової проблеми необхідно як в теоретичному плані (для збагачення психологічних знань про механізми регулювання навчальної діяльності у вищій школі), так і в прикладному аспекті (для розробки рекомендацій студентам, викладачам, кураторам, вузівським практичним психологам з питань технології вдосконалення стресостійкості особистості в ситуаціях оцінювання та збереження психічного здоров'я). Отже, завданням в межах представленої статті є відокремлення умов та засобів цілеспрямованого формування конструктивних форм опановуючої з екзаменаційним стресом поведінки у студентів.

Мета – аналіз психологічних можливостей цілеспрямованого формування конструктивних форм опановуючої з екзаменаційним стресом поведінки у студентів.

Виклад основного матеріалу. В результаті проведеного нами дослідження можемо зазначити, що емоційні переживання студентів, які спрямовані на «пошук соціальної підтримки» та «вирішення проблем», як на

парах, так і під час іспиту мають різнорідний характер, позитивний та негативний, охоплюючи такі базові емоції, як «радість», «печаль», «гнів», «страх» [5]. Відокремимо, що під час пар поряд з позитивними переживаннями присутні і негативні, тобто різний контроль знань на парах також впливає на емоційне сприйняття студентів і може нести стресовий характер. У структуру негативних емоційних патернів студентів з такою копінг – стратегією, як «пошук соціальної підтримки», обов'язково входять емоції страху. У структуру негативних емоційних патернів студентів з такою копінг - стратегією, як «вирішення проблем» обов'язково входять емоції не тільки страху, а й гніву, що сприяють активному подоланню проблеми. Отже, отримані нами дані свідчать про специфічну картині емоційних переживань студентів в умовах навчальної діяльності. Різнопланові профілі копінг – стратегій мають свої особливості.

За даними проведеного нами дослідження можемо зазначити, що чим нищий рівень мотивації досягнення успіху, тим більш неадекватні, несприятливі наслідки для продуктивності, здоров'я та благополуччя студентів приносять подолання труднощів [4]. Чим нищий рівень мотивації досягнення успіху, тим менш аналітично вирішуються стресові події та менш аналізуються позитивні та негативні сторони того чи іншого рішення.

Зважаючи на все вищесказане, можна констатувати необхідність розробки корекційних заходів з урахуванням підходу до цілеспрямованого формування конструктивних форм опановуючої з екзаменаційним стресом поведінки у студентів. Виходячи з цього, корекції слід піддавати не лише зовнішні прояви копінг – поведінки, а й внутрішньо – особистісні [7].

Кінцева мета будь – якої психокорекційної роботи полягає у змінах в поведінковій, когнітивній та емоційній сферах. При цьому вірогідність та динаміка змін у кожній з цих сфер залежить саме від форм роботи психологічної служби. Традиційно прийнято вважати, що найефективнішою є групова робота через наявність фактора групової динаміки та групового впливу. Так, груповий досвід протидії відчуженню, допомагає вирішенню міжособистісних проблем. Людина виявляє, що її проблеми не унікальні, що інші люди відчувають подібні переживання. Вже це відкриття стає потужним психотерапевтичним фактором, що несе психокорекційну дію [2].

В сучасних психологічних теоріях не існує єдиної класифікації копінг – стратегій, можливо тільки відокремити критерії, що використовують автори для систематизації стратегій, такі, як спрямованість особистості, що орієнтується на саму травмуючу ситуацію, на себе, на будь - що інше; інтенсивність оволодіння; адаптивність і модальність обраних стратегій. В методиці «Копінг - механізми» Е. Хайма відмічається характер (конструктивний, відносно конструктивний та неконструктивний) копінг – механізмів у кожній сфері – поведінковій, когнітивній та емоційній [1].

Отже, програма цілеспрямованого формування конструктивних форм опановуючої з екзаменаційним стресом поведінки у студентів буде впливати на три сфери, а саме – поведінкову, когнітивну та емоційну. Метою

програми є допомога в розумінні студентами своїх психічних станів, у вмінні регулювати їх, що дозволить їм поліпшити ефективність навчальної діяльності, уникнути багатьох стресових ситуацій, пом'якшуючи їх впливи, вирішити критичні ситуації з найменшими втратами для себе. Реалізуючи вказану мету, програма спрямована на вирішенні наступних завдань:

1. Поведінкова сфера: подолати форми поведінки, що пов'язані з униканням суб'єктивно складних ситуацій; придбати навички більш щирого, глибокого і вільного спілкування з оточуючими; розвивати форми поведінки, пов'язані із співпрацею, відповідальністю і самостійністю.
2. Когнітивна сфера: усвідомити міру своєї участі у травмуючій ситуації; виявити глибші причини власних переживань щодо стресової ситуації; навчитися усвідомлювати та формулювати свої цілі взагалі і в професійному становленні.
3. Емоційна сфера: в атмосфері відвертості та довіри вільно розкрити свої проблеми з відповідними власними скритими почуттями; отримати емоційну підтримку, необхідну для ослаблення дій невротичних захисних механізмів, стабілізації самоконтролю; змінити емоційне ставлення до самого себе.

Форми та методи роботи програми цілеспрямованого формування конструктивних форм опановуючої з екзаменаційним стресом поведінки у студентів науково обґрунтовані: враховуються вікові особливості, типологічні властивості, зміст психологічної проблеми, фазу її загострення тощо. Методологічною основою програми стали принципи структурного, когнітивного, діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходів. Організація роботи по корекції агресивних виявів здійснювалась на принципах гуманізму, конфіденційності, компетентності та відповідальності. До основних методів, пропонованих нами для організації корекційної роботи зі студентами, належать: дискусії та обговорення, робота в парах, арт - терапевтичні форми роботи, психологічні ігри, робота в малих групах, візуалізація, ігрові методи, музично – медитативні вправи.

Наведемо опис деяких вправ, які було застосовані нами в ході корекції.

Вправа «Мультиплікаційна студія» (поведінкова сфера), що розроблена нами в процесі створення програми.

Мета: подолати форми поведінки, що пов'язані з униканням суб'єктивно складних ситуацій; придбати навички більш щирого, глибокого і вільного спілкування з оточуючими; робота з власними страхами.

Інструкція: Студенти за допомогою пластиліну та допоміжного набору для творчості створюють іграшки, що уособлюють їх, викладача, аудиторію, де відбувається обраний ними іспит. Працюючи з пластиліном, студенти обговорюють сценарій власного мультфільму, що перенесе їх героїв до студентської аудиторії, та вони будуть складати іспит. За допомогою спеціальної техніки відбувається зйомка мультфільму, під час якої студенти

через своїх героїв складають таку критичну життєву подію, як іспит. Вправа завершується монтажем відеоматеріалу та обговоренням відчуттів від зробленого.

Вправа «Золота рибка» (когнітивна сфера)

Мета: навчитися усвідомлювати та формулювати свої цілі.

Інструкція: всі учасники уявляють, що вони впіймали «Золоту рибку», яка виконує три бажання - одне приватне (наприклад, хочу нову машину), і два навчальних (наприклад, хочу менше вчитися тощо). Учасники записують свої бажання на листочках. В процесі обговорення кожен розказує про свої бажання.

Вправа «Самоконтроль» (емоційна сфера)

Мета: подолання злісної дратівливості - «самоконтроль».

Інструкція: музичний матеріал Д. Шостакович. Романс з фільму «Овід»; Восьма симфонія, III частина; «сіли зручніше, закрили очі, спостерігаємо за диханням; дихання рівне, спокійне; м'язи тіла розслаблені, розслабляються всі м'язові затиски; ви знаходитесь в спокійному, приємному відпочинку, і красива музика допомагає вам відпочивати і зосереджуватися на ваших внутрішніх відчуттях; Д. Шостакович. Восьма симфонія, II частина; починаєте пригадувати ті ситуації у вашому житті, коли ви були роздратовані та гнівалися; відчуваєте, як під впливом музики й спогадів ваше роздратування посилюється; припливи гніву й роздратування все більше; ви відчуваєте, як вам когось хочеться вдарити; чітко згадуєте ситуацію, що вас розлютила; роздратування поширюється та росте; почуття злості розпирає вас; у вас перехоплює подих і напружуються всі м'язи; відчуваєте, що ось-ось ви можете зірватися; ловить себе на цій думці і кидаєте своє тіло в розслаблення; Д. Шостакович. Романс з фільму «Овід»; зосередьте увагу на диханні і стежте, щоб видих був довший вдиху; довгий - довгий видих; заспокоюйте та контролюйте ваш подих; зосереджуйте увагу на руках і намагайтеся їх розслабити; перевіряйте м'язи обличчя і розслабляйте їх; розслабляйте м'язи горла та мови; намагайтеся знерухомити ваше тіло; ваше дихання рівне і спокійне, спокійне і рівне; перед вашими очима гарна картина природи, що приємно заспокоює вас; утримуйте цю картину своїм внутрішнім поглядом і ні про що більше не думайте; ви повністю контролюєте свій стан.

Висновки. Іспит – невід'ємний компонент навчальної діяльності, спосіб отримання студентом зворотного зв'язку про успішність його навчальних дій і ступеня досягнення навчальних цілей. Емоційна регуляція навчальної діяльності студентів може бути істотно порушена, якщо студенти не опанують конструктивними формами опановуючої з екзаменаційним стресом поведінки. Нами було апробовано програму цілеспрямованого формування конструктивних форм опановуючої з екзаменаційним стресом поведінки у студентів, яка мала на меті розуміння студентами своїх психічних станів і вміння регулювати їх, поліпшити ефективність навчальної діяльності, уникнути багатьох стресових ситуацій,

пом'якшуючи їх впливи, вирішити критичні ситуації з найменшими втратами для себе.

Література:

1. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.: ил. – (Серия «Практикум»).
2. Грецов А. Тренинг уверенного поведения для старшеклассников и студентов / А. Грецов. - СПб.: Питер, 2008. - 192с.: ил.
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
4. Колчигіна А. В. Прояв різних профілей копінг – стратегій в емоційних станах студентів в ситуаціях оцінювання знань / Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2015. – Вип. 51. – С. 91 – 99.
5. Колчигіна А. В. Особливості копінг – поведінки студентів з різним рівнем мотивації досягнення / Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2012. – Вип. 44. Ч. 2 – С. 75 – 95.
6. Кузнецов М. А. Эмоциональная память. – Харьков: Крок, 2005. – 568 с. *Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы / Под ред. А. Л. Журавлева, Т. Л. Крюковой, Е. А. Сергиенко. - М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. - 474 с.*

References:

1. *Vodopiyanova Psychodiagnostics stress N. E. / N. E. Vodopiyanova. - SPb.: Peter, 2009. - 336 p.: Ill. - (Series "Workshop").*
2. *Gretsov A. Training confident behavior for seniors and students / A. Greece. - SPb. Piter, 2008. - 192s.: Ill.*
3. *Ilyin E. P. Emotions and feelings. - SPb.: Peter, 2001. - 752 p.*
4. *Kolchygina A. V. Manifestation different profiles coping - strategies in emotional states in situations of students knowledge evaluation / Bulletin HNPU behalf GS Pans. Psychology. - Kharkov: HNPU, 2015. - Vol. 51 - S.91 – 99.*
5. *Kolchygina A. V. Features coping - behavior of students with different levels of achievement motivation / Bulletin HNPU behalf GS Pans. Psychology. - Kharkov: HNPU, 2012. - Vol. 44. Part 2 - S. 75 - 95.*
6. *Kuznetsov M. A. Emotional memory. - Kharkov: Krok, 2005. - 568 p.*
7. *Coping: Current status and prospects / edited. A. L. Zhuravleva, T. L. Kryukovoy, E. A. Sergienko. - M.: Publishing House "Russian Academy of Sciences Institute of Psychology", 2008. - 474 p.*

УДК 159.922.7:364-787.522

**ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ АКАДЕМІЧНО ЗДІБНИХ ДІТЕЙ
ДО НАВЧАННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОЇ
ОСВІТИ****кандидат психологічних наук, Щербакова О. О.**
Харківська гімназія №169, Україна, м. Харків

Стаття присвячена дослідженню психологічних чинників шкільної адаптації академічно здібних дітей до навчання в основній школі в умовах інноваційної освіти. Обґрунтовано основні показники адаптованості п'ятикласників до навчання в середній школі. Визначено позитивний зв'язок між високим рівнем благополуччя взаємин в групі та низьким рівнем шкільної тривожності й психологічною адаптацією учнів в класах «Інтелект України». Доведено високу ефективність інноваційної навчальної діяльності, в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України», з формування якостей, що складають адаптаційний потенціал особистості та сприяють успішній адаптації молодшого підлітка до навчання в основній школі.

Ключові слова: психологічна адаптація, молодший підліток, інноваційна освіта, академічно обдаровані діти, психологічний супровід.

кандидат психологических наук, Щербакова Е. А. Психологическая адаптация академически способных детей к обучению в основной школе в условиях инновационного образования / Харьковская гимназия №169, Украина, Харьков

Стаття посвящена исследованию психологических факторов школьной адаптации академически способных детей к обучению в основной школе в условиях инновационного образования. Обоснованы основные показатели адаптации пятиклассников к обучению в средней школе. Выявлена положительная связь между высоким уровнем благополучия взаимоотношений в группе и низким уровнем школьной тревожности, и психологической адаптацией учеников в классах "Интеллект Украины". Доказана высокая эффективность инновационной учебной деятельности, в пределах научно-педагогического проекта "Интеллект Украины", по формированию качеств, которые составляют адаптационный потенциал личности и содействуют успешной адаптации младшего подростка к обучению в основной школе.

Ключевые слова: психологическая адаптация, младший подросток, инновационное образование, академически одаренные дети, психологическое сопровождение.

PhD in Psychology, Shcherbakova O. O. Psychological adaptation of academically gifted children to learning at the basic school under the conditions of innovative education/ Kharkiv Gymnasium №169, Ukraine, Kharkiv

The article is devoted to the psychological factors study of school adaptation of academically gifted children to learning at the basic school under the conditions of innovative education. A positive relationship between high levels of well-being relationships within the group, low level of school anxiety and psychological adaptation of students in the classroom "Intellect of Ukraine". Proved high efficiency of innovative learning activities within the scientific and pedagogical project "Intellect of Ukraine", with the formation of qualities that make up the adaptive potential of the individual and promote successful adaptation younger teenager to study at primary school.

Keywords: psychological adaptation, younger teenager, innovative education, academically gifted children, psychological support.

Актуальність дослідження. Становлення державності, кардинальні зміни в суспільно-політичному та економічному житті суспільства; необхідність створення умов для гармонійного розвитку, збереження і відновлення психологічного здоров'я дітей у процесі навчання, виховання та адаптації у соціальному середовищі ставлять перед системою освіти нові завдання, що засвідчено Декларацією про державний суверенітет України; Конституцією України; Законом України "Про освіту"; Державною національною програмою "Освіта (Україна XXI століття)"; Національною програмою патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства.

У зв'язку з цим все більш важливими стають дослідження, пов'язані з вивченням особливостей психологічної адаптації в молодшому підлітковому віці, з розробкою системи діагностики та кваліфікованої психологічної підтримки під час переходу від дитинства до усвідомлення позиції дорослості.

У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти зазначено, що відбір змісту предметів школи ґрунтується на принципі наступності між початковою та основною, основною та старшою школою. Забезпечення такої наступності вимагає успішної адаптації школярів до навчання.

Адаптація відкриває нові можливості розвитку особистості, які виявляються в її зміні, формуванні нових властивостей, і в цьому процесі особливе навантаження припадає на навчання. Розвиток особистості в процесі адаптації вимагає зміни її інтересів, ціннісних орієнтацій, життєвих планів, домінуючих мотивів. Водночас школяр засвоює моральні норми й цінності найближчого оточення, що формує здатність пристосовуватися до умов та вимог соціального середовища. Разом з тим, досвід роботи в школі свідчить про недооцінку ролі особливостей психологічної адаптації особистості молодших підлітків у період переходу від однієї ланки навчання (початкової школи) до іншої (основної школи) [1, с. 12].

Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що проблемі психологічної адаптації академічно здібних дітей до навчання в основній школі в умовах інноваційної освіти присвячено невелику кількість наукових праць в Україні, у яких розглянуто різні аспекти: вивчення проблеми адаптації п'ятикласників до нових умов навчання (Л. І. Божович, І. В. Дубровіна, О. К. Дусавицький, Р. В. Овчарова, А. В. Петровський, В. М. Поліщук та інші); вивчення академічно здібних дітей (А. Вайнбрєннер, Ю. Гільбух, М. С. Лейтес, В. М. Теплов, К. А. Тимірязєв) [2, с. 125]; вивчення взаємозв'язку психологічних основ засвоєння знань з управлінням навчальною діяльністю (Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, І. І. Дорожко, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, О. П. Сергеєнкова, О. Г. Солодухова, Т. Б. Хомуленко та інші). Зазначимо, що поза увагою вчених залишається такий фактор як вплив психолого-педагогічних чинників в умовах інноваційної освіти на психологічну адаптацію академічно здібних учнів до навчання в основній школі.

Мета дослідження – виявлення психологічних чинників шкільної адаптації академічно здібних дітей до навчання в основній школі в умовах інноваційної освіти.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Перехід з початкової до середньої школи традиційно вважається однією з найбільш психологічно складних шкільних проблем, а період адаптації в п'ятому класі – одним з найважчих періодів шкільного навчання.

Визначено, що адаптація — це процес пристосування до нових умов чи вимог середовища, результатом якої має бути адаптованість, що є показником життєвої компетентності індивіда. Можна сказати, що таке розуміння психологічної адаптації включає усю відому різноманітність визначень функцій адаптації: пристосовну, інтегруючу, організуючу, регуляторну, врівноважуючу і/або дезорганізуючу, орієнтування в соціальному середовищі і т.д [3, с. 147].

Концепції провідних дослідників К. О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, Л. Г. Дикої, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, О. М. Леонтєва, Б. Ф. Ломова, І. О. Милославової, С. В. Овдей, С. Л. Рубінштейна та інших дозволяють розкрити сутність процесу адаптації як єдності взаємодіючих сторін (людини і соціального середовища) з притаманними йому протиріччями. Виділяють наступні види адаптації: біологічна, фізіологічна, соціальна, психологічна, психічна, сенсорна, професійна, художня, шкільна, літературна, технічна, лінгвістична тощо.

В психологічній науці існує декілька відносно самостійних напрямків дослідження проблем адаптації. Перший, це вивчення загальних проблем соціальної адаптації як специфічної форми соціальної активності особистості, яка передбачає активне засвоєння діючих у соціальній спільноті норм та оволодіння відповідними формами та засобами діяльності.

Зазначимо, що соціальна адаптація дитини – це процес і результат узгодження індивідуальних можливостей та стану дитини з навколишнім

світом, її пристосування до нового середовища, нових умов життєдіяльності, структури відносин у певних соціально-психологічних спільнотах, встановлення відповідності поведінки прийнятним в них нормам і правилам. Значення соціальної адаптації зростає в умовах кардинальної зміни діяльності та соціального оточення, що ми і спостерігаємо в учнів першого, п'ятого і десятого класів: змінюється їх соціальне оточення (новий склад класу і (або) вчителів) та система діяльності (зміст нового ступеня освіти) [3, с. 148].

Найбільш яскраво процеси адаптації виражені в дитячому віці, особливо в період шкільного навчання, яке багате специфічними кризовими та перехідними періодами. Шкільна адаптація – пристосування дитини до нової системи соціальних умов, нових відносин, видів діяльності, режиму життєдіяльності. При цьому важливо, щоб це пристосування було здійснено дитиною без серйозних внутрішніх втрат, погіршення самопочуття, настрою, зниження самооцінки. Адаптація учнів до основної школи є різновидом шкільної адаптації. Під шкільною адаптацією учнів при переході з початкової до основної школи розуміють процес взаємодії особистості п'ятикласника і освітнього середовища основної школи, в результаті чого встановлюється оптимальне співвідношення, з одного боку, можливостей, схильностей, інтересів, знань, умінь і навичок дитини, отриманих на попередніх етапах навчання, виховання та розвитку, з іншого боку, умов освітньої системи.

Серед чинників, що впливають на успішність переходу до основної школи, велике значення має зміна форм організації та умов навчання, а саме: проведення уроків різними вчителями; невміння вчителів-предметників враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей; кабінетна система навчання; збільшення навчального навантаження; можлива зміна класу чи школи у зв'язку зі спеціалізацією навчального закладу; зміна режиму дня. Необхідність швидко пристосуватися до нових вимог, виправдати очікування вчителів та батьків щодо навчальної успішності при різкій зміні умов навчання – вже є стресогенним фактором і викликає ризик виникнення дезадаптації.

Спираючись на проведений теоретичний аналіз, можна зазначити, що незалежно від підходу до визначення віку та його особливостей, перехідний вік від молодшого шкільного до підліткового є одним з найважливіших і найбільш складних в розвитку особистості. Найхарактерніша риса досліджуваного нами періоду полягає в тому, що це перехідний етап, коли в особистості дитини поєднуються риси молодшого школяра та підлітка. Саме через це Г. А. Цукерман справедливо називає десяти-дванадцятирічних школярів «нічиєю землею» у віковій психології [4, с. 21].

До того ж перехід у середню освітню ланку співпадає у часі з початком вікової кризи – переходом до підліткового віку з його фізіологічними та психологічними особливостями. Вікові психологічні особливості 10-12 річних школярів визначаються домінуванням емоційної сфери у

функціонуванні психіки і особистісними новоутвореннями, такими як: довільність, усвідомленість та інтелектуалізація всіх психічних процесів, їх внутрішнє опосередкування; почуття дорослості; рефлексія; розвиток самосвідомості (Я-концепції, адекватної самооцінки), орієнтація на однолітків [5, с. 127].

Процес проходження адаптації має кілька етапів. Психологічні та психофізіологічні дослідження свідчать, що на початку навчання у 5 класі всі системи організму школяра можуть бурхливо реагувати у відповідь на комплекс нових впливів і змінених умов, у цей час можливе загострення хронічних соматичних хвороб, прояви функціональних відхилень. Часто відзначають зростання тривожності, емоційної нестійкості, невпевненості у собі, поведінкові розлади – дратівливість, агресивність, надмірна розкутість, неорганізованість, «протестна» поведінка. На наступних етапах адаптаційного процесу, як правило, настає спочатку нестійке, а потім відносно стійке пристосування до нових умов і вимог, пошук і визначення найоптимальніших варіантів реагування на навантаження, зменшення напруги всіх систем.

Визначено, що успішність переходу від молодшої до середньої освітньої ланки забезпечується врахуванням наступності та спадкоємності між ними, цілеспрямованим формуванням у дітей психологічних механізмів, що дозволять адекватно прийняти нову ситуацію діяльності та спілкування. Це сприятиме підвищенню загального потенціалу психічного розвитку дитини, її повноцінному особистісному становленню, забезпечить подальшу успішність навчання і життєдіяльності загалом.

Отже, проведений аналіз наукових досліджень дозволив визначитися з мінімальним та необхідним комплексом значущих якостей, виділених нами як такі, що найбільшим чином свідчать про адаптованість школярів до навчання. Показниками адаптованості до навчання в середній школі в нашому дослідженні виступили характеристики шкільної тривожності та системи ставлень школярів.

У дослідженні взяли участь 94 академічно здібних учнів п'ятих класів Харківської гімназії № 169, які навчаються за різними педагогічними програмами: 64 учнів за програмою «Інтелект України» та 30 учнів – за гімназійною програмою.

У межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України» до інваріантної частини навчального плану академічно здібних учнів п'ятих класів включено навчальну дисципліну «Навчаємося разом». Однією із змістовних ліній цієї дисципліни є становлення учня як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності, яка передбачає опанування учнями соціальної ролі «Я — учень», формування в них психологічної настанови на навчання як вирішальний засіб розвитку особистості та досягнення успіхів у всіх сферах життєдіяльності, а також уміння розв'язувати навчальні завдання, працюючи разом з іншими учнями.

Цей процес є надзвичайно складним і вимагає здійснення системної роботи з розвитку якостей особистості школяра — цілеспрямованості, працелюбності, організованості, охайності, наполегливості тощо, формування в учня мотивації навчально-пізнавальної діяльності, прагнення до освіти впродовж життя, здатності до визначення цілей навчання, поінформованості з питань організації навчальної праці та режиму дня, здатності до самоконтролю та самооцінки.

Для визначення внутрішньогрупових взаємодій між учнями класу, а також визначення статусів та ролей в класному колективі ми обрали соціометричний тест.

Соціометрію серед учнів п'ятих класів ми провели за допомогою модифікованої версії методики Дж. Морено. Методика містить у собі 10 питань, що стосуються наступних критеріїв: організаторські здібності; навчання; довіра; матеріальна довіра; дружба; авторитет; спорт; акуратність, зовнішній вигляд; гумор; працьовитість.

Важливим діагностичним коефіцієнтом, що характеризує відносини, що існують в групі, є показник задоволеності дітей своїми відносинами з однолітками або згуртованості. Він визначається як процентне відношення дітей, що мають взаємні вибори, до загальної кількості дітей в групі.

Проаналізувавши отримані результати виявлено, що в групі дітей, які навчаються за програмою «Інтелект України» і у дітей гімназійного класу цей показник знаходиться на 4 – надвисокому рівні, але у соціометричній структурі гімназійного класу були виявлені ізольовані діти (див. рис. 1). Що на наш погляд може свідчити про недостатню сформованість комунікативних навичок і вмінь, навичок співпраці у дітей гімназійного класу.

Рис. 1 Соціометрична структура класного колективу

Аналізуючи отримані дані нами було виявлено, що у соціометричній структурі класного колективу дітей, які навчаються за програмою «Інтелект України» лідерів 15,6%; тих, кому надають перевагу (тобто особи, що мають позитивний психологічний статус) - 26,6%; аутсайдерів (особи, що мають нульовий психологічний статус, такий статус може бути через: усвідомлену

позицію або характерологічні особливості) - 57,8%; ізольованих дітей не було виявлено. У групі дітей, які навчаються за гімназійною програмою – лідерів 10%; тих, кому надають перевагу - 36,7%; аутсайдерів - 50%; ізольованих (тобто особи з негативним психологічним статусом) - 3,3%.

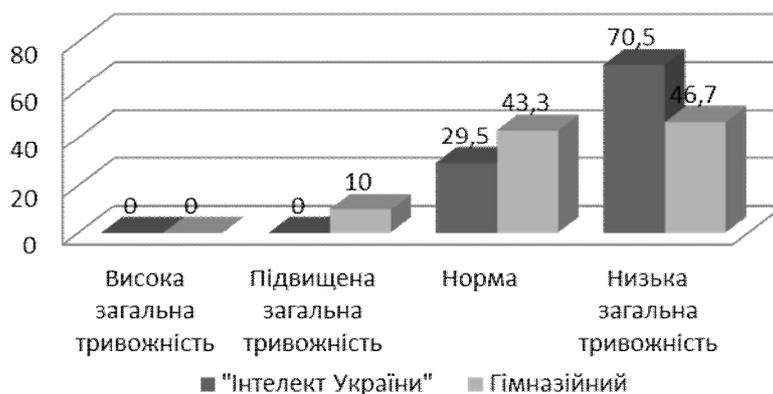
Одним з найважливіших показників психологічної адаптації дитини до навчання в школі є загальний емоційний стан дитини, пов'язаний з різними формами його включення в життя школи.

Для діагностики особливостей дітей, рівня і характеру тривожності, пов'язаної зі школою, оцінки емоційних особливостей стосунків дитини з однолітками і вчителями ми використовували методику Філіпса «Тест шкільної тривожності».

Показники цього тесту дають уявлення як про загальну тривожність – емоційний стан дитини, пов'язаний з різними формами його включення в життя школи, так і у приватних видах проявів шкільної тривожності. У тесті тривожність розділяється на 8 видів: 1) загальна тривожність у школі; 2) переживання соціального стресу; 3) фрустрація потреби в досягненні успіху; 4) страх самовираження; 5) страх ситуації перевірки знань; 6) страх не відповідати очікуванням оточуючих; 7) низька фізіологічна опірність стресу; 8) проблеми і страхи у відношенні з вчителями.

Результати дослідження шкільної тривожності показали, що в колективі гімназійного класу нами були виявлені діти, що становлять «групу ризику» – 10%, а в класах «Інтелект України» таких дітей не було встановлено (див. рис. 2).

За показником загальної тривожності у школі (загальний емоційний стан дитини, пов'язаний з різними формами її включення в життя школи) було виявлено 3,3% дітей, які навчаються за програмою «Інтелект України» та 6,7% дітей, які навчаються за гімназійною програмою.

Рис. 2 Показники загальної тривожності академічно здібних дітей

За результатами дослідження з'ясувалося, що соціальний стрес переживають 23,3% дітей гімназійного класу, а в групі «Інтелект України» виявлено лише 8,2% дітей. Фрустрація потреби в досягненні успіху, тобто несприятливе психологічне тло, що не дозволяє дитині розвивати свої

потреби в успіху, досягненні високого результату тощо, відзначена в 20% дітей гімназійного класу, а в класах «Інтелект України» не було виявлено жодного. Високий страх самовираження відчувають 13 % випробуваних гімназійного класу, а 6,5% учнів – в класах «Інтелект України». Зазначимо, що страх ситуації перевірки знань виявлено у 3,3% дітей гімназійного класу, в класах «Інтелект України» – 4,9%, що на наш погляд свідчить про більшу відповідальність цих дітей. Високий рівень страху не відповідати очікуванням навколишніх відчувають 20% випробуваних гімназійного класу, та лише 1,6% дітей – в класах «Інтелект України».

Низького фізіологічного опору стресу – особливості психофізіологічної організації, що знижують пристосованість дитини до ситуацій стресогенного характеру, які підвищують ймовірність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний фактор середовища, а також проблеми і страхи у відносинах з учителями – загальне негативне емоційне тло відносин з дорослими в школі, що знижує рівень успішності дитини не було виявлено в жодній із груп (див. таб. 1)

Таблиця 1

Показники видів тривожності академічно здібних дітей, % (P±m)

Види тривожності	«Інтелект України» n=61	Гімназійний n=30
Загальна тривожність у школі	3,3	6,7
Переживання соціального стресу	8,2	23,3
Фрустрація потреби в досягненні успіху	0	20
Страх самовираження	6,5	13
Страх ситуації перевірки знань	4,9	3,3
Страх не відповідати очікуванням оточуючих	1,6	20
Низька фізіологічна опірність стресу	0	0
Проблеми і страхи у відношенні з вчителями	0	0

Отже, результати дослідження показують, що у молодших підлітків гімназійного класу спостерігається більш високий рівень тривожності майже за всіма видами шкільної тривожності порівняно з класами «Інтелект України».

Аналіз стану теоретичної та експериментальної розробки досліджуваної проблеми дозволив зробити **висновок**, що психологічна адаптація академічно здібних дітей до навчання в основній школі в умовах інноваційної освіти в класах, які навчаються за програмою «Інтелект України» порівняно з гімназійним класом, проходить більш успішно, тому що цілеспрямоване керування розвитком школяра, особливо в перехідні періоди, зумовлює успішність психологічної адаптації та навчання.

Проведене дослідження доводить ефективність застосування навчальної дисципліни «Навчаємося разом», в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України», з формування якостей, що складають адаптаційний потенціал особистості та сприяють успішній адаптації молодшого підлітка до навчання в основній школі.

Література:

1. Булах І. С., Хомич Г. О., Виногородський А. М., Сабанадзе І. О. Соціально-психологічні аспекти процесу адаптації учнів: Навчально-методичний посібник. – К.: КДПУ ім. М. П. Драгоманова, Переяслав – Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г. С. Сковороди, 1997.–180с.
2. Докшина Н., Кошель С. Робота з обдарованими та здібними дітьми // Психологічний супровід школярів / Упоряд. Т. Гончаренко. – К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2005. – С 125-127.
3. Підчасов Є. В. Основні підходи до проблеми соціально-психологічної адаптації / Т.Б. Хомуленко, Є.В. Підчасов // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Психологічні науки. Випуск 12. – КиМУ, 2008. – С. 147-158.
4. Цукерман Г. И. Переход из начальной школы в среднюю, как психологическая проблема. // Вопросы психологии, 2001. - №5. С.19-35., с.22
5. Вікова та педагогічна психологія: навч. пос. / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднічук та ін.]. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.

References:

1. Bulakh I. S., Khomych H. O., Vynohorodskyi A. M., Sabanadze I. O. Sotsialno-psykholohichni aspekty protsesu adaptatsii uchniv: Navchalno-metodychnyi posibnyk. – K.: KDPU im. M. P. Drahomanova, Pereiaslav – Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut im. H. S. Skovorody, 1997. – 180 s.
2. Vikova ta pedahohichna psykholohiia: navch. pos. / [O.V. Skrypchenko, L. V. Dolynska, Z. V. Ohorodnichuk ta in.]. – K.: Prosvita, 2001. – 416 s.
3. Dokshyna N., Koshel S. Robota z obdarovanymy ta zdibnymy ditmy // Psykholohichni suprovid shkolariv / Uporiad. T. Honcharenko. – K.: Redaktsii zahalnopedahohichnykh hazet, 2005. – S 125-127.
4. Pidchasov Ye. V. Osnovni pidkhody do problemy sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii / T. B. Khomulenko, Ye. V. Pidchasov // Visnyk Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky. Vypusk 12. –KyMU, 2008. – S. 147-158.
5. Tsukerman H. Y. Perekhod yz nachalnoi shkoly v sredniuiu, kak psykholohycheskaia problema. // Voprosy psykholohyy, 2001. - №5. S.19-35., s.22

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

- МАТЕРІАЛЬНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА
ТРУДОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ
кандидат державного управління, доцент, Соколов А. В.,
Заріпова О. В. 5
- ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНЗИТОСПРОМОЖНОСТІ
УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ
кандидат економічних наук, Каличева Н. Є. 9
- ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ОСНОВНИХ
ЗАСОБІВ
кандидат економічних наук, доцент, Кінєва Т. С., Яворська А. О. 15
- МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ
МЕТОДІВ ФІНАНСУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
доктор економічних наук, професор, Кириленко О. П. 21
- ДИНАМІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ
ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ
Сидорова Ю. Р.,
кандидат економічних наук, доцент, Смачило В. В. 28
- ### РОЗДІЛ II. ПИТАННЯ ТЕХНІЧНИХ НАУК ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
- МЕТОДОЛОГІЯ РОЗРІЗНЕННЯ СТАНУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР ШЛЯХОМ
НЕКЕРОВАНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ NDVI ЗОБРАЖЕНЬ
Гребень О. С. 36
- ОБГРУНТУВАННЯ ПАРАМЕТРІВ ТРАНСПОРТУВАННЯ
МОЛОКА ПІД ЧАС ДОЇННЯ КОРІВ У ВІДРА
Дев'ятко О. С. 42

РОЗДІЛ ІІІ. ПИТАННЯ МЕДИЦИНИ ТА ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

- ВИКЛАДАННЯ ПОБІЧНОЇ ДІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ ПРОВІЗОРАМ-ІНТЕРНАМ
д. мед. н., Білай І. М., к. фарм. н., Демченко В. О., к.мед.н., Красько М. П., к. фарм. н., Остапенко А. О. 49
- СТРУКТУРА, ЗМІСТ ТА ФОРМИ ЗАННЯТЯ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ВНЗ
кандидат педагогічних наук, доцент, Онопрієнко О. М., кандидат педагогічних наук, доцент, Онопрієнко О. В., Мариненко С. І. 54
- ### **РОЗДІЛ ІV. ПИТАННЯ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ**
- ФОРМУВАННЯ В ДІТЕЙ КОМПЕТЕНЦІЙ БЕЗПЕЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ
Варивода К. С. 62
- СИСТЕМА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ЯК ОДНА ІЗ ПРІОРИТЕТНИХ СКЛАДОВИХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ
кандидат педагогічних наук, доктор філософії, Дегтярьова Г. А. 71
- МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ЮРИДИЧНИХ РІВНЯНЬ У ХОДІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ «ПРАВознавство (ПРАКТИЧНИЙ КУРС)» УЧНЯМИ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ В ЗНЗ УКРАЇНИ
кандидат історичних наук, доцент, Жалій Т. В., Воскобійник Т. В. 84
- ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА В УНІВЕРСИТЕТАХ: КАНАДСЬКИЙ ДОСВІД
кандидат педагогічних наук, доцент Павлюк В. І. 92
- ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ УМІНЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ
кандидат педагогічних наук, доцент, Сироткіна Ж. Є. 97
- ПРОБЛЕМА ОСВІТИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ 1970-90-х рр.
кандидат педагогічних наук, доцент, Чаграк Н. І. 104

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ ЦІЛЕЙ ОСОБИСТОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ кандидат психологічних наук, доцент, Гріньова О. М.	116
ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ В ТЕОЛОГО-ФІЛОСОФСЬКИХ КОНЦЕПЦІЯХ кандидат психологічних наук, Демський В. В.	122
ПСИХОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОГО ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНИХ ФОРМ ОПАНОВУЮЧОЇ З ЕКЗАМЕНАЦІЙНИМ СТРЕСОМ ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТІВ Колчигіна А. В.	130
ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ АКАДЕМІЧНО ЗДІБНИХ ДІТЕЙ ДО НАВЧАННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ кандидат психологічних наук, Щербакова О. О.	138

журнал «Науковий огляд»
Journal «Scientific review»

Підписано до друку 09.12.2015
Формат 60x84/16.Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: nauogl@gmail.com

